

UNIVERSITETET I OSLO

Institutt for arkeologi, konservering og historie

**Mellom «Deutschum»
og «Judentum».**

Sionistenes reaksjoner på
antisemittismen i Tyskland 1919-1924

Masteroppgave i historie

Kristian Juel
Våren 2009

Takksigelser

Først og fremst vil jeg takke min veileder Einhart Lorenz for å ha gitt meg en berikende læringsprosess. Han viste gjennom våre samtaler en immens faglig innsikt og presenterte interessante problemstillinger jeg kunne bygge videre på. Spesielt har jeg satt pris på hans oppmuntring til å tenke selvstendig og feste lit til egne vurderinger, så lenge disse kan begrunnes faglig.

Jeg vil gjerne takke Vibeke Kieding Banik, som har lest og kommentert deler av oppgaven, for nyttige og konstruktive tilbakemeldinger.

Lars Lien fortjener også en stor takk for gjennomlesning og faglige så vel som stilistiske innspill.

En stor takk rettes likeledes til *Institutt for arkeologi, konservering og historie* ved *Universitetet i Oslo* for faglig så vel som administrativ støtte i forbindelse med mitt masterstudium.

Til slutt vil jeg takke familie og venner for interesse for masteroppgaven, samt faglige og språklige innspill. En spesiell takk i den forbindelse rettes til Torstein Andreas Norendal.

Kristian Juel

Oslo, 5. mai 2009

Forkortelser

<i>AV</i>	-	<i>Alldeutscher Verband</i>
<i>CV</i>	-	<i>Centralverein deutscher Staatsbürger jüdischen Glaubens</i>
<i>DA</i>	-	<i>Die Arbeit</i>
<i>DDP</i>	-	<i>Deutsche Demokratische Partei</i>
<i>DNVP</i>	-	<i>Deutschnationale Volkspartei</i>
<i>DVP</i>	-	<i>Deutsche Volkspartei</i>
<i>DVSTB</i>	-	<i>Deutschwölkischer Schutz- und Trutzbund</i>
<i>DZ</i>	-	<i>Deutsche Zeitung</i>
<i>FT</i>	-	<i>Freie Tribüne</i>
<i>JA</i>	-	<i>Jüdische Arbeiterstimme</i>
<i>JR</i>	-	<i>Jüdische Rundschau</i>
<i>JVP</i>	-	<i>Jüdische Volkspartei</i>
<i>KPD</i>	-	<i>Kommunistische Partei Deutschlands</i>
<i>NJP</i>	-	<i>Neue Jüdische Presse</i>
<i>NSDAP</i>	-	<i>Nationalsozialistische deutsche Arbeiterpartei</i>
<i>SPD</i>	-	<i>Sozialdemokratische Partei Deutschlands</i>
<i>USPD</i>	-	<i>Unabhängige Sozialdemokratische Partei Deutschlands</i>
<i>ZO</i>	-	<i>Zionist Organization</i>
<i>ZVfD</i>	-	<i>Zionistische Vereinigung für Deutschland</i>

Innholdsfortegnelse

Kapittel 1

Innledning	1
Tema og problemstilling	2
Avgrensning	2
Historiografi	5
Begrepsavklaring	7
Kilder	10
Metodiske utfordringer	11
Oppgavens struktur	13

Kapittel 2

Bakgrunn	15
Fremveksten av den moderne antisemittismen	15
Møtet med østjødene	18
Antisemittismens brutalisering	21
Sionismens fremvekst	22
Tyskjødiske organisasjoner og tysk sionisme	27
Tyskjødisk og sionistisk presse	31
Oppsummering	34

Kapittel 3

Den radikalisererte tyske sionismens interesse for tysk politikk	35
Orientering mot Tyskland eller Palestina? Intern sionistisk debatt	35
Øvrig interesse for tyske forhold	39
Oppsummering	40

Kapittel 4

En særegen tysk antisemittisme?	43
Pogromer i Øst-Europa	43
Antisemittisme og antisemittisme i Sovjet-Russland	46
Pogromer også i Tyskland?	49

Antisemittisme i Vest-Europa og USA.....	51
Oppsummering	52

Kapittel 5

Reaksjoner mot antisemittisk propaganda	55
Kurbad-antisemittisme og hverdagsantisemittisme.....	56
Organisert jødeskepsis	59
De sosialistiske partiene.....	60
<i>Deutsche Demokratische Partei (DDP)</i> – “Judenpartei”.....	62
<i>Zentrum</i> og <i>Germania</i>	64
Høyrepartiene	65
<i>NSDAP</i> og «Hakenkreuzler».....	68
Antisemittiske organisasjoner	71
Endringer i <i>ZVfD</i> s holdning til antisemittismen 1919-1924	75
De sosialistiske sionistenes oppfattning av antisemittismen.....	80
Oppsummering	82

Kapittel 6

Reaksjoner mot antisemittiske voldshandlinger.....	85
Antisosialisme eller antisemittisme?	85
Antisemittisk propaganda og vold mot østjødene	89
Utvisningen av østjøder fra Bayern høsten 1923	95
Drapet på Walther Rathenau – Et jødisk anliggende?.....	97
Kulminasjon av krisen høsten 1923 - Scheunenviertel-pogromen.....	102
Oppsummering	106

Kapittel 7

Konklusjon	107
Kilder	113
Litteratur	115

Kapittel 1

Innledning

De første årene av Weimar-republikken nådde antisemittismen i Tyskland en brutalitet uten sidestykke sammenlignet med situasjonen under Keiserriket (1871-1918). Antirepublikanske og antisemittiske grupper, som var dypt skuffet over krigsnederlaget og monarkiets fall, samlet krefter og rettet sin antisemittiske skyts mot de tyske jødene, de tradisjonelle sydebukkene i det tyske samfunnet.

De tyske jødene var ved inngangen til Weimar-republikken ingen homogen gruppe, men organisert blant annet gjennom liberale assimilasjonsorienterte, ortodokse og sionistiske grupper.¹ Brutaliseringen av antisemittismen ble en sterk utfordring for alle tyske jøder og ble møtt med til dels ulike forsvarsstrategier. Sionistene var av den oppfatning at økt bevissthet om sin jødiske identitet og respekten det ville skape hos øvrige tyskere i seg selv ville kunne minske antisemittismen i det tyske samfunnet. Denne posisjonen representerte dissimilasjon og stod i et motsetningsforhold til de liberale tyske jødernes assimilasjonsorientering.²

¹ I 1925 var antallet tyske jøder 564 973, etter konfesjonsbasert folketelling. De to største tyskjødiske organisasjonene var *Centralverein deutscher Staatsbürger jüdischen Glaubens (CV)* og *Zionistische Vereinigung für Deutschland (ZVfD)* med henholdsvis om lag 70 000 og 30 000 medlemmer på midten av 1920-tallet. Moshe Zimmermann, *Deutsche Juden 1914-1945. Enzyklopädie deutscher Geschichte. Band 43* (München: R. Oldenbourg Verlag, 1997), 12, 31 og 32.

² Jeg bruker i denne oppgaven begrepet «assimilering» fremfor «akkulturering». Det vil kunne diskuteres hvilket begrep som er mest passende i forbindelse med de tyske liberale jødene i perioden for denne studien ettersom begrepet akkulturering i større grad enn assimilering tar høyde for at man innenfor en samfunnsmessig tilpasningsprosess også bevarer deler av sin opprinnelige identitet. Jevnfør blant andre Marion A. Kaplan, *The Making of the Jewish Middle Class. Women, Family and Identity in Imperial Germany* (Oxford: Oxford University Press, 1991), 10-11 og Donald L. Niewyk, *The Jews in Weimar Germany* (Manchester: Manchester University Press, 1980), 125-164. Ettersom hovedobjektet for denne oppgaven først og fremst er de tyske sionistene, og ikke liberale tyske jøder, vil jeg ikke drøfte disse begrepene nærmere og velger å bruke assimilasjonsbegrepet i denne fremstillingen. Begrepet assimilering ble også brukt av sionistene i omtalen av liberale assimilasjonsorienterte tyske jøder på 1920-tallet. Jevnfør “Kampf der Assimilation”, *Neue Jüdische Presse*, 17 (1919), nr. 43, 1 og “Die Assimilation am Abgrund”, *Jüdische Rundschau*, 27 (1922), nr. 76/77, 515-516. Et annet viktig begrep i forbindelse med assimilering/akkulturering er reformjødedom. Reformjødedommen betydde ikke at tyske jøder forlot den jødiske tro, men at jødedommen ble reformert og på enkelte områder tilpasset seg den kristne majoriteten. Reformjødedom vokste seg stadig sterkere på bekostning av ortodoks jødedom fra midten av 1800-tallet og dens fremvekst må også ses i sammenheng med fremveksten av den moderne antisemittismen. Reformbevegelsen avviste imidlertid sionismen som løsningen på den antisemittiske utfordringen. Michael A. Meyer (red.), *Deutsch-jüdische Geschichte in der Neuzeit. Band III. Umstrittene Integration* (München: Verlag C. H. Beck, 1997), 101-106.

Sionistene vurderte antisemittismen også som en internasjonal utfordring som først endelig ville kunne bli løst gjennom opprettelsen av en jødisk nasjonalstat.

Tema og problemstilling

Temaet for masteroppgaven er hvordan de tyske sionistene oppfattet og reagerte på antisemittismen i Tyskland i perioden 1919 til 1924. Fremstillingen vil være konsentrert om de organiserte sionistenes oppfatninger av antisemittiske uttrykk i det tyske samfunnet på begynnelsen av 1920-tallet og hvordan sionistene reagerte på antisemittismen som fenomen. Den jødeskeptiske og antisemittiske propagandaen og voldelige angrep og organisasjonene bak dem vil derfor ikke være hovedobjektet i denne studien.³

Konkret vil jeg forsøke å kartlegge eventuelle endringer i sionistenes oppfatning av den antisemittiske utfordringen samt eventuelle løsningsansatser. Hovedproblemstillingen i masteroppgaven er: Medførte den brutaliserende antisemittismen ved inngangen til Weimarrepublikken en sterkere Palestina-orientering blant sionistene eller gav den kraft til en sterkere bekjempelse av antisemittismen?

Avgrensning

I et vitenskapelig arbeid og spesielt i en begrenset studie som en masteroppgave vil avgrensning av tidsrom og kildetilfang være påkrevd. Jeg vil i det følgende begrunne de tids- og kildemessige valgene jeg har gjort i denne fremstillingen.

Den internasjonale sionistbevegelsen organisert gjennom *Zionist Organization (ZO)* opplevde en økende politisk og ideologisk fraksjonering fra organisasjonens opprettelse i 1897.⁴ De viktigste fraksjonene, som gjorde seg gjeldende under sionistkongressene fra starten og frem til Andre verdenskrig, var *generelle sionister*, *ortodokse sionister*, *sosialistiske sionister* og utover på 1920-tallet *revisjonistiske sionister*.⁵ Fragmenteringen innenfor den internasjonale sionismen fant man også igjen i den tyske sionismen i samme periode, fra *Zionistische Vereinigung für Deutschland (ZVfD)* ble opprettet også i 1897.⁶

³ Jeg vil komme tilbake til den moderne antisemittismens fremvekst i Tyskland i neste kapittel.

⁴ I 1960 skiftet *ZO* navn til *World Zionist Organization*. Sionistkongressen ble først avholdt årlig fra 1897-1901, deretter annet hvert år i perioden 1903-1939. Det ble ikke avholdt kongresser mellom 1914 og 1920.

⁵ Michael Brenner, *Geschichte des Zionismus* (München: Verlag C. H. Beck, 2002), 76.

⁶ De politiske fraksjonene innenfor sionismen fra 1897 og frem til 1920-tallet vil bli nærmere behandlet i neste kapittel.

ZVfD var en direkte underorganisasjon av ZO og var slik sett ansvarlig for å utpeke de tyske representanter til de internasjonale sionistkongressene. ZVfD var på samme tid en samlende organisasjon for tyske sionister med underorganisasjoner som representerte de ulike politiske og ideologiske retningene som utviklet seg på begynnelsen av 1900-tallet. For å få et bredest mulig bilde av den tyske bevegelsen ved inngangen til Weimar-republikken, vil jeg i oppgaven behandle de tre viktigste av disse politiske gruppene: *de generelle sionistene*, *de ortodokse sionistene* og *de sosialistiske sionistene*.⁷

Weimar-republikken beskrives i historielitteraturen i tre faser med ulik politisk og sosial karakter.⁸ Den samfunnsmessige situasjonen vurderes som ustabil og kaotisk gjennom perioden 1919-1924 som kulminerte i hyperinflasjonen høsten 1923. I perioden 1924-1929 fremstilles forholdene som relativt stabile, en periode referert til som Weimar-republikkens «gode år». Etter den internasjonale økonomiske krisen fra høsten 1929 beskrives igjen situasjonen i Tyskland som mer kaotisk og urolig frem til NSDAPs maktovertakelse i januar 1933, som også markerer Weimar-republikkens slutt.

Kaotiske samfunnsforhold og økonomiske konjunkturedringer har tradisjonelt også hatt innvirken på styrken i de antisemittiske strømningene. Som en parallell til den generelle økonomiske, sosiale og politiske utviklingen gjennom Weimar-republikken, har derfor også den antisemittiske utviklingen i perioden blitt beskrevet tilsvarende. Først ser man en økning av antisemittismen frem til 1924, deretter en stabilisering og tilbakegang i perioden 1924-1929 og videre en ny eskalering av antisemittismen fra den verdensøkonomiske krisen og de økonomiske nedgangstidene fra høsten 1929.⁹ Det var altså de to «kriseperiodene», 1919-1924 og 1929-1933, som markerte seg med sterkest antisemittisk uttrykk under Weimar-republikken. I tillegg har historieforskningen pekt på en brutalisering av antisemittismen i det tyske samfunnet ved inngangen til Weimar-republikken. Antisemittismen ble styrket blant annet gjennom «jødetellingen» i 1916, fremveksten av sterke völkisch-ideologiske og antisemittiske organisasjoner og en forening av antirepublikanske og antisemittiske krefter.¹⁰

⁷ Ettersom det revisjonistiske sionistiske partiet *Hatzohar* ikke ble stiftet før 1925 vil jeg ikke behandle *de revisjonistiske sionistene* i denne studien. ZVfD samt underorganisasjoner blir ytterligere behandlet i neste kapittel.

⁸ Jevnfør Heinrich August Winkler, *Weimar 1918-1933. Die Geschichte der ersten deutschen Demokratie* (München: Beck, 2005), Andreas Wirsching, *Die Weimarer Republik. Politik und Gesellschaft. Enzyklopädie deutscher Geschichte. Band 58* (München: R. Oldenbourg Verlag, 2000) og Michael A. Meyer (red.), *Deutsch-jüdische Geschichte in der Neuzeit. Band IV. Aufbruch und Zerstörung 1918-1945* (München: Verlag C. H. Beck, 1997), 108.

⁹ Jevnfør Meyer, *Deutsch-jüdische Geschichte in der Neuzeit. Band IV*, 102-103.

¹⁰ Jevnfør blant andre Cornelia Hecht, *Deutsche Juden und Antisemitismus in der Weimarer Republik* (Bonn: Verlag J. H. W. Dietz, 2003), 30-41, Dirk Walter, *Antisemitische Kriminalität und Gewalt. Judenfeindschaft in der Weimarer Republik* (Bonn: Verlag J. H. W. Dietz, 1999), 23-51 og Trond Berg Eriksen, Håkon Harket og

På bakgrunn av den antisemittiske utviklingen ser jeg det som faglig interessant med en tidsmessig avgrensning fra 1919, altså fra det tyske krigsnederlaget i Første verdenskrig og opprettelsen av Weimar-republikken, frem til og med de store politiske, økonomiske og sosiale urolighetene i forbindelse med hyperinflasjonen i Tyskland høsten 1923. En konsentrasjon av studien om de første årene av Weimar-republikken vil være interessant for å se på selve situasjonen ved opprettelsen Weimar-republikken da antisemittismen i Tyskland nådde et nytt og brutalt nivå. Det vil samtidig være interessant å undersøke hvordan sionistene reagerte på antisemittismen utover i den sosiale og politiske urolige perioden og frem til større antisemittiske angrep høsten 1923.

Kildetilfanget til studien vil hovedsakelig være begrenset til periodiske publikasjoner utgitt av de tre største gruppene innenfor *ZVfD* nevnt over. Det at jeg også tar for meg ulike politiske og ideologiske retninger innenfor den tyske sionistiske bevegelsen vil være fruktbart for å kunne danne seg et nyansert bilde av hvordan den sionistiske bevegelsen forholdt seg til antisemittisme strømninger i det tyske samfunnet i den aktuelle perioden.¹¹

Det bør understrekes at målet med oppgaven ikke først og fremst er å undersøke og analysere jødeskeptiske holdninger i det tyske samfunnet, antisemittisk propaganda eller antisemittiske organisasjoner i seg selv. Det vil hovedsakelig være oppfatninger formidlet gjennom de sionistiske publikasjonene som blir analysert. Undersøkelsen er idébasert idet den ikke direkte tar opp faktiske antisemittiske forhold i det tyske samfunnet eller eventuelt fremstøt mot regjeringene og Riksdagen i perioden 1919-1924, men oppfatninger av og reaksjoner mot dem.

Ettersom den tyske sionistbevegelsens oppfatninger av antisemittiske forhold under Weimar-republikken ikke har blitt bredt dekket i forskningslitteraturen, vil en slik studie være relevant.¹²

Einhart Lorenz, *Jødehat. Antisemittismens historie fra antikken til i dag* (Oslo: N. W. Damm & Søn, 2005), 379-399.

¹¹ Den avgrensede tidsperioden for denne oppgaven og studiet av er 1. januar 1919 til 31. desember 1923. Det kan diskuteres hvilken dato man vil kunne anse som Weimar-republikkens etableringsdato, alternativt: demokratireformene i oktober 1918, erklæringen av republikken 9. november 1918, nasjonalforsamlingsvalget 19. januar 1919, Weimar-forfatningen 11. august 1919 eller andre hendelser. Jeg har lagt årsskiftet 1918/1919 og årsskiftet 1923/1924 til grunn for den tidsmessige avgrensningen av denne studien, men vil også komme inn på hendelser og momenter utenfor denne tidsavgrensningen.

¹² Et eksempel på at sionistenes reaksjoner mot antisemittismen ikke har blitt ilagt spesielt stor vekt innenfor historieforskningen er Jehuda Reinharz' bredt anlagte kildeasamling *Dokumente zur Geschichte des deutschen Zionismus 1882-1933*. I tidsperioden 1919-1924 er det kun henvisning til to kilder og dokumenter som direkte tar opp sionistenes stillingtagen til antisemittismen i Tyskland. Jehuda Reinharz, *Dokumente zur Geschichte des deutschen Zionismus 1882-1933* (Tübingen: J. C. B. Mohr, 1981), 254-341.

Historiografi

Forskning på tyskjødisk historie innenfor tyske forskningsmiljøer har etter Andre verdenskrig gått fra å være nærmest fraværende til å bli et omfattende forskningsfelt.¹³ Den israelske historikeren Moshe Zimmermann mener imidlertid at moderne tyskjødisk historie aldri fullt og helt har blitt en integrert del av den tyske historieforskningen og historiefremstillingen. I artikkelen “Jewish History and Jewish Historiography” trekker han linjene tilbake til profesjonaliseringen og fremveksten av det moderne historiefaget i Tyskland fra første halvdel av 1800-tallet for å begrunne dette.¹⁴ Profesjonaliseringen førte til at det ble skapt en faglig elite i historiefaget der det ble vanskelig å presentere samfunnsmessige outsiders og minoriteter. Dette rammet ikke minst tyskjødisk historie og tyskjødiske historikere som ble stående i opposisjon til eliten. Integrering av de tyske jødene i den tyske historiefremstillingen ble dermed vanskelig, som ikke minst antisemittismestriden på slutten av 1800-tallet viste. I denne debatten ble den tyskjødiske historikeren Heinrich Graetz’ faglige kritikk av Heinrich von Treitschkes antisemittiske utsagn avvist og ignorert ettersom Graetz ikke tilhørte «historielauget».¹⁵

Ifølge Zimmermann fortsatte elitetradisjonen innenfor historiefaget også etter Andre verdenskrig. Den fremste forskningen innenfor tyskjødisk historie vokste derfor frem andre steder enn i Tyskland, først og fremst i USA, Storbritannia og Israel.¹⁶ Et tidlig eksempel på økt orientering mot tyskjødisk historie utenfor Tyskland var *Leo Baeck Institute* som ble åpnet i London i 1956 og som de første årene ble ledet av Robert Weltsch.¹⁷ Instituttet har årlig siden grunnleggelsen gitt ut en årbok som siden starten har vært sentral innenfor tyskjødisk

¹³ Christhard Hoffmann, “Juden und Judentum in der bundesdeutschen Geschichtswissenschaft”, *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, nr. 8 (1995): 677-686 og Otto D. Kulka, “Major Trends and Tendencies in German Historiography on National Socialism and the ‘Jewish Question’ (1924-1984)”, *Leo Baeck Institute Year Book XXX* (1985): 215-242, 215-225.

¹⁴ Moshe Zimmermann, “Jewish History and Jewish Historiography”, *Leo Baeck Institute Year Book XXXV* (1990): 35-52.

¹⁵ *Ibid.*, 36-40 og Eriksen, Harket og Lorenz, *Jødehat*, 289-290. Under Keiserriket var dessuten kristen konfesjon påkrevd for å kunne bli tildelt professortittel. Mer om antisemittismestriden i Berlin i neste kapittel.

¹⁶ Zimmermann, “Jewish History and Jewish Historiography”, 42-49. Den tyske historikeren Michael A. Meyer påpeker at også forskning rundt antisemittismen først og fremst har vært sentrert om antisemittismen i seg selv, og ikke mot de tyske jødene reaksjoner mot den. Dette gjelder også forbindelse med forskning på sionistene. Selv om de tyske jødene samt den nasjonaljødiske bevegelsen har vært gjenstand for flere undersøkelser, har den kun i liten målestokk blitt integrert i større fremstillinger av tysk historie på begynnelsen av 1900-tallet. Jødene blir i størst grad sett på som et spesifikt forskningsobjekt og dermed ikke som en integrert del av det tyske storsamfunnet. Michael A. Meyer, “Jews as Jews versus Jews as Germans. Two Historical Perspectives. Introduction to Year Book XXXVI”, *Leo Baeck Institute Year Book XXXVI* (1991): XV-XXII, XVIII.

¹⁷ Robert Weltsch (1891-1982) kom opprinnelig fra Praha, men var fra begynnelsen av 1900-tallet en sentral skikkelse innenfor den tyske sionistiske bevegelsen og fra 1919 til 1938 medutgiver og i flere perioder redaktør for *Jüdische Rundschau*. I 1938 emigrerte Weltsch til Palestina og ble etter Andre verdenskrig London-korrespondent for den israelske avisen *Haaretz*. Reinharz, *Dokumente zur Geschichte des deutschen Zionismus 1882-1933*, 284-285.

historieforskning. Forskningen, også internasjonalt, har imidlertid i størst grad vært konsentrert om tiden under *NSDAP*-diktaturet og Andre verdenskrig, mens Weimar-republikken ikke har blitt studert i like stort omfang.¹⁸

Internasjonale forskermiljøers økende oppmerksomhet mot tyskjødisk historie fra slutten av 1960-tallet påvirket også tyske forskere til å behandle temaet i større grad. I tillegg førte økende interesse for kultur- og sosialorientert historieforskning til at også tyskjødiske forhold ble gjenstand for økt oppmerksomhet.¹⁹ Fra 1980-tallet har integrasjonen av tyskjødisk historie fortsatt i økende grad, og tyske forskere har inntatt en ledende rolle på dette feltet.²⁰

Det er flere nyere studier nettopp fra tyske historikere som er sentrale for denne oppgaven. To studier som ser omfattende på antisemittismen under Weimar-republikken er Dirk Walters *Antisemitische Kriminalität und Gewalt. Judenfeindschaft in der Weimarer Republik* og Cornelia Hechts *Deutsche Juden und Antisemitismus in der Weimarer Republik*.²¹ Mens Walters perspektiv hovedsakelig prioriterer de völkisch-ideologiske organisasjonene, ser Hecht på antisemittismen først og fremst ut fra de tyske jødernes perspektiv med hovedvekt på de liberale tyske jødene organisert gjennom den liberale assimilasjonsorienterte organisasjonen *Centralverein deutscher Staatsbürger jüdischen Glaubens (CV)*. Hecht mener antisemittismen vokste seg sterkere mot slutten av Weimar-republikken, mens Walter på sin side peker på at antisemittismen nådde det sterkeste uttrykket under Weimar-republikken første fase, mellom 1919 og 1924. Den tyske historikeren Michael Wildt behandler også temaet i boken *Volksgemeinschaft als Selbstermächtigung*.²² Wildt retter i sin studie en større oppmerksomhet mot antisemittiske uttrykk i provinsielle områder i Tyskland. Den tyske historikeren Frank Bajohr retter også oppmerksomheten mot mer provinsielle deler av Weimar-republikkens Tyskland. I boken *»Unser Hotel ist judenfrei«* behandler han «kurbad-antisemittismen», som omfatter antisemittisk propaganda og handlinger på tyske kur- og feriesteder, samt generell hverdagsantisemittisme i det tyske samfunnet under Weimar-

¹⁸ Walter mener årsaken til at antisemittismen i Tyskland før *NSDAP* har blitt undersøkt i mindre grad enn for eksempel i Østerrike og i Frankrike er at det i Tyskland ikke oppsto svært sterke politiske og sosiale antisemittiske hendelsene før 1933. Walter, *Antisemitische Kriminalität und Gewalt*, 9.

¹⁹ Den tyskjødiske historien ble ifølge Zimmermann likevel ikke fullstendig integrert i den tyskjødiske historieskrivingen. Også av sentrale sosialhistorieforskere som Hans-Ulrich Wehler ble tyske jøders satt i en outsiderrolle i samfunnsutviklingen. Zimmermann, "Jewish History and Jewish Historiography", 41-42.

²⁰ Hoffmann, "Juden und Judentum in der bundesdeutschen Geschichtswissenschaft" og Odd-Bjørn Fure, "Tilintetgjørelsen av de europeiske jødene", *Nytt norsk tidsskrift*, nr. 2 (2002): 111-140, 120-122.

²¹ Walter, *Antisemitische Kriminalität und Gewalt* og Hecht, *Deutsche Juden und Antisemitismus in der Weimarer Republik*.

²² Michael Wildt, *Volksgemeinschaft als Selbstermächtigung. Gewalt gegen Juden in der deutschen Provinz 1919 bis 1939* (Hamburg: Hamburg Edition, 2007).

republikken.²³ Bajohr undersøker både brutaliseringen av antisemittismen ved inngangen til Weimar-republikken, som han vurderer som en kontinuitet fra Keiserriket, og den generelle hverdagsantisemittismen som han mener holdt seg relativt stabil utover 1920-tallet, også gjennom Weimar-republikken såkalte «gode år» mellom 1924 og 1929.

En eldre studie som er sentral for denne oppgaven er *Weimar Culture. The Outsider as Insider*.²⁴ Her beskriver den amerikanske historikeren Peter Gay de kulturelle og sosiale forholdene under Weimar-republikken og peker på hvordan det til tross for kulturell pluralisme fantes grobunn for dyp samfunnsmessig splittelse samt fremveksten av «insidere» og «outsidere». De tyske jødene var i den sammenhengen «outsidere» som i stor grad ble holdt utenfor det tyske storsamfunnet.

Begrepsavklaring

Begrepsavklaring og problematisering av denne er spesielt viktig i en oppgave som omhandler jødisk historie ettersom flere sentrale begreper, deriblant «jøde» og «sionisme», med tiden har fått flere konnotasjoner og tilleggsbetydninger. Det vil derfor være nødvendig å etterstrebe en nøytral forståelse av begrepene som blir benyttet i denne oppgaven.

Zimmermann har selv diskutert dette med henblikk på bruken av ordet «jøde».²⁵ Han er svært tydelig på at man må betrakte de tyske jødene som en integrert del av den tyske befolkningen i mellomkrigstiden og at man dermed ikke kan karakterisere den tyskjødiske befolkningen kun som «jøder», men derimot som «tyske jøder»: „Die deutschen Juden‘ – jeder andere Titel ist in diesem Zusammenhang eine Kapitulation vor dem Nationalsozialismus, jeder andere Titel ignoriert darüber hinaus auch die Selbstbestimmung der betroffenen Juden.“²⁶ Zimmermann sikter her til at nasjonalsosialistene og andre völkisch-ideologiske miljøer, i tillegg til å ilegge de tyske jødene kollektivt gitte egenskaper og slik sett konstruere et fremmeddefinert bilde av dem, ikke anså dem som en del av det tyske «Volksgenossenschaft», altså et tysk nasjonsfelleskap. Völkisch-ideologiske miljøer mente at

²³ Frank Bajohr, »Unser Hotel ist judenfrei« *Bäder-Antisemitismus im 19. und 20. Jahrhundert*, (Frankfurt (Main): S. Fischer Verlag, 2003).

²⁴ Peter Gay, *Weimar Culture. The Outsider as Insider* (New York og Evanston: Harper & Row Publishers, 1968).

²⁵ Ordet «jøde» vil i seg selv måtte være gjenstand for begrepsavklaring. Folketellingen fra 1925 henvist til på side én var konfesjonsbasert. Det vil si at antallet tyske jøder ble anslått subjektivt, ut fra deres trostilhørighet. Viktig i den sammenheng er at antisemittiske miljøer i Tyskland under Weimar-republikken også definerte personer som jøder som ikke selv oppfattet seg som det. En slik fremmeddefinisjon var likeledes utbredt blant sionister som anså jødisk tilknytning som også slektskaplig basert. Jeg vil i denne oppgaven forholde meg til en egendefinisjon av begrepet jøde: en person som bekjenner seg til eller praktiserer jødisk religion.

²⁶ Zimmermann, *Deutsche Juden 1914-1945*, XII.

de tyske jødene ikke var tyske, men derimot tilhørte en jødisk nasjon og følgelig var «jøder i Tyskland». Dette gjør bruken av betegnelsen «jøder i Tyskland» problematisk. Jeg støtter meg i denne fremstillingen til Zimmermanns synspunkt og velger å bruke betegnelsen «tyske jøder», selv om nettopp en slik betegnelse ville kunne bli oppfattet som feilaktig av sterkt overbeviste nasjonaljødiske tyske sionister under Weimar-republikken.²⁷ Hecht drøfter også den tyskjødiske identiteten og understreker viktigheten av å betrakte de tyske jødene som tyske:

Die deutschen Juden fühlten sich nicht nur so, sie waren Deutsche. Deutschland war ihre Heimat, die deutsche Sprache war die, in der sie dachten, schrieben und träumten, für Deutschland opferten sie im Ersten Weltkrieg ihr Leben, und die Zukunft Deutschlands war ihre Zukunft.²⁸

Selv om Hecht her har et vesentlig poeng, vil det samtidig være viktig å påpeke at hennes undersøkelse i størst grad omhandler liberale tyske jøder. Det vil derfor kunne diskuteres hvorvidt også sionistene og deriblant mange østeuropeiske innvandrere følte seg som tyske og “tenkte, skrev og drømte” på tysk. En slik fremstilling kan være spesielt problematisk gitt brutaliseringen av antisemittismen i løpet av og etter Første verdenskrig. I denne situasjonen vil det kunne diskuteres i hvilken grad tyske sionister og spesielt østjødiske innvandrere følte seg som del av det tyske fellesskapet.²⁹

Begrepet «sionisme» har fra slutten av 1800-tallet, gjennom opprettelsen av staten Israel i 1948 og frem til i dag, endret innhold og fått både positive og negative konnotasjoner.³⁰ Dette gjør en begrepsavklaring av sionisme problematisk. Det er derfor viktig å understreke at jeg i oppgaven vil konsentrere meg om Weimar-republikken som historisk periode og at forståelsen av sionismen etter dette, verken blant tilhengere eller motstandere, er relevante for oppgaven. Av den grunn vil jeg legge en samtidig leksikalsk definisjon av begrepet til grunn for denne fremstillingen. I *Jüdisches Lexikon* fra 1930 beskrives sionisme som:

²⁷ I *JR* ble begge betegnelser brukt i mellomkrigstiden. Jevnfør “Weltkrieg und deutsches Judentum”, *Jüdische Rundschau*, 24 (1919), nr. 29, 224 og “Abnahme der jüdischen Bevölkerung in Deutschland”, *Jüdische Rundschau*, 31 (1926), nr. 28, 209.

²⁸ Hecht, *Deutsche Juden und Antisemitismus in der Weimarer Republik*, 12.

²⁹ Jevnfør også Gay, *Weimar Culture. The Outsider as Insider*.

³⁰ Sionismens tillagte verdier kan blant annet illustreres gjennom FNs generalforsamlings betegnelse av sionismen som rasisme i 1975 (FN-resolusjon 3379 (XXX), 10. November 1975). Denne oppgaven skal selvsagt ikke ta stilling til etterkrigstidens politiske debatt knyttet til sionismen, men dette eksempelet fra FNs generalforsamling illustrerer at det kan være forskjell både på sionismen i seg selv, og oppfatningen av den, før og etter opprettelsen av staten Israel i 1948.

Z[ionismus] [...] ist die Bezeichnung der j[üdischen] Bewegung, die auf Wiederherstellung eines autonomen j[üdischen] Volkslebens auf dem Boden Palästinas gerichtet ist. Der Z[ionismus] betrachtet die j[üdische] Gemeinschaft als eine nationale bzw. Volksgemeinschaft und spricht demgemäß – im Gegensatz zu den j[üdischen] Richtungen, die das J[udentum] vor allem als Religion ansehen – vom „j[üdischen] Volk“, obwohl er sich bewußt ist, daß diesem nicht alle Merkmale eines normalen Volkstums eigen sind [...]. Zweck des Z[ionismus] ist es, dem j[üdischen] Volk die ihm fehlenden Attribute eines Volkes wiederzugewinnen. Die J[udenfrage] ist nach Meinung des Z[ionismus] vor allem eine nationale Frage und kann daher nur mit politischen Mitteln gelöst werden.³¹

Her defineres sionismen kort som “en jødisk bevegelse for gjenopprettelse av et jødisk autonomt folkelig liv i Palestina.” Sionismen knyttet direkte til det geografiske området Palestina, som skyldes at det innenfor den internasjonale sionistiske bevegelsen utover på 1900-tallet ble det britiske mandatområdet Palestina som til slutt vant frem som det aktuelle territoriale området for en fremtidig jødisk nasjonalstat. Et annet viktig moment med denne definisjonen er at den vektlegger sionistenes oppfatning av jødene som en etnisk og nasjonal gruppe og i mindre grad vektlegger en religiøs tilknytning. Denne definisjonen samsvarer dermed i større grad med *de generelle sionistene* enn med *de ortodokse sionistene* som også utgjorde en betydelig gruppe innenfor den tyske sionistbevegelsen på 1920-tallet.

Selv om antisemittismen i seg selv ikke er hovedobjektet for denne oppgaven, vil en nærmere begrepsavklaring av den være nødvendig. Begrepet «antisemittisme» har sin opprinnelse i språkvitenskapen der «semittisk» betegner, blant flere, språkene hebraisk, arabisk og arameisk. Neologismen «antisemittisme» ble tatt i bruk i kretsen rundt den tyske journalisten Wilhelm Marr fra slutten av 1870-tallet. Begrepet skulle markere motsetninger mellom semitter og indoeuropeere og gi vitenskapelig og sekulær tyngde til tidligere religiøst og emosjonelt jødehat. Av antisemitter ble ikke jødene definert gjennom religion, men som folk, nasjon eller rase. Den moderne antisemittismen, som vokste frem siste halvdel av 1800-tallet, skilte seg fra tidligere jødehat gjennom at det ikke kun dreide seg om xenofobi eller religiøse og sosiale fordommer overfor jødene, men også om kritikk av modernitet og en antiliberal verdensanskuelse der jødene ble tillagt skylden for sosiale, politiske, religiøse og kulturelle samfunnsproblemer. Disse aspektene er også sentrale innenfor völkisch-ideologien som vokste frem i Tyskland mot slutten av 1800-tallet og som hadde klare antisemittiske trekk.³²

³¹ “Zionismus”, *Jüdisches Lexikon*, bd. IV/2, (Berlin: Jüdischer Verlag, 1930), 1578-1622.

³² Völkisch-ideologien hadde røtter i pangermanismen og forfektet den tyske verdensanskuelsens overlegenhet. Innenfor denne ideologien sto oppfatningen om at naturlandskapet som menneskene var oppvokst i reflekterte seg i dem i sterk grad. Tilhengere av völkisch-ideologien mente derfor at jøder ikke kunne tilhøre det tyske folk ettersom deres karakter som folk ikke var reflektert av det frodige og dramatiske tyske landskapet som tyskere var

Hvorvidt den moderne antisemittismen markerer et brudd med tidligere tiders jødeskepsis og jødehat har vært gjenstand for større faglig debatt. Dette skyldes ikke minst at antisemittisme i dag ofte blir brukt som begrep på alle former for jødeskepsis, også forut for den moderne antisemittismens fremvekst. Den tyske politiske tenkeren Hannah Arendt har tatt til orde for at teorien om en «evig antisemittisme» er problematisk og mener at den moderne antisemittismen markerer et klart brudd med tidligere jødeskepsis. Den israelske historikeren Jacob Katz trekker på sin side tydeligere frem kontinuiteten i jødehatet og mener at det foreligger en «logisk sammenheng» mellom tidlige religiøse og stigmatiserende fordommer rettet mot jødene og den moderne antisemittismen.³³

Kilder

Det kom ut flere sionistiske publikasjoner i det tyske språkområdet på 1920-tallet. Disse representerte ulike politiske og ideologiske ståsted. De sionistiske publikasjonene som utgjør det sentrale kildegrunnlaget i denne oppgaven er ZVfDs hovedorgan *Jüdische Rundschau (JR)*, det sionistiskortodokse *Misrachi*-organet *Neue Jüdische Presse (NJP)*, de to tyske sosialistisksionistiske organene, *Poale Zion*-avisen *Jüdische Arbeiterstimme (JA)* og *Hapoël Hazaïr*-tidsskriftet *Die Arbeit (DA)*, samt det østerrikske *Poale Zion*-organet *Freie Tribüne (FT)*.³⁴ Av disse publikasjonene var det kun *JR* som kom ut regelmessig gjennom hele perioden 1919-1924. Det vil derfor ikke la seg gjøre å gjennomføre en direkte komparativ undersøkelse av de sionistiske publikasjonene gjennom perioden. *JR* vil også spille den mest sentrale rollen i undersøkelsen ettersom den var sionistenes hovedorgan.

Det er vanskelig å fastslå hvor sterk gjennomslagskraft og innflytelse den sionistiske pressen hadde i perioden ettersom publikasjonene, med unntak av *JR*, også hadde begrensede

preget av. Innenfor völkisch-ideologien ble også den tyske bonden romantisert som ut fra den völkisch-ideologiske tenkemåten motsatte seg både industrialisme og modernitet. De tyske jødene ble på sin side sett på som både en sterk trussel mot den rene tyske tradisjonen og som en forkjemper for modernitet. Jevnfør Michael Berkowitz, "Zion's Cities. Projections of Urbanism and German-Jewish Self-Consciousness 1909-1933", *Leo Baeck Institute Year Book XXXII* (1997): 109-122, 114, George L. Mosse, *The Crisis of German Ideology. Intellectual Origins of the Third Reich* (New York: Howard Fertig, 1998), 13-145 og Eriksen, Harket og Lorenz, *Jødehat*, 296-300.

³³ Werner Bergmann, *Geschichte des Antisemitismus* (München: Verlag C. H. Beck, 2006), 6-8, Eriksen, Harket og Lorenz, *Jødehat*, 7-11 og Lars Lien, "Nasjonenes Kristus" og jødene. En analyse av antisemittismens omfang i Polen, 1919-1939 (Masteroppgave i historie, Universitetet i Oslo, 2007), 12-14 og Jacob Katz, *From Prejudice to destruction. Anti-Semitism, 1700-1933* (Cambridge: Harvard University Press, 1980), 6-7. Den moderne antisemittismens utvikling i Tyskland blir nærmere behandlet i neste kapittel.

³⁴ Publikasjonene vil bli nærmere behandlet i neste kapittel.

opplagstall.³⁵ De ulike sionistiske publikasjonene vil likevel være høyst relevante for å kunne vurdere synspunkter og oppfatninger innenfor de ulike ideologiske og politiske retningene innenfor den tyske sionismen.

I tillegg til de nevnte sionistiske publikasjonene vil også CVs organisasjonsaviser *Im deutschen Reich* og *C.V.-Zeitung* være viktige kilder.³⁶ CV-organene legges til grunn for å undersøke hvordan CV forholdt seg til sionistene og deres offentlige standpunkter og aksjoner mot antisemittismen, men også for å kunne sammenligne den sionistiske pressens oppmerksomhet og stillingtaken til antisemittismen med de liberale tyske jødernes holdninger.

Metodiske utfordringer

I forlengelsen av avgrensning av tema og kildetilfang er det flere metodiske utfordringer som bør problematiseres nærmere. Én er hvorvidt de sionistiske publikasjonene som danner kildegrunnlaget vil kunne gi et utfyllende bilde av den organiserte tyske sionismen i perioden 1919-1924. Ettersom jeg har lagt til grunn publikasjoner fra de tre største sionistiske gruppene i perioden og slikt sett ikke kun har forholdt meg til ett politisk og ideologisk ståsted, mener jeg dette i stor grad er tilfellet. Samtidig er det klart at omfanget av disse kildene er varierende ettersom både det tyske og østerrikske *Poale Zion*-organet og det tyske *Misrachi*-organet kom ut i begrenset omfang og i kortere perioder. Jeg mener imidlertid at dette ikke fører til et skjevt bilde med henblikk på kildetilfang ettersom dette i stor grad også gjenspeiler gjennomslaget de ulike politiske og ideologiske retningene hadde innenfor den tyske sionismen ved inngangen til 1920-tallet.

Bruken av aviser og publikasjoner som kilder bør også problematiseres. De sionistiske publikasjonene var meningsytrende aviser som deltok i samtidens offentlige debatt. Dette gjaldt en intern sionistisk debatt, men også meningsutveksling med CV og andre tyskjødiske organisasjoner der temaer som blant annet motstridende oppfatninger i forhold til «Deutschtum» og «Judentum» og stillingtaken til den antisemittiske utfordringen stod sentralt. De sionistiske publikasjonenes meningsutspill var derfor i stor grad basert på argumentasjon til fordel for det sionistiske prosjektet og disse må derfor ses ut fra en samtidig

³⁵ Det er vanskelig å finne klare opplagstall på de sionistiske publikasjonene. De store økonomiske problemene publikasjonene hadde ved inngangen til 1920-tallet antyder imidlertid at opplagstallene var begrensede. Jevnfør Edelheim-Muehsam, "The Jewish Press in Germany", *Leo Baeck Institute Year Book I* (1956): 163-177, 169.

³⁶ I mai 1922 ble det månedlige tidsskriftet *Im deutschen Reich* erstattet av den ukentlige avisen *C.V.-Zeitung* som CVs organisasjonsorgan.

kontekst. En bredere kjennskap til samtidige forhold og bakgrunnen til de aktuelle debattene vil derfor være en forutsetning for at slike meningsutspill ikke vektes feil eller misforstås.

Et annet viktig moment i den forbindelse er at man i en analyse av sionistenes meningsutspill også må ta høyde for at disse ikke nødvendigvis alltid samsvarte fullt og helt med *ZVfDs* og underorganisasjonenes offisielle synspunkter. Argumentasjonen var i flere tilfeller tuftet på retoriske grep som redaksjonene eller den dominerende redaktøren tok i bruk i løpende debatter.³⁷ Den amerikanske historikeren Stephen M. Poppel peker på dette i boken *Zionism in Germany 1897-1933* og viser til at meningsutspill uttrykt gjennom aviser og publikasjoner nettopp av den grunn gir begrenset innsyn i interne prosesser innenfor organisasjonen.³⁸ Jeg mener likevel at det i en avgrenset oppgave vil være hensiktsmessig å basere analysen på et enhetlig kildegrunnlag, i dette tilfellet de sionistiske publikasjonene. Samtidig er aviser og publikasjoner et avgjørende kildegrunnlag i analysen av tysk sionistisk historie før og under Weimar-republikken ettersom store deler av *ZVfDs* organisasjonsarkiv gikk tapt under Andre verdenskrig.³⁹

Det problematiske med å analysere en politisk bevegelse, forstått som en gruppe mennesker som slutter opp én ideologisk oppfatning, er at man ikke kan kartlegge det ideologiske grunnlaget hos hver enkeltperson, i dette tilfellet hos hver enkelt sionist. Innfallsvinkelen vil derfor bli analyse av meningsbærende utsagn som ble fremsatt fra offisielt sionistisk hold. Det er derfor viktig å påpeke at de synspunkter som kommer frem gjennom de sionistiske publikasjonene og gjennom de sionistiske organisasjonenes arkiv, ikke nødvendigvis vil være representative for alle organiserte tyske sionister. Dette vil være

³⁷ *JRs* redaktør Robert Weltsch var en svært sentral og innflytelsesrik aktør innenfor den tyske sionismen under Weimar-republikken. Ettersom redaktørene spilte en spesielt innflytelsesrik rolle i de sionistiske publikasjonene begrensede redaksjoner, må derfor mange av meningsutspillene i *JR* i perioden vurderes som uttrykk for Weltsch beslutninger. Weltsch dominerende rolle innenfor *JR* er imidlertid ikke like tydelig gjennom hele perioden selv om forskningslitteraturen og Weltsch selv omtaler ham som *JRs* redaktør fra 1919 til 1938. Jevnfør Reinharz, *Dokumente zur Geschichte des deutschen Zionismus 1882-1933*, 284 og Hecht, *Deutsche Juden und Antisemitismus in der Weimarer Republik*, 22. Robert Weltsch, *Die deutsche Judenfrage. Ein kritischer Rückblick* (Königstein: Jüdischer Verlag, 1981), 83. Ved en gjennomgang av *JR* i perioden er det klart at avisen hadde flere redaktører i perioden. Personene som sto oppført som "Verantwortlicher Redakteur" i avisenes enkeltutgaver var (avisutgavene i parentes): Leo Herrmann (Nr. 43 1914 – Nr. 26 1919), Fritz Löwenstein (Nr. 26 1919 – Nr. 36 1920), Hans Klötzel (Nr. 36 1920 – Nr. 16 1921), Robert Weltsch (Nr. 16 1921 – Nr. 106/107 1923) og Hans Bloch (Nr. 106/107 1923 – Nr. 81 1925).

³⁸ Stephen M. Poppel, *Zionism in Germany 1897-1933* (Philadelphia: The Jewish Publication Society of America, 1976), XVII. Hecht understreker også betydningen av publikasjoner som kildemateriale i analysen av tysk-jødisk historie under Weimar-republikken. Hun peker her på at den tysk-jødiske pressen var en viktig offentlig arena og at den er viktig å studere for å kunne sette seg inn i antisemittismens tilstedeværelse i det tyske samfunnet under Weimar-republikken. Hecht, *Deutsche Juden und Antisemitismus in der Weimarer Republik*, 16.

³⁹ Poppel, *Zionism in Germany 1897-1933*, XIV-XVII. Det finnes riktignok enkelte *ZVfD*-dokumenter i *Zionist Archives* i Jerusalem. Disse er satt sammen av personlig korrespondanse og korrespondanse med andre organisasjoner. Ifølge Poppel er imidlertid ikke materialet nok til å kunne danne seg et fyldig bilde av organisasjonen. Mange personlige arkiv ble også ødelagt under Andre verdenskrig.

spesielt viktig å understreke i forbindelse med de tyske sionistene ettersom mange av dem var medlemmer av *ZVfD* av filantropiske hensyn fremfor strengere sionistiske motiv.⁴⁰ Denne studien vil derfor behandle sionismen i Tyskland, samt de ulike politiske og ideologiske bevegelsene innenfor sionismen, som et kollektiv. Det er imidlertid vanskelig å vurdere kollektive handlinger og slik sett å referere til en kollektiv gruppe som én aktør. Jeg vil i den sammenhengen verken forsvare en metodologisk kollektivism eller en metodologisk individualisme.⁴¹ I min tilnærming til *ZVfD* og dens undergrupper, men også andre organisasjoner, vil jeg innta en mellomstilling der både kollektive og individuelle årsaksforklaringer vil være relevante for å forklare handlinger. Jeg tar dermed utgangspunkt i at det i et kollektiv finnes aspekter som har påvirkningskraft over det individuelle elementet, men også at enkeltindivider kan ha maktstillinger og påvirkningskraft i seg selv. I forskningen innenfor sionismen har også den amerikanske historikeren Michael Berkowitz vært inne på dette i sitt arbeid om sionismens utvikling i Vest-Europa ved inngangen til 1900-tallet.⁴² Her trekker han frem både det kollektive aspektet ved organisasjonen, men også betydningen til et utvalg innflytelsesrike enkeltpersoner innenfor sionistbevegelsen samt idealiseringen av dem, både i Tyskland og i andre vesteuropeiske land i første halvdel av 1900-tallet. Berkowitz mener dette var et viktig trekk ved den vesteuropeiske sionismen.⁴³

Oppgavens struktur

For å plassere studien inn i en større historisk sammenheng vil jeg først innlede med et bakgrunnskapittel. I dette vil jeg behandle den moderne antisemittismens fremvekst, sionismens utvikling og organisering, samt de ulike sionistiske publikasjonene som er lagt til grunn for analysen.

Ettersom oppmerksomhet og stillingtaken til antisemittismen også forutsatte stillingtaken til innenrikspolitiske forhold, analyserer jeg kort situasjonen med henblikk på dette i kapittel tre.

⁴⁰ Jevnfør Poppel, *Zionism in Germany 1897-1933*, 33.

⁴¹ Jevnfør Knut Kjeldstadli, *Fortida er ikke som den en gang var. En innføring i historiefaget* (Oslo: Universitetsforlaget, 2003), 35-36.

⁴² Michael Berkowitz, *Western Jewry and the Zionist Project 1914-1933* (Cambridge: Cambridge University Press, 1997). Den norske historikeren Vibeke Kieding Banik diskuterer i studien *Neste år i Jerusalem? Sionisme blant de norske jødene i mellomkrigstiden* om det filantropiske støttearbeidet til østeuropeiske jøder fra norske sionister side kan defineres som et sionistisk prosjekt eller et rent filantropisk arbeid. Kieding, Vibeke, *Neste år i Jerusalem? Sionisme blant de norske jødene i mellomkrigstiden*, (Hovedoppgave i historie, Universitet i Oslo, 2000).

⁴³ Jevnfør Berkowitz, *Western Jewry and the Zionist project 1914-1933*, 26-55.

I kapittel fire undersøker jeg hvordan de tyske sionistene sammenlignet den antisemittiske situasjonen i Tyskland med situasjonen i andre land, både i Øst- og Vest-Europa. Gjennom denne analysen ønsker jeg å kartlegge hvorvidt de tyske sionistene betraktet situasjonen i Tyskland som mer eller mindre antisemittisk enn situasjonen i andre land.

Kapitlene fem og seks inneholder hovedanalysen av oppgavens problemstilling. Mens jeg i kapittel fem behandler sionistenes omtale av jødefiendtlighet og antisemittisme innenfor tyske politiske partier, organisasjoner, aviser, tidsskrifter og flygeblader, tar jeg i kapittel seks for meg sionistenes reaksjoner på større antisemittiske voldshandlinger i perioden. Jeg vil gjennom disse kapitlene undersøke hvorvidt den brutaliserende antisemittismen førte til endringer i sionistenes oppfatning av antisemittismen som fenomen.

I oppgavens konklusjon samler jeg hovedfunnene. De sentrale punktene her er en nærmere analyse av innholdet og eventuelle endringer i sionistenes argumentasjon mot antisemittismen og hvorvidt den brutaliserende antisemittismen medførte en sterkere orientering mot Palestina-arbeidet eller en større oppmerksomhet mot antisemittismen og bekjempelsen av den.⁴⁴

⁴⁴ Med «Palestina-arbeidet» menes i denne fremstillingen sionistenes pengeinnsamling til *Keren Kajemet* og *Keren Hajessod* samt oppbygningen av og migrasjon til Palestina. *Keren Kajemeth*, det jødiske nasjonalfondet, ble grunnlagt i 1901 i forbindelse med sionistkongressen i Basel. Hensikten med fondet var oppbyggingen av den jødiske staten først gjennom oppkjøp av landområder og senere oppbygging av infrastruktur på disse områdene. *Keren Hajessod* var ZO's grunnfond og ble grunnlagt i forbindelse med sionistkongressen i London 1920. Fondet skulle finansiere den sionistiske organisasjonens arbeid.

Kapittel 2

Bakgrunn

Opprettelsen av Weimar-republikken innebar at Tyskland fikk en demokratisk forfatning og en demokratisk regjeringsform. Weimar-forfatningen, som ble underskrevet 11. august 1919, førte også til at de tyske jødene fikk fulle og likeverdige rettigheter i det tyske samfunnet.⁴⁵ For de tyske jødene markerte dermed Weimar-republikken fullbyrdelsen av den liberale emansipasjonsprosessen. Samtidig kjennetegnes Weimar-republikken, og spesielt årene 1919-1924, som en periode der antisemittismen nådde enda sterkere og mer ekstreme uttrykk enn tilfellet hadde vært under Keiserriket. Antisemittismen ble en sterk utfordring som både liberale assimilasjonsorienterte tyske jøder og sionister måtte forholde seg til. Weimar-republikken inntar derfor en tosidig rolle i tyskjødisk historie.

I korte trekk vil jeg her behandle utviklingen frem mot denne situasjonen. Tyngden i fremstillingen vil ligge på den moderne antisemittismens fremvekst i Tyskland fra slutten av 1800-tallet og den internasjonale og tyske sionismens utvikling frem til Weimar-republikken.

Fremveksten av den moderne antisemittismen

Den moderne antisemittismen er ikke et særtysk fenomen. Det kan likevel være naturlig å begynne med Tyskland, hovedstaden Berlin og de siste tiårene av 1800-tallet, når opprinnelsen til den moderne antisemittismens skal beskrives. Det var i Berlin i 1879 den tyske forfatteren og skribenten Wilhelm Marr (1819–1904) populariserte selve begrepet «antisemittisme». Det var likeledes i Berlin i 1879 den opprivende antisemittismestriden ble innledet.

Antisemittismestriden tok til med at historieprofessor Heinrich von Treitschke (1834-1896) ved Universitetet i Berlin (dagens Humboldt-universitet) publiserte artikkelen *Unsere Aussichten* i tidsskriftet *Preußischen Jahrbücher*. I artikkelen, som hovedsakelig omhandlet Keiserrikets utenrikspolitiske prioriteringer, beskyldte von Treitschke avslutningsvis de tyske jødene å bevirke en økt materialistisk holdning i Tyskland og at de tyske jødene videre hindret

⁴⁵ Under Keiserriket (1871-1918) hadde tyske jøder ikke tilgang til enkelte offentlige verv innenfor statsforvaltningen, hæren og akademia. Zimmermann, *Deutsche Juden 1914-1945*, 9-10.

utviklingen av en sterk og særegen tysk kultur. Von Treitschke tilføyde at: “die Juden sind unser Unglück”. Dette utsagnet skulle bli et slagord for antisemittiske krefter i Tyskland de kommende årene, ikke minst innenfor völkisch-ideologiske organisasjoner som inntok den tyske offentligheten fra slutten av 1800-tallet og som frem mot og gjennom Første verdenskrig fikk stadig sterkere oppslutning.

Von Treitschkes artikkel, som senere ble utgitt som bok, førte til en opprivende offentlig debatt der både støttespillere og motstandere av Treitschkes synspunkt deltok. I debatten kom mange antisemittiske holdninger til overflaten. Von Treitschke var i samtiden en vel ansett historieprofessor og hans antisemittiske innstilling ble medvirkende til at antisemittismen fikk akademisk legitimitet og slik sett ble «salongfähig» i det tyske samfunnet mot slutten av 1800-tallet. Foruten den tyskjødiske historikeren Heinrich Graetz var historikeren Theodor Mommsen en av de fremste kritikerne av von Treitschke. Mommsen argumenterte klart mot von Treitschkes antisemittiske holdninger, men mente samtidig at de tyske jødene selv måtte tilpasse seg det tyske samfunnet og den tyske kulturen. Mommsen uttrykte senere en svært pessimistisk analyse av antisemittismen og mente en direkte debatt med antisemitter var fånyttet ettersom de ikke var mottakelige for “logische und sittliche Argumente”.⁴⁶ Antisemittismestriden i Berlin kan sammenlignes med Dreyfus-affæren i Frankrike⁴⁷, ettersom begge disse hendelsene tydeliggjorde sterke, latente antisemittiske holdninger, også innenfor samfunnseliten, i det i tyske og franske samfunnet ved inngangen til 1900-tallet.⁴⁸ Den israelske historikeren Shulamit Volkov påpeker at antisemittismestriden i Berlin og de sterke antisemittiske holdningene derigjennom beredte grunnen for nye perspektiv og løsningsforslag på «jødespørsmålet» blant de østeuropeiske jødene. Spesielt antisemittismens gjennombrudd i det opplyste Tyskland ble av de østeuropeiske jødene sett på som et tydelig nederlag for den liberale emansipasjonsprosessen. Volkov trekker blant annet

⁴⁶ Mommsen uttalte i et intervju med forfatteren og journalisten Hermann Bahr i 1894: “Sie täuschen sich wenn Sie glauben, daß man mit Vernunft etwas machen kann. Ich habe das früher auch gemeint und immer wieder gegen die ungeheure Schmach protestiert, welche Antisemitismus heißt. Aber es nutzt nichts. Es ist alles umsonst. Was ich Ihnen sagen könnte, was man überhaupt in dieser Sache sagen kann, das sind doch immer nur Gründe, logische und sittliche Argumente. Darauf hört doch kein Antisemit. Die hören nur auf den eigenen Haß und den eigenen Neid, auf die schändlichen Instinkte. Alles andere ist ihnen gleich”. Helmut Berding, *Moderner Antisemitismus in Deutschland* (Frankfurt (Main): Suhrkamp, 1988), 156.

⁴⁷ Den franskjødiske offiseren Alfred Dreyfus ble i 1895 dømt til livsvarig straffeopphold for spionasje og landsforrederi. Det ble raskt sådd tvil om disse beskyldningene og Dreyfus ble endelig frikjent i 1906. Dreyfus-affæren fikk stor betydning ettersom den åpnet opp for en kraftig antisemittisk debatt i Frankrike. Eriksen, Harket og Lorenz, *Jødehat*, 355-360.

⁴⁸ Eriksen, Harket og Lorenz, *Jødehat*, 287-306, Bergmann, *Geschichte des Antisemitismus* og Walter Zwi Bacharach, “Jews in Confrontation with Racist Antisemitism, 1879-1933”, *Leo Baeck Institute Year Book XXV* (1980): 31-42.

frem Leon Pinskers protosionistiske *Autoemansipasjon*⁴⁹ som eksempel på dette. Slik sett skulle antisemittismestriden i Berlin også bli viktig for sionismens utvikling i Europa.⁵⁰

Til tross for at den moderne antisemittismen fremvekst og tydelige uttrykk gjennom blant andre Wilhelm Marr og Heinrich von Treitschke, og den påfølgende antisemittismestriden i Berlin fra 1879, var det en allmenn forståelse hos tyske jøder ved inngangen til 1900-tallet at antisemittismen stod sterkere i andre land i Vest-Europa, og spesielt i Frankrike, enn i Tyskland.⁵¹ I løpet av de første tiårene av 1900-tallet endret imidlertid denne oppfatningen seg etter som antisemittiske holdninger i Tyskland stadig ble sterkere. I den forbindelse spilte jødetellingen fra oktober 1916 en viktig rolle.

De fleste tyske sionistene, i likhet med flertallet av de tyske jødene for øvrig, sluttet patriotisk opp om Tysklands krigserklæring og krigsføring mot ententemaktene ved utbruddet av Første verdenskrig. Mange sionister så dessuten positivt på at «kulturlandet» Tyskland gikk til krig mot det «barbariske» Russland og mente dette kunne befri østeuropeiske jøder fra tydelige antisemittiske regimer.⁵² Utviklingen i det tyske samfunnet i løpet av Første verdenskrig skulle imidlertid bli en integrasjonsmessig skuffelse for mange. Under krigen vokste den antisemittiske propagandaen. En sentral antisemittisk påstand var at de tyske jødene ikke bidro i de krigsførende styrkene i like stor grad som øvrige tyskere og av den grunn ikke kunne betegnes som lojale samfunnsmedlemmer.⁵³ Den brede mistenksomheten mot de tyske jødene førte også til at det prøyssiske krigsministeriet i oktober 1916 vedtok å gjennomføre en konfesjonsundersøkelse innenfor hæren. Offisielt ble dette gjort av rene statistiske hensyn, og den ble støttet av et flertall av Riksdagens budsjettkommisjon, der kun SPD og det liberale *Fortschrittliche Volkspartei* stemte imot.⁵⁴ De assimilasjonsorienterte tyske jødene, så vel som sionistene, hadde liten tro på de offisielle motivene og oppfattet kartleggingen som direkte rettet mot de tyske jødene. Konfesjonskartleggingen ble derfor raskt omdøpt til «Judenzählung».⁵⁵ I artikkelen *Judenzählung* fra oktober 1916 mente JR at jødetellingen bekreftet en gryende antisemittisme i Tyskland:

⁴⁹ Mer om Pinskers *Autoemanzipation* på side 23-24.

⁵⁰ Shulamit Volkov, *Jüdisches Leben und Antisemitismus im 19. und 20. Jahrhundert* (München: C. H. Beck Verlag, 1990), 88-95.

⁵¹ Jevnfør Laqueur, *A History of Zionism* (London: Weidenfeld and Nicolson, 1972), 156 og Eriksen, Harket og Lorenz, *Jødehat*, 287-288.

⁵² Berkowitz, *Western Jewry and the Zionist Project 1914-1933*, 7.

⁵³ Meyer, *Deutsch-jüdische Geschichte in der Neuzeit. Band IV*, 21.

⁵⁴ *Jüdische Rundschau*, 21 (1916), nr. 43, 351.

⁵⁵ ZVfDs sentralkomiteé uttrykte under et møte 12. november 1916 sterk skuffelse over jødetellingen. Reinharz, *Dokumente zur Geschichte des deutschen Zionismus 1882-1933*, 189-190.

Er [der Beschluß der Judenzählung] bestätigt die Befürchtung, daß der deutsche Antisemitismus während des Krieges nicht abgenommen habe und daß die Hoffnungen auf eine Besserung der politischen Stellung der deutschen Juden nach dem Kriege verfrüht seien.⁵⁶

JR kritiserte videre indirekte den liberale tyskjødiske organisasjonen CVs assimilasjonsorientering og understreket at den eneste løsningen på eskaleringen av antisemittismen var sionismen, og videre at selv: “[D]as Streben nach ihm [dem Ziel] bessert unsere Lage unter den Völkern.”

Resultatene fra jødetellingen ble aldri offentliggjort. Den tyske historikeren Michael Wildt påpeker i boken *Volksgemeinschaft als Selbstermächtigung* at dette igjen førte til en økt mistenkeliggjøring av de tyske jødene. For så vel liberale tyske jøder som sionister ble jødetellingen dermed stående som et sterkt antisemittisk innslag fra tyske myndigheters side og man følte seg brennmerket som upatriotiske elementer i det tyske samfunnet.⁵⁷ For sionistene ble jødetellingen en ytterligere bekreftelse på at assimilasjon ikke kunne anses som et svar på den eskalerende antisemittiske utfordringen i det tyske samfunnet.

Møtet med østjødene

Den antisemittiske propagandaen vendte seg spesielt mot østeuropeiske jøder som hadde innvandret til Tyskland. Blant andre den völkisch-ideologiske, høyreekstreme og sterkt antisemittiske organisasjonen *Deutschvölkische Schutz- und Trutzbund (DVSTB)* hadde de første årene av Weimar-republikken kravet om utvisning av østjøder fra Tyskland som et sentralt element i organisasjonens propaganda.⁵⁸

Fra første halvdel av 1800-tallet vokste det frem en bevissthet hos tyske og vesteuropeiske jøder for øvrig om «Ostjuden».⁵⁹ I denne betegnelsen lå ikke kun en geografisk tilknytning, men også en forståelse av at østjøder hadde visse gitte egenskaper

⁵⁶ “Judenzählung”, *Jüdische Rundschau*, 21 (1916), nr. 43, 351.

⁵⁷ Wildt, *Volksgemeinschaft als Selbstermächtigung*, 69

⁵⁸ *Ibid.*, 71.

⁵⁹ Selve begrepet «Ostjude» ble riktignok ikke tatt i bruk før på begynnelsen av 1900-tallet. Steven E. Aschheim, *Brothers and Strangers. The East European Jew in German Jewish Consciousness, 1800-1923* (Madison: The University of Wisconsin Press, 1999), 3. Den østerrikske forfatteren Nathan Birnbaum (1864-1937), som på slutten av 1800-tallet fremmet en kulturell sionisme, delte imidlertid under hans innlegg på den første sionistkongressen i Basel i 1897 de europeiske diasporajødene inn i to grupper, vestlige og østlige. Han brukte imidlertid ikke direkte betegnelsen «Ostjuden»: “Die erstere hat eine eigene jüdische Cultur, aber ohne Fortschrittsfähigkeit. [...] Der zweite Theil der Juden besitzt ein abstractes Europäerthum ohne jüdische und auch anders nationale Individualisirung”. *Die Welt*, 1 (1897), nr. 14, 11. Jevnfør også *Zionisten-Congress in Basel (29. 30. und 31. August 1897) Officielles Protocoll* (Wien: Verlag des Vereines Erez Israel, 1898), 82-94. Jeg vil videre i oppgaven bruke begrepet «østjøde». Dette ble også av den sionistiske pressen i perioden.

knyttet til seg.⁶⁰ Blant liberale tyske jøder fantes det utbredte kritiske og kulturellevistiske karakteristikk av østjødene. De ble ansett som en kulturelt tilbakestående gruppe og nedsettende betegnet som blant annet skitne, høylytte og fattigslige.⁶¹ Dette negative bildet blant tyske jøder ble imidlertid mer nyansert ved inngangen til 1900-tallet etter som sionismen vant gjenklang. Mens de liberale tyske jødene på bakgrunn av assimilasjonstanken så på en gjensidig utveksling med østjødene og deres gettokultur som vanskelig, var sionistene også av filantropiske årsaker langt mer opptatt av deres situasjon. Etter sionistenes syn representerte østjødene en mulighet for de vesteuropeiske jødene å finne tilbake til og tilnærme seg en opprinnelig jødisk identitet. Dette synspunktet var spesielt fremtredende innenfor *kultursionismen* hvor søken tilbake til «opprinnelige» jødiske verdier stod sterkere enn innenfor den politisk- og juridiskorienterte sionismen. Den østerrikskjødiske filosofen og sionisten Martin Buber (1878-1965) var en fremtredende representant for dette ståstedet og oppfordret gjennom tidsskriftet *Der Jude*, som han utgav mellom 1916 og 1928, tyske jøder til å søke sine røtter innenfor «Judentum» fremfor «Deutschum».⁶² *Kultursionismen* fikk både innenfor den tyske og den vesteuropeiske sionismen for øvrig økt oppslutning de første tiårene av 1900-tallet. Også de sosialistiske organisasjonene *Poale Zion* og *Hapoël Hazair* hadde et utpreget positivt syn på østjødene. Dette skyldtes blant annet at den sosialistisksionistiske bevegelsen hadde sine røtter i Øst-Europa og at mange av organisasjonenes støttespillere i Tyskland var østjødiske innvandrere.

Første verdenskrig skulle også få innvirkning på mange tyske jøders oppfatning av østjødene. For mange av de tyskjødiske soldatene som deltok i krigsføringen ved Østfronten ble dette deres første direkte møte med østjøder. Møtet med østjødene og innblikk i deres vanskelige levevilkår vekket en utbredt sympati hos mange tyske jøder, noe som igjen førte til at mange ble mer positivt innstilt overfor sionismen filantropiske aspekt. Mange som i utgangspunktet ikke støttet sionismens sak, men likevel støttet arbeidet for bedringen av østjødenes levevilkår, sluttet seg til *ZVfD*. Gjennom sionistorganisasjonen kunne man bistå finansielt til den østjødiske migrasjonen til og oppbyggingen av Palestina ved å støtte det jødiske nasjonalfondet *Keren Kajemet* og senere det palestinske grunnfondet *Keren Hajessod*.⁶³

⁶⁰ Haumann, *A History of East European Jews*, XIII-XVI.

⁶¹ Aschheim, *Brothers and Strangers*, 3.

⁶² *Ibid.*, 98.

⁶³ Jehuda Riemer, *Fritz Perez Naphtali. Sozialdemokrat und Zionist* (Tel Aviv: Universität Tel Aviv, 1991), 22-23. Også *ZVfD*s ledelse var klar over at opphold ved Østfronten hadde ført til en økt interesse for sionismen blant mange tyskjødiske soldater og organisasjonen understreket dette blant annet i et skriv til *ZVfD*s lokallag i desember 1918. Reinharz, *Dokumente zur Geschichte des deutschen Zionismus 1882-1933*, 241-243. Den

Økonomiske nedgangstider og forverrede sosiale forhold på begynnelsen av 1800-tallet hadde allerede ført til sterke demografiske endringer blant de østeuropeiske jødene. Migrasjonen gikk både i retning fra landlige områder mot større bysentra og migrasjon til Vest-Europa. De russiske pogromene fra 1880-tallet førte til en ytterligere forverring av de russiske jødenes livssituasjon og igjen til at mange valgte å emigrere.⁶⁴ Forut for og under Første verdenskrig kom mange østeuropeiske jøder til Tyskland også som følge av sterk etterspørsel etter arbeidskraft i den tyske rustningsindustrien. Ved inngangen til Weimar-republikken var den østjødiske befolkningen i Tyskland om lag 160 000.⁶⁵ Immigrasjonen fortsatte også etter krigen som følge av pogromene i Polen og Sovjet-Russland fra 1918.⁶⁶ Sammen med økningen av antisemittismen i det tyske samfunnet under og etter Første verdenskrig ble den demografiske utviklingen noe også sionistene måtte forholde seg til. Den østjødiske innvandringen ble også hyppig debattert i de sionistiske publikasjonene i perioden.

Samtidig med den østjødiske immigrasjonen fant det sted en migrasjon blant tyske jøder under Weimar-republikken. Denne fulgte hovedsakelig to mønstre. Den ene strømmen gikk ut av Tyskland, først og fremst vestover og spesielt til USA. Parallelt foregikk det en indre migrasjon fra landlige områder til byene. Migrasjonen skyldtes brutaliseringen av antisemittismen, men også økonomiske utfordringer som rammet mange tyske jøder innenfor det private næringslivet hardt.⁶⁷ Det tyske sionistorganet *JR* betraktet den indre tyskjødiske migrasjonen som vesentlig. I en artikkel fra august 1920 var det imidlertid ikke antisemittismen som ble trukket frem som bakgrunn for denne utviklingen, men de svært vanskelige økonomiske forholdene for mange tyske jøder.⁶⁸ Av de tyske jødene som emigrerte fra Tyskland frem til 1933 var det svært som endte i Palestina.⁶⁹

israelske historikeren Saul Friedländer peker i boken *Hostages of Modernity* på at møtet med østjødene for tyske soldater generelt førte til at en ytterligere stereotypisering av jødene spredte seg i antisemittiske miljøer. Herbert A. Strauss (red.), *Hostages of Modernization. Studies on Modern Antisemitism 1870-1933/39. Germany – Great Britain – France* (Berlin: Walter de Gruyter, 1992), 151.

⁶⁴ Haumann, *A History of East European Jews*, 101-106.

⁶⁵ Riemer, *Fritz Perez Naphtali*, 22-23 og http://www.historisches-lexikon-bayerns.de/artikel/artikel_44560 (oppført 30.11.2008)

⁶⁶ Aschheim, *Brothers and Strangers*, 215-216.

⁶⁷ Zimmermann, *Deutsche Juden 1914-1945*, 12-16.

⁶⁸ “Kopflöse Zuwanderung von jüdischen Flüchtlingen in die Großstädte”, *Jüdische Rundschau*, 25 (1920), nr. 52, 416.

⁶⁹ Kun 30 sionister flyttet fra Tyskland til Palestina før Første verdenskrig. Frem til 1933 var antallet emigranter 2 000. Bare i løpet av året 1933 emigrerte 6 000 tyske jøder til Palestina. Den begrensede migrasjonen til Palestina kan imidlertid delvis forklares gjennom de britiske myndigheters strenge immigrasjonsbestemmelser. Jevnfør Reinharz, “The Zionist Response to Antisemitism in Germany”, 136-137, Lilo Stone, “German Zionists in Palestine before 1933”, *Journal of Contemporary History* (1997): 171-186, 172 og Poppel, *Zionism in Germany 1897-1933*, XIV.

Antisemittismens brutalisering

Weimar-republikken blir ofte beskrevet og vurdert ut fra hva som fulgte. Hovedfokuset blir dermed undergangen til det første tyske demokratiet og det påfølgende nasjonalsosialistiske diktaturet. Når Weimar-republikken skal betraktes, vil det imidlertid også være viktig å trekke frem at den var basert på en tung historisk arv. Weimar-republikken var ikke kun forløpet til NSDAP-diktaturet, men også etterspillet til Keiserriket.⁷⁰

Nettopp overgangen fra Keiserriket til Weimar-republikken er sentral i studiet av antisemittismen i Tyskland ved inngangen til 1920-tallet. Hecht behandler dette i boken *Deutsche Juden und Antisemitismus in der Weimarer Republik* der hun beskriver antisemittismens utvikling ved overgangen fra Keiserriket til Weimar-republikken gjennom fire punkter.⁷¹ Det første punktet hun trekker frem som sentralt er radikaliseringsprosessen av antisemittismen under Første verdenskrig, representert først og fremst gjennom jødetellingen av 1916. Videre, som punkt nummer to, spilte den ideologiske koblingen mellom jødefiendtlighet og republikkfiendtlighet en sentral rolle i antisemittismens utvikling. Denne koblingen ble utbredt blant tyske antidemokrater etter grunnleggelsen av Weimar-republikken. Det tredje punktet er forestillingen av de tyske jødene som syndebukker for de økonomiske, sosiale og politiske urolighetene ved inngangen til Weimar-republikken. Det siste punktet Hecht trekker frem dreier seg om utviklingen fra krigs- til fredssamfunn ved overgangen fra Første verdenskrig til Weimar-republikken. Ifølge Hecht medførte de brutale krigserfaringene et moralsk forfall i det tyske samfunnet der antisemittiske holdninger ble mer akseptert.

Walter påpeker også at antisemittismen i Tyskland ble mer brutal og radikal etter Første verdenskrig og inn i Weimar-republikken. Han forklarer antisemittismens brutalisering først og fremst med at det under Keiserriket fantes en systemlojalitet blant høyreorienterte antisemitter som forhindret antisemittismen i å nå sterke voldelige uttrykk. Denne tilbakeholdenheten skyldtes at antisemittiske og antirepublikanske krefter ikke ønsket å skape politisk og sosial uro i Keiserriket gjennom antisemittiske aksjoner. Etter revolusjonen i 1918 kom derimot voldelige og verbale antisemittiske uttrykk i større grad til overflaten ettersom jødefiendtligheten nå også direkte ble koblet til krigsnederlaget og Keiserrikets fall. I denne situasjonen oppstod det en sammensmelting mellom antisemittisme og antirepublikanisme som ytterligere økte og radikalisererte antisemittismen. Antisemittismen under Weimar-republikken manifesterte seg blant annet gjennom fysisk vold og drap på tyske jøder,

⁷⁰ Winkler, *Weimar 1918-1933*, 11.

⁷¹ Hecht, *Deutsche Juden und Antisemitismus in der Weimarer Republik*, 13-14.

gravskjending på jødiske gravlunder, hærverk mot synagoger og gjennom kurbad-antisemittismen.⁷² Den brutale antisemittismen ved inngangen til Weimar-republikken var også kjent som «Radau-Antisemitismus».⁷³

Både Walter og den tyske historikeren Heinrich August Winkler har i sine analyser av den antisemittiske situasjonen i Tyskland under Weimar-republikken konkludert med at den antisemittiske volden var på det mest brutale de første årene av Weimar-republikken frem til 1924. Ifølge dem nådde de antisemittiske angrepene ikke den samme brutaliteten under Weimar-republikkens andre «krisetid», perioden fra den verdensøkonomiske krisen i 1929 og frem til NSDAPs maktovertakelse i 1933.⁷⁴

Sionismens fremvekst

Én av flere reaksjoner på den moderne antisemittismens fremvekst var den moderne sionismen. En religiøs eller åndelig form for sionisme har imidlertid svært lange tradisjoner innenfor jødedommen, også forut for den moderne antisemittismen. Den kan spores over 2 500 år tilbake, til jødernes babylonske eksil mellom 586 og 538 f. Kr.⁷⁵ Slike tradisjoner er blant annet synlige i den gamle jødiske bønne *Neste år i Jerusalem* som etter tradisjonen blir bedt ved pesah-høytiden (den jødiske påsken) og i salmen *Ved Babylons elver* fra *Salmenes bok* i *Tanakh* (*Det gamle testamentet*) der det i første vers heter: “Ved Babylons elver, der satt vi og gråt når vi tenkte på Sion.”⁷⁶ Det er imidlertid viktig å skille mellom åndelig sionisme og den moderne politiske sionismen der sistnevnte må ses i sammenheng med nasjonalismens utbredelse i Europa fra siste halvdel av 1700-tallet.⁷⁷

⁷² Kurbad-antisemittismen blir nærmere behandlet i kapittel fem.

⁷³ Walter, *Antisemitische Kriminalität und Gewalt*, 38-41. Jevnfør også http://www.historisches-lexikon-bayerns.de/artikel/artikel_44324 (oppsøkt 8. januar 2009).

⁷⁴ Walter, *Antisemitische Kriminalität und Gewalt*, 18 og Heinrich August Winkler, “Die deutsche Gesellschaft der Weimarer Republik und der Antisemitismus”, *Die Juden als Minderheit der Geschichte* (1981): 271-289, 272.

⁷⁵ Det jødiske babylonske eksil beskrives i *Andre Kongebok* i *Tanakh* (*Det gamle testamentet*) og omhandler jødernes tvangsopphold i Babylon etter Kong Nebukadnesar II's erobring av Jerusalem og ødeleggelsen av *Det Første tempel* i 586 f.Kr.

⁷⁶ *Det Norske Bibelselskaps* oversettelse fra 1978/1985. «Sion» var i utgangspunktet navnet på en av Jerusalems høyder der Kong David lot bygge en borg. Senere ble Sion en betegnelse på Jerusalem og videre på hele «Erez Israel». “Zion”, *Jüdisches Lexikon*, bd. IV/2 (Berlin: Jüdischer Verlag, 1930), 1578.

⁷⁷ Sionismen inntar en særegen rolle innenfor andre nasjonalistiske bevegelser. I motsetning til for eksempel en fransk, tysk eller norsk nasjonalisme dreide sionismen seg om en klar minoritets fremme av nasjonal tilhørighet. Innenfor nasjonalismeforskningen har også sionismen vært gjenstand for analyser grunnet denne særegen posisjonen. Jevnfør blant andre Eric J. Hobsbawm, *Nations and Nationalism since 1780. Programme, Myth, Reality* (Cambridge: Cambridge University Press, 1990), 47-48 og Anthony D. Smith, *National Identity* (Reno og Las Vegas: University Press of Nevada Press, 1991), 33-34.

Et tidlig uttrykk for konkret politisk sionisme var den sekulariserte tyske jøden Moses Hess' (1812-1875) bok *Rom und Jerusalem* fra 1862. Den inneholdt en svært pessimistisk analyse av antisemittismens fremvekst. I tillegg mente Hess at det var stor fare for splittelse i en konservativ/ortodoks og i en assimilasjonsorientert retning innenfor diasporaen.⁷⁸ Ifølge Hess var løsningen på begge disse utfordringene opprettelsen av en jødisk stat. Selv om mange av Hess' oppfatninger skulle bli sammenfallende med senere moderne sionistiske uttrykk, hadde boken begrenset gjennomslagskraft da den ble utgitt. Theodor Herzl, som senere grunnla *Zionist Organization (ZO)*, hevdet selv at han ikke hadde lest *Rom und Jerusalem* før han skrev *Der Judenstaat*.⁷⁹

I løpet av siste halvdel av 1800-tallet hadde Sentral- og Øst-Europa den klart største jødiske befolkningen i Europa, og spesielt byene Warszawa og Odessa hadde en større andel jøder blant sine innbyggere. Forholdene for de østeuropeiske jødene var hovedsakelig dårligere enn for de vesteuropeiske jødene, og mange østeuropeiske jøder levde i dyp fattigdom. Disse kummerlige forholdene gav samtidig grobunn for idealistisk tankegang i forhold til de europeiske jødernes livssituasjon. Etter drapet på Tsar Alexander II i 1881, gjennomført av russiske nihilister, brøt det ut sterke pogromer i Russland som ble moralsk støttet av den etterfølgende Tsar Alexander III. Pogromene fortsatte i flere perioder til begynnelsen av 1900-tallet. Pogromene i 1880-årene, som påførte mange russiske jøder en umenneskelig livssituasjon, skulle få flere intellektuelle østeuropeiske jøder til å gå fra et assimilasjonsorientert syn til å bli tilhengere av sionismen.⁸⁰ En av disse var den russiske jøden Leon Pinsker (1821-1891) som fikk sterk innflytelse innenfor den gryende moderne sionismen, den såkalte protosionismen. Fysikeren Pinsker, som var 70 år da de russiske pogromene brøt ut i 1881, hadde forut for pogromene fremmet kulturell assimilering. Etter pogromene i 1881 vendte han seg imidlertid mot sionismen.⁸¹ Samme år gav han anonymt ut boken *Autoemanzipation* på tysk i Berlin. Her tok han til orde for at de europeiske jødene måtte finne tilbake til sine kulturelle og politiske røtter. På grunn av at jødene ble oppfattet som fremmede hvor enn de oppholdt seg hadde jødene behov for et eget landområde, mente

⁷⁸ Det greske ordet «diaspora» betyr opprinnelig «spredning». Diasporaen betegner den jødiske befolkningen utenfor Erez Israel (hebraisk for «landet Israel»). Også det hebraiske ordet «galut» betegner den jødiske befolkningen utenfor Erez Israel, men galut betegner mer presist den jødiske befolkningen som oppholder seg ufrivillig utenfor Erez Israel.

⁷⁹ Laqueur, *A History of Zionism*, 46-53 og Håkon Harket, *Jødestaten. Historien om en moderne idé* (Oslo: Universitetsforlaget, 2002), 69.

⁸⁰ Laqueur, *A History of Zionism*, 68-69.

⁸¹ Pinskens sionistiske vending ble også påvirket av den tyske antisemittismestriden fra 1879. Volkov, *Jüdisches Leben und Antisemitismus im 19. und 20. Jahrhundert*, 88-95.

Pinsker. Hans ideer fikk støtte blant mange østeuropeiske jøder, men til Pinskers skuffelse fikk boken begrenset oppmerksomhet hos vestlige og tyske jøder.⁸²

På samme tid oppstod det, uavhengig av hverandre, flere *Hovei Zion*-foreninger (hebraisk for «kjærlighet til Sion») i Russland. Disse foreningene, som ble opprettet som en reaksjon på pogromene, fremmet utvandring til Palestina og den første *Aliya* (innvandringsbølge) til Palestina ble organisert allerede i 1881.⁸³

Selv om den moderne sionismen har en lengre forhistorie, knyttes den likevel først og fremst til én person, Theodor Herzl (1860-1904).⁸⁴ Den østerrikskungsarske forfatteren, journalisten og advokaten Herzl kom opprinnelig fra Budapest, men flyttet i 1878 til Wien og arbeidet der som journalist og forfatter. I 1891 ble Herzl Paris-korrespondent for den liberale avisen *Neue Freie Presse*. Herzl, som i utgangspunktet hadde vært assimilasjonsorientert, fulgte i Paris to hendelser tett som begge skulle få sterk innvirkning på hans oppfatning av den antisemittiske utfordringen i Europa, Panama-skandalen og Dreyfus-affæren.⁸⁵ Disse hendelsene hadde åpnet opp for omfattende offentlige diskusjoner i Frankrike som hadde brakt en sterk latent antisemittisme til overflaten. Erfaringene fra Paris, i tillegg til den høyreorienterte og antisemittiske politikeren Karl Luegers sterke valgfremgang i lokalvalget i Wien i 1895, var med på å føre Herzl bort fra assimilasjonsorienteringen og over til et sionistisk standpunkt.⁸⁶

I 1896 utgav Herzl boken *Der Judenstaat* med undertittelen *Versuch einer modernen Lösung der Judenfrage*.⁸⁷ Herzls sionisme baserte seg på tidligere sionistiske uttrykk og ideer. Det nye i hans politiske sionisme var imidlertid blandingen av den tidligere ideen om jødernes rett til en egen stat med praktiske og juridiske løsningsantaster. Boken var derfor pragmatisk anlagt med konkrete tiltak til hvordan målet om en jødisk stat kunne oppnås.⁸⁸ *Der Judenstaat* ble raskt utbredt i Europa, men boken og Herzls synspunkter ble møtt med skepsis i Øst-Europa. Herzl ble her ansett som arrogant ved å fremstille seg som sionismens «oppfinner»,

⁸² Laqueur, *A History of Zionism*, 70-74.

⁸³ *Ibid.*, 75-77.

⁸⁴ *Ibid.*, XXV.

⁸⁵ Panama-skandalen omhandlet beskyldninger om korrupsjon i forbindelse med den mislykkede byggingen av Panama-kanalen. To franskjødiske investorer ble av franske antisemitter beskyldt for å stå bak skandalen. Laqueur, *A History of Zionism*, 88.

⁸⁶ Brenner, *Geschichte des Zionismus*, 29 og Laqueur, *A History of Zionism*, 86-88.

⁸⁷ Theodor Herzl, *Der Judenstaat. Versuch einer modernen Lösung der Judenstaat* (Zürich: Manesse Verlag, 1988).

⁸⁸ Selv løsninger på konkrete problemer som mulige språkproblemer i en stat bestående av mennesker som snakket alt fra russisk, til fransk og tysk, ble skissert i *Der Judenstaat*. Herzl, *Der Judenstaat*, 99-100.

og ble beskyldt for å inneha liten kjennskap til sionismens opprinnelige fremvekst i Øst-Europa.⁸⁹

Gjennomslaget for Herzls politiske sionisme kom først og fremst fordi det raskt ble dannet en internasjonal bevegelse ut av hans sionistiske ideer. Allerede i 1897 ledet Herzl den første internasjonale sionistkongressen. Kongressen skulle i utgangspunktet arrangeres i München, men sterke lokale protester både fra liberale reformjøder og ortodokse førte til at den ble flyttet til Basel. Under kongressen ble selve grunnlaget for den moderne politiske sionismen lagt gjennom Basel-programmet.

Frem til Første verdenskrig var sionismen, gjennom ZO, relativt samlet og oversiktlig.⁹⁰ Allerede fra den andre kongressen i 1898 oppstod det imidlertid politiske fraksjoner som tydeliggjorde politisk og ideologisk uenighet.⁹¹ Den viktigste av de ideologiske retningene innenfor sionismen før 1917 var *den generelle sionismen*.⁹² Denne fraksjonen støttet seg til Herzls opprinnelige politiske og juridiske sionistiske ideer, og inntok et liberalt ståsted innenfor sionismen. Det vil si at tilhengere av *den generelle sionismen* fremmet forhandling med flere stater, etter hvert i størst grad Storbritannia, for å oppnå en juridisk avtale om opprettelse av en jødisk stat i Palestina. De generelle sionistene ønsket at en slik avtale skulle ligge til grunn før den store migrasjonen til Palestina kunne begynne. Herzl og de generelle sionistene stod samtidig for sekularisme, noe som medførte at flertallet av ortodokse jøder i utgangspunktet var negativt innstilt til ZO's sionisme.⁹³

På tross av ortodoks motstand utviklet det seg innenfor ZO raskt en ortodoks retning som kombinerte de moderne sionistiske ideene fra Basel-programmet med jødisk ortodoksi. De ortodokse sionistene var fra 1902 organisert gjennom *Misrachi*⁹⁴ som omfattet flere religiøse sionistiske grupper.

I opposisjon til *den generelle sionismen* stod etter hvert *den syntetiske sionismen*. Denne retningen stod sterkt blant østeuropeiske sionister og kan spores tilbake til protosionismen. Tilhengere av *den syntetiske sionismen* så det ikke som avgjørende at det

⁸⁹ Laqueur, *A History of Zionism*, 96. Laqueur mener Herzls tilsynelatende nedtoning av tidligere sionistiske prosjekter var bevisst, ettersom han ikke ønsket å skue tilbake i sionisthistorien, men heller skape en ny og sterk bevegelse.

⁹⁰ Laqueur, *A History of Zionism*, XXVI.

⁹¹ De politiske fraksjonene som var representert under de internasjonale sionistkongressene i løpet av første halvdel av 1900-tallet kan for øvrig følges inn i det israelske politiske landskapet etter opprettelsen av staten Israel i 1948. Brenner, *Geschichte des Zionismus*, 76-80.

⁹² *Den generelle sionismen* blir også kalt *den politiske sionismen*. Jeg baserer meg i denne studien på en direkte oversettelse fra det tyske begrepet «Allgemeiner Zionismus» som brukes av blant andre den tyske historikeren Michael Brenner. Jevnfør Brenner, *Geschichte des Zionismus*.

⁹³ *Ibid.*, 89.

⁹⁴ «Misrachi» er akronym for *Merkaz Ruhani*, hebraisk for «religiøst sentrum». Navnet på den ortodokssionistiske organisasjonen henger også sammen med det hebraiske ordet «Misrach» som betyr «Østen».

forelå en internasjonal avtale før oppbyggingen av en jødisk stat kunne begynne, slik de generelle sionistene mente. De syntetiske sionistene fremmet en moderat oppbygging av den jødiske staten med gradvis jødisk nybyggertilflytning. De syntetiske sionistene vant frem i ZO i sterkere grad fra om lag 1910.⁹⁵

En annen viktig retning, som etter hvert skulle stå sterk også blant de tyske sionistene, var *den sosialistiske sionismen*. Denne ideologiske retningen hadde sitt utspring blant russiske jøder i 1880-årenes Russland, årene under og etter de første store pogromene. I utgangspunktet kan den internasjonalorienterte sosialismen og den nasjonalorienterte sionismen virke som to motstridende ideologier.⁹⁶ De sosialistiske sionistenes ideologiske grunnlag var imidlertid at en egen jødisk nasjonalstat var et nødvendig steg for diasporajødene på veien mot et sosialistisk verdenssamfunn. Gjennom sionismen ville den jødiske nasjonen oppnå likestilling med andre nasjoner, noe som igjen ville kunne føre til at antisemittismen ville opphøre. De sosialistiske sionistene var blant annet organisert gjennom organisasjonene *Poale Zion* (hebraisk: «Sions arbeider») og *Hapoël Hazair* (hebraisk: «den unge arbeider»)⁹⁷

En fjerde ideologisk retning som ble tydelig innenfor ZO fra midten av 1920-tallet var *den revisjonistiske sionismen*. Denne ideologiske retningen var sterkt knyttet til den russiske sionisten Vladimir Jabotinsky (1880-1940) som på grunnlag av sine retoriske evner tidlig ble en kjent figur innenfor den russiske sionistiske bevegelsen og senere etter Første verdenskrig også en innflytelsesrik person innenfor den internasjonale sionismen. Jabotinskys, med sin konservative grunnholdning, var imidlertid omstridt. I 1925 stiftet han det revisjonistisk-sionistiske partiet *Hatzohar*.⁹⁸ Partiet representerte konservative, antisosialistiske og nasjonalistiske elementer innenfor sionistbevegelsen. Jabotinsky stilte seg i opposisjon til *den generelle sionismen* og gikk imot deres linje om at en jødisk stat skulle være en inkluderende statsdannelse der også ikke-sionister skulle inneha sentrale roller i statsforvaltningen.⁹⁹ *Den revisjonistiske sionismen* fordret at det i den jødiske staten var viktig at kun overbeviste sionister og personer som tilhørte den internasjonale sionistiske organisasjonen skulle kunne bli en del av statsapparatet.

Utover 1920-tallet ble de sionistiske verdenskongressene i større grad enn tidligere politisert. Ut av de ideologiske retningene skissert over dannet det seg fraksjoner som ble

⁹⁵ Laqueur, *A History of Zionism*, 141-147.

⁹⁶ Også Karl Marx uttrykte gjennom boken *Zur Judenfrage* fra 1843 at sosialister måtte støtte seg til assimilasjon som svar på antisemittismens utfordringer. Riemer, *Fritz Perez Naphtali*, 11. Jevnfør også Shlomo Na'aman, *Marxismus und Zionismus* (Gerlingen: Bleicher Verlag, 1997), 55-76.

⁹⁷ *Poale Zion* vokste frem på begynnelsen av 1900-tallet med utgangspunkt i flere grupperinger i Øst-Europa. Reinharz, *Dokumente zur Geschichte des deutschen Zionismus 1882-1933*, 233.

⁹⁸ «Hatzohar» er akronym for «HaTzionim HaRevizionistim», hebraisk for «de revisjonistiske sionistene».

⁹⁹ Laqueur, *A History of Zionism*, 353-354.

valgt inn til sionistkongressene av de landene som hadde en sionistisk organisasjon tilknyttet ZO.¹⁰⁰ Disse ulike retningene innenfor den internasjonale sionismen gjenspeilet seg også i stor grad i den tyske sionismen.

Tyskjødiske organisasjoner og tysk sionisme

Den moderne antisemittismens fremvekst i Tyskland fra slutten av 1800-tallet utfordret den liberale emansipasjonsprosessen sterkt. Emansipasjonens mål var fullbyrdet likeverd og likestilling i det tyske samfunnet, noe som de liberale assimilasjonsorienterte tyske jødene mente ville føre til at den tradisjonelle jødeskepsisen ville opphøre. Den økende antisemittismen medførte også at man fra 1890-tallet for første gang fikk en tyskjødisk organisering utenfor menighetene. De tyske jødene, blant annet grunnet den økende antisemittismen, så i denne situasjonen et behov for en politisk og kulturell organisering, i tillegg til den religiøse organiseringen.

De tyske jødenes organisering fra 1890-tallet førte ikke frem til et fellesjødisk initiativ.¹⁰¹ Dette gjaldt også under perioden for denne oppgaven, tross mange forsøk på å opprette organisasjonen *Reichsverband der deutschen Juden* som skulle omfatte alle tyske jøder.¹⁰² Situasjonen var preget av rivalisering og ideologisk uenighet mellom flere tyskjødiske organisasjoner av ulik ideologisk art. To av de viktigste av disse var *Centralverein deutscher Staatsbürger jüdischen Glaubens (CV)* og *Zionistische Vereinigung für Deutschland (ZVfD)*.

Som CVs fulle navn tilsier, definerte organisasjonen seg som en organisasjon for tyske jøder ut fra religiøs og ikke nasjonal tilknytning.¹⁰³ Organisasjonen avviste dermed at de tyske jødene var tilknyttet en større jødisk nasjon, slik sionistene mente. CV fremmet assimilering i det tyske samfunnet og var følgelig skeptiske til den dissimilerende sionismen. CV ble stiftet i

¹⁰⁰ Fraksjonene på de internasjonale sionistkongressene var både av politisk og av territoriell art der de nasjonale representantene delvis samlet seg under kongressene.

¹⁰¹ Først etter NSDAPs maktovertakelse i 1933 ble *Reichsvertretung der Deutschen Juden* opprettet med rabbineren Leo Baeck som leder. Viktigste sak for organisasjonen var forsvar av tyske jøders rettigheter under NSDAP-diktaturets diskriminerende politikk.

¹⁰² Forsøk på å grunnlegge *Reichsverband der deutschen Juden* skjedde blant annet i 1920, 1922, 1926, 1928 og 1931. Jevnfør "Zur Frage der Gesamtorganisation", *Jüdische Rundschau*, 25 (1920), nr. 89, 669, "Zur Frage der Gesamtorganisation", *Jüdische Rundschau*, 27 (1922), nr. 48, 316, "Der Reichsverband der Deutschen Juden", *Jüdische Rundschau*, 31 (1926), nr. 54, 395-396, "Zur Frage des Reichsverbandes", *Jüdische Rundschau*, 33 (1928), nr. 19, 134 og "Der Reichsverband der deutschen Juden", *Jüdische Rundschau*, 36 (1931) nr. 18, 113-114.

¹⁰³ Selv om CV ikke er hovedobjektet for denne undersøkelsen, er organisasjonen likevel viktig for denne studien ettersom den både var den største av de tyskjødiske organisasjonene og ettersom sionistene så på CV som den sterkeste ideologiske motparten og dermed måtte forholde seg til organisasjonen.

1893 og var helt frem til *NSDAPs* maktovertakelse den største av de tyskjødiske organisasjonene.¹⁰⁴ Det viktigste konkrete arbeidet for *CV* var «Abwehr», forsvar mot antisemittismen. Forsvarsarbeidet dreide seg hovedsakelig om informasjonsarbeid, deltakelse i samfunnsdebatten og organisering av demonstrasjoner, men også om å knytte til seg ikke-jødiske tyskere som støttespiller til organisasjonens kamp mot antisemittismen.¹⁰⁵ Etter jødetellingen og brutaliseringen av antisemittismen i Tyskland ved inngangen til Weimarrepublikken møtte *CVs* assimileringorientering spesielt sterke utfordringer. Oppslutningen om *CV* ble i denne situasjonen svekket mens sionismen ble et tydeligere alternativ til *CVs* linje.¹⁰⁶

Den sionistiske organisasjonen *ZVfD* ble stiftet i Frankfurt (Main) i 1897, samme år som den første internasjonale sionistkongressen ble avholdt. Organisasjonen hadde i løpet av de første årene ikke et utpreget fokus på Palestina-migrasjon, men anså det som sin oppgave å støtte østeuropeiske jøder, som levde i kummerligere forhold enn de tyske jødene, med å emigrere til Palestina. Mange av de ledende sionistene innenfor *ZVfD* gav samtidig uttrykk for stolthet over å være tyske og å få ta del i den tyske kulturarven.¹⁰⁷ Fra 1909 fant det sted et viktig generasjonsskifte innenfor *ZVfDs* ledelse. Organisasjonen ble radikalisert og fikk en tydeligere sionistisk holdning. Under organisasjonens delegatmøte i Posen (i dag Poznań i Polen) i mai 1912 ble det vedtatt en resolusjon der det het at enhver sionist var forpliktet til: “die Übersiedlung nach Palästina in ihr Lebensprogramm aufzunehmen.”¹⁰⁸ Posen-resolusjonen hadde imidlertid ingen tydelig effekt på den sionistiske organisasjonen for øvrig ettersom svært få tyske sionister emigrerte til Palestina forut for *NSDAPs* maktovertakelse i 1933.¹⁰⁹ Radikaliseringen innenfor den tyske sionismen i perioden 1910-1920 var et særtysk fenomen uten paralleller innenfor den vesteuropeiske sionismen. Selv mange sionistorganisasjoner i Sentral- og Øst-Europa, som i utgangspunktet var langt mer radikalisert enn vesteuropeiske sionistorganisasjoner, befattet seg ikke med lignende resolusjoner.¹¹⁰ Den tyske radikaliserings kan, ifølge den israelske historikeren Jehuda Reinharz, hovedsakelig forklares med to faktorer: en tøffere antisemittisme i Europa og en

¹⁰⁴ *CV* hadde på midten av 1920-tallet om lag 70 000 medlemmer. Organisasjonen medlemstall var imidlertid om lag 300 000 medlemmer i samme periode om man også regner med de tyske jødene som var medlem gjennom enkelte menigheters kollektive medlemskap i organisasjonen. Zimmermann, *Deutsche Juden 1914-1945*, 31.

¹⁰⁵ Meyer, *Deutsch-jüdische Geschichte in der Neuzeit. Band IV*, 87-90.

¹⁰⁶ Peter Baldwin, “Zionist and Non-Zionist Jews in the Last Years before the Nazi Regime”, *Leo Baeck Institute Year Book XXVII* (1982): 87-108, 88-89.

¹⁰⁷ Meyer, *Deutsch-jüdische Geschichte in der Neuzeit. Band III*, 293. Den tyske sosiologen og økonomen Franz Oppenheimer var en fremtredende representant blant sionistene for en uttrykt stolthet over å være tysk.

¹⁰⁸ Reinharz, *Dokumente zur Geschichte des deutschen Zionismus, 1882-1933*, 106.

¹⁰⁹ Niewyk, *Jews in Weimar Germany*, 141.

¹¹⁰ Meyer, *Deutsch-jüdische Geschichte in der Neuzeit. Band III*, 294.

skuffelse over den internasjonale sionistbevegelsens begrensede resultater i løpet av *ZOs* første tiår.¹¹¹ Sionistenes radikaliserings førte samtidig til en økt polemikk mellom *CV* og sionistene. *CVs* orientering mot «Deutschtum» og *ZVfDs* orientering mot «Judentum» hadde vært tydelige ideologiske skillelinjer helt siden grunnleggelsen av de to organisasjonene på 1890-tallet. Etter Posen-resolusjonen og spesielt etter jødetellingen i 1916 ble imidlertid disse skillelinjene enda tydeligere og den offentlige debatten mellom de to organisasjonene ble skarpere.¹¹²

ZVfD spilte helt frem mot Første verdenskrig en ledende rolle innenfor den internasjonale sionismen. Dette skyldtes blant annet at *ZOs* hovedkvarteret til fra 1905 til 1920 lå i Tyskland, og at mange tyske sionister var sentrale innenfor ledelsen av den internasjonale bevegelsen, som blant annet *ZOs* president mellom 1911 og 1921, Otto Warburg (1859-1938).¹¹³ Etter Første verdenskrig ble imidlertid *ZVfDs* sterke stilling innenfor *ZO* svekket, og den britiske sionistbevegelsen ble etter hvert førende innenfor den internasjonale sionistbevegelsen.¹¹⁴ Dette skyldtes flere faktorer, ikke minst tydeliggjorde Balfour-erklæringen¹¹⁵ av 1917 at det nå var gjennom Storbritannia veien til opprettelsen av en jødisk statsdannelse gikk.¹¹⁶ Da *ZOs* hovedkvarter ble flyttet fra Berlin til London i 1920 og den Tyskland-skeptiske Chaim Weizmann tok over som *ZOs* president etter Warburg i 1921, ble den tyske innflytelsen innenfor den internasjonale sionistbevegelsen ytterligere svekket.¹¹⁷

ZVfD var ikke den eneste tyske organisasjonen som fremmet sionisme under Weimar-republikken. Også *Jüdische Volkspartei (JVP)*, som ble stiftet i 1919, var sionistiskorientert. Selv om *JVP* hadde nære forbindelser til *ZVfD*, var imidlertid ikke partiets sionistiske ståsted like tydelig som hos *ZVfD*. I *JVPs* partiprogram var imidlertid oppfatningen om at jødene utgjorde en nasjonal gruppe et sentralt punkt, men partiet fremmet ikke migrasjon til

¹¹¹ Jehuda Reinharz, "Ideology and Structure in German Zionism, 1882-1933", *Jewish Social Studies* 42.2 (1980): 119-146, 130.

¹¹² Baldwin, "Zionist and Non-Zionist Jews in the Last Years before the Nazi Regime", 87-88.

¹¹³ *ZOs* hovedkvarter lå 1905-1911 i Köln og deretter i Berlin frem til 1920.

¹¹⁴ Reinharz, "Ideology and Structure in German Zionism, 1882-1933", 119.

¹¹⁵ Den britiske utenriksministeren Arthur Balfour uttrykte gjennom en erklæring den 2. november 1917, på vegne av den britiske regjeringen, støtte til opprettelsen av et "jødisk hjem" i det britiske mandatområdet Palestina.

¹¹⁶ Under Første verdenskrig hadde både den britiske og den tyske sionistorganisasjonen forsøkt å få innrømmelser fra sine respektive lands myndigheter om opprettelsen av en jødisk stat i Palestina etter krigens slutt. Balfour-erklæringen markerte hovedsakelig slutten på rivaliseringen mellom tyske og britiske sionister. Reinharz, "Ideology and Structure in German Zionism, 1882-1933", 131-133.

¹¹⁷ Laqueur, *A History of Zionism*, 177-178. Weizmanns skepsis til Tyskland blir av Laqueur delvis forklart med dårlige erfaringer som student i Tyskland. Blant andre Reinharz har imidlertid nyansert Weizmanns syn på Tyskland og vist at han også satt pris på Tyskland og hans tyske kontakter. Jehuda Reinharz, "Chaim Weizmann and German Jewry", *Leo Baeck Institute Year Book XXXV* (1990): 189-218.

Palestina. En viktig politisk kampsak for *JVP* var forsvar av østjødenes rettigheter i Tyskland, og et stort antall østjødiske innvandrere sluttet seg utover på 1920-tallet til partiet. *JVP* ble imidlertid aldri et politisk parti og stilte ikke til valg verken på lokal- eller nasjonalplan i Tyskland, i motsetning til det tilsvarende jødiske partiet i Polen. Utover på 1920-tallet fikk *JVP* økt gjennomslag blant tyske jøder, også i liberale kretser, samtidig som ideologiske stridspunkter mellom *JVP* og *ZVfD* ble tydeligere.¹¹⁸

Selv om sionismen i Tyskland var et svært viktig ideologisk alternativ til den liberale organisasjonen *CV*, ble sionismen aldri en dominerende bevegelse blant de tyske jødene i løpet av Weimar-republikken. *ZVfD* hadde om lag 9 000 medlemmer forut for Første verdenskrig og drøyt 30 000 medlemmer ved *NSDAPs* maktovertakelse i 1933.¹¹⁹ Til sammenligning hadde *CV* på midten av 1920-tallet et medlemsantall på rundt 70 000.¹²⁰ Det totale antallet tyske jøder var samtidig om lag 550 000. Mange av *ZVfD*s medlemmer var heller ikke overbeviste sionister og ønsket ikke å emigrere til Palestina slik Posen-resolusjonen formelt sett forpliktet dem til. For mange var det først og fremst filantropiske hensyn og støtte til de østeuropeiske jødene som var motivene for å bidra til det sionistiske arbeidet.¹²¹ *ZVfD* fremmet i den sammenheng «tredjepersonssionismen» der man støttet østjødenes emigrasjon til Palestina.¹²² En filantropisk sionisme var ikke særegen for den tyske bevegelsen, men tydelig innenfor hele den vesteuropeiske sionismen, noe Berkowitz understreker i boken *Western Jewry and the Zionist Project 1914-1933*.¹²³

ZVfD fremstod som en apolitisk organisasjon. Det betydde ikke at organisasjonen mente politisk interesse var irrelevant for sionister, men at politisk ståsted var et spørsmål enkeltmedlemmene selv eventuelt måtte ta stilling til.¹²⁴ Innenfor *ZVfD* oppstod det imidlertid en lignende politisk og ideologisk fraksjonering som tilfellet var innenfor *ZO*. I perioden for denne fremstillingen var det *den generelle sionismen*, *den sosialistiske sionismen* og *den ortodokse sionismen* som var de største ideologiske og politiske gruppene innenfor den tyske sionismen. *ZVfD* opplevde imidlertid ingen åpen splittelse og brudd i denne perioden¹²⁵

¹¹⁸ Michael Brenner, "The Jüdische Volkspartei. National-Jewish Communal Politics during the Weimar Republic", *Leo Baeck Institute Year Book XXXV* (1990): 219-243 og Reinharz, *Dokumente zur Geschichte des deutschen Zionismus 1882-1933*, 407.

¹¹⁹ Poppel, *Zionism in Germany 1897-1933*, 33. *ZVfD*s medlemstall sank noe mot slutten 1920-tallet før det tok seg opp igjen forut for *NSDAPs* maktovertakelse i 1933. Zimmermann, *Deutsche Juden 1914-1945*, 33.

¹²⁰ Zimmermann, *Deutsche Juden 1914-1945*, 30.

¹²¹ Poppel, *Zionism in Germany 1897-1933*, 33.

¹²² Baldwin, "Zionist and Non-Zionist Jews in the Last Years before the Nazi Regime", 98.

¹²³ Berkowitz, *Western Jewry and the Zionist project 1914-1933*, 77-90.

¹²⁴ Riemer, *Fritz Perez Naphtali*, 15.

¹²⁵ I 1931 kom det imidlertid til en åpen splittelse da ortodokse sionister trakk seg ut av *ZVfD* og dannet en egen uavhengig sionistisk organisasjon. Meyer, *Deutsch-jüdische Geschichte in der Neuzeit. Band IV*, 94.

og de generelle sionistene forble den sterkeste fraksjonen innenfor ZVfD frem til slutten av 1920-tallet, også innenfor ZVfDs og JRs ledelse.¹²⁶ Gjennom valgene av de tyske representantene til de internasjonale sionistkongressene kan man se mer konkret på oppslutning om de ulike politiske og ideologiske retningene innenfor den tyske sionistbevegelsen. I forkant av sionistkongressen i Basel i august og september 1927 ble alle de 11 delegatene som var forbeholdt ZVfD delt mellom listen for de generelle sionistene, *Linkes Zentrum*, de ortodokse sionistene, gjennom *Mizrachi*, og en fellesliste for de sosialistiske gruppene *Poale Zion* og *Hapoël Hazair*.¹²⁷ *Linkes Zentrum* fikk her flest stemmer med i overkant av 35 prosent, mens *Mizrachi* fikk 31 prosent og *Poale Zion/Hapoël Hazair* i underkant av 23 prosent av de avlagte stemmene. Ettersom det ikke forekom valg gjennom politiske lister ved kongressvalgene før 1927, er det vanskeligere å si noe om oppslutningen blant de ulike politiske retningene innenfor den tyske sionismen i tidsavgrænsingen for denne studien.¹²⁸ Går man derimot frem til valget til den internasjonale sionistkongressen i Basel i 1931 hadde *Poale Zion*¹²⁹ overtatt posisjonen som det største partiet med i overkant av 28 prosent av stemmene mens de generelle sionistene, nå organisert gjennom listen *Allgemeine Zionisten*, oppnådde drøye 27 prosent av stemmene.¹³⁰

Tyskjødisk og sionistisk presse

Tyskjødiske periodiske aviser og tidsskrifter spilte helt fra opplysningstiden og innledningen til emansipasjonsprosessen på slutten av 1700-tallet og frem til at de aller fleste av dem ble forbudt av NSDAP i 1938 en sentral rolle innenfor tyskjødisk ånds- og samfunnsliv. I alt utkom det over 200 tyskjødiske tidsskrifter i løpet av de vel 150 årene. Gjennom den tyskjødiske pressen fikk flere ideologiske retninger viktige offentlige arenaer. Første

¹²⁶ ZVfDs presidenter i perioden 1897-1933 var hovedsakelig: Max Bodenheimer, 1897-1910, Arthur Hantke, 1910-1920, Felix Rosenblüth, 1920-1923, Alfred Landsberg 1923-1924 og Kurt Blumenfeld 1924-1933. Reinharz, *Dokumente zur Geschichte des deutschen Zionismus 1882-1933*, 20, 56-57, 92-93, 145 og 344.

¹²⁷ "Die Kongreßwahlen in Deutschland", *Jüdische Rundschau*, 32 (1927), nr. 64, 457.

¹²⁸ Det ble også gjennomført listevalg i regi av ZVfD til den internasjonale sionistkongressen i 1921, men her gikk over 90 prosent av stemme, og dermed alle delegatene, til listen *Vereinigte zionistische Gruppen*. Til den internasjonale sionistkongressen i 1925 var det ikke partilistevalg. Jevnfør "Die Wahlen zum XII. Zionistkongreß in Deutschland", *Jüdische Rundschau*, 26 (1921), nr. 64, 455 og "Die Kongreßwahlen in Deutschland", *Jüdische Rundschau*, 30 (1925), nr. 62, 529.

¹²⁹ Selv om *Poale Zion* og *Hapoël Hazair* stilte fellesliste til valget til den internasjonale sionistkongressen i 1927, var samarbeidet mellom de to gruppene tidvis problematisk. Dette gjenspeiles blant annet i debatten vedrørende offisielt språk for den nye jødiske nasjonalstaten. *Poale Zion* ønsket jiddisk som offisielt språk, mens *Hapoël Hazair* gikk inn for hebraisk. Den østerrikske *Poale Zion*-organet *FT* beskyldte det østerrikske *Hapoël Hazair* for borgerlige holdninger på bakgrunn av deres standpunkt i denne språkdebatten i artikkelen „Volksozialismus" fra mars 1919. *Freie Tribüne*, 1 (1919), nr. 11, 3.

¹³⁰ "Das Ergebnis der Wahlen", *Jüdische Rundschau*, 26 (1931), nr. 45, 275.

verdenskrig og den påfølgende inflasjonen rammet imidlertid den tyskjødiske pressen hardt og utgivelsene av mange publikasjoner måtte innstilles.

To av de største tyskjødiske publikasjonene ved inngangen til Weimar-republikken, som også fortsatte produksjonen gjennom den økonomiske krisen, var det liberale assimilasjonsorienterte CV-organet *C.V.-Zeitung*¹³¹ og den sionistiske organisasjonsavisen *Jüdische Rundschau*¹³² som begge var tydelig politiske og ideologiske aviser.¹³³ Den tyske juristen og journalisten, samt tidligere redaktør av *C.V.-Zeitung*, Margaret T. Edelheim-Muehsam er en av få som har skrevet mer inngående om den tyskjødiske pressen.¹³⁴ Hun mener *C.V.-Zeitung* og *JR* innledet en helt ny æra innenfor tyskjødisk presse ettersom journalistikken i disse avisene var langt mer politisk orientert og agiterende enn tilfellet hadde vært tidligere. Ifølge Edelheim-Muehsam ble de to publikasjonene viktige arenaer for en intellektuell og ideologisk debatt mellom den assimileringsorienterte og den sionistiske retningen gjennom de første tiårene av 1900-tallet.¹³⁵ *C.V.-Zeitung* var den klart største av disse to med et opplag på om lag 73 000 i 1926, mens *JR* på samme tid hadde et opplag på rundt 10 000. I de siste årene før NSDAPs maktovertakelse og spesielt i årene etter den endret imidlertid situasjonen seg. *C.V.-Zeitung*s opplagstall sank kraftig, mens *JR* hadde motsatt tendens. På midten av 1930-tallet var avisene opplagsmessig på om lag lik størrelse.¹³⁶

JR var på langt nær den eneste sionistiske publikasjonen i Tyskland. Det fantes en rekke aviser og tidsskrifter fra slutten av 1800-tallet innenfor det tyske språkområdet som tydelig hadde sionistiske tendenser. Den ortodokssionistiske avisen *Neue Jüdische Presse (NJP)* kom ut i Frankfurt (Main) fra 1902 til 1923.¹³⁷ *NJP* hadde riktignok et bredere nedslagsfelt innenfor den ortodokse jødedommen. Etter Første verdenskrig var imidlertid *NJP*

¹³¹ Frem til mai 1922 bar CVs organisasjonsavis navnet *Im deutschen Reich*. I motsetning til *Im deutschen Reich* som kom ut med en utgave i måneden kom *C.V.-Zeitung* ut ukentlig. Det tredje av de større tyskjødiske publikasjonene som ved inngangen til Weimar-republikken var *Israelitisches Familienblatt* som kom ut i Hamburg. Avisen var i utgangspunktet selverklært apolitisk og ønsket ikke å ta stilling i debatten mellom CV og ZVfD, men nærmet seg redaksjonelt sionismen etter NSDAPs maktovertakelse i 1933. Edelheim-Muehsam, "The Jewish Press in Germany", 168-169.

¹³² Året etter stiftelsen av ZVfD i 1897 startet organisasjonen utgivelsen av organisasjonsavisen *Israelische Rundschau*. I 1902 ble navnet endret til *Jüdische Rundschau* og den ble utgitt i Berlin under dette navnet frem til den ble forbudt av tyske myndigheter etter novemberpogromene i 1938. Edelheim-Muehsam, "The Jewish Press in Germany", 167-168.

¹³³ *Ibid.*, 168.

¹³⁴ Den tyske historikeren Katrin Diehl og den israelske journalisten og historikeren Herbert Freeden har også behandlet den tyskjødiske pressen inngående, men de retter samtidig oppmerksomheten i størst grad mot tiden etter NSDAPs maktovertakelse i 1933. Katrin Diehl, *Jüdische Presse im Dritten Reich. Zwischen Selbstbehauptung und Fremdbestimmung* (Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1997) og Herbert Freeden, *Die jüdische Presse im Dritten Reich* (Frankfurt (Main): Jüdischer Verlag, 1987).

¹³⁵ Edelheim-Muehsam, "The Jewish Press in Germany", 168.

¹³⁶ I 1935 hadde *C.V.-Zeitung* et opplag på omlag 40 000 mens *JR* hadde et opplag på om lag 37 200. Edelheim-Muehsam, "The Jewish Press in Germany", 175.

¹³⁷ Fra 1902 til 1919 bar *Misrachi*-organet navnet *Frankfurter Israelitisches Familienblatt*.

den eneste tyskspråklige publikasjonen som støttet den ortodokse sionistiske bevegelsen *Misrachi*.¹³⁸

Som vist til, ble *den sosialistiske sionismen* en viktig kraft innenfor sionistbevegelsen mot slutten av 1920-tallet, også i Tyskland. I perioden for denne undersøkelsen er det imidlertid klart at *Poale Zion* og andre sosialistisksionistiske grupper ikke stod like sterkt. Dette var også synlig innenfor den sionistiske pressen. Det eneste tyske *Poale Zion*-organet *Jüdische Arbeiterstimme (JA)* kom ut i Berlin kun mellom mars 1921 og januar 1922 og måtte innstille utgivelsen som følge av de svært vanskelige økonomiske forholdene. En annen sentral sosialistisksionistisk publikasjon var *Die Arbeit (DA)* som var organisasjonstidsskriftet til den sosialdemokratiske ikke-marxistiske organisasjonen *Hapoël Hazairs*. *DA* ble i utgangspunktet utgitt månedlig i Berlin mellom 1919 og 1925, men kom etter hvert ut svært sporadisk.

Den sosialistisksionistiske bevegelsen og spesielt *Poale Zion* stod ved inngangen til 1920-tallet sterkere i Østerrike enn i Tyskland. Dette hang sammen med sterkere østjødisk innvandring til Wien og Østerrike enn til Tyskland, ettersom mange østjøder tradisjonelt sluttet seg til *den sosialistiske sionismen*. Det hadde imidlertid også sammenheng med at den sosiale strukturen var annerledes hos de østerrikske jødene enn hos de tyske jødene. En større andel av de østerrikske jødene var arbeidere og håndverkere som i større grad støttet seg til venstrepartiene.¹³⁹ *Poale Zions* sterkere posisjon i Østerrike viste seg også i pressebildet. Det østerrikske *Poale Zion*-organet *Freie Tribüne (FT)* kom ut fra 1919 i Wien. Avisen måtte innstilles allerede i 1921, men utover 1920-tallet gav den østerrikske *Poale Zion*-bevegelsen ut flere påfølgende organisasjonsaviser.¹⁴⁰

De sionistiske publikasjonene i perioden 1919-1924 hadde ikke et redaksjonelt hovedfokus rettet mot antisemittismen i det tyske samfunnet. Det som fylte publikasjonene i størst grad var rapportering fra den sionistiske bevegelsens organisasjonsliv, både nasjonalt og internasjonalt, samt fra de ulike politiske og ideologiske gruppene. Situasjonen i Palestina ble også fulgt tett, både i *JR* og spesielt i *Hapoël Hazair*-tidsskriftet *DA*. Dessuten inneholdt avisene mye informasjon om det jødiske nasjonalfondet *Keren Hajessod*. Kultur- og sportssaker fikk også relativt stor dekning, spesielt i *JR*, mens religiøst innhold stod sentralt i *NJP*.

¹³⁸ Avisen blir også beskrevet som *Misrachi*-publikasjon i *Jüdisches Lexikon*. "Presse, jüdische", *Jüdisches Lexikon*, 4. bd. (Berlin: Jüdischer Verlag, 1930), 1102-1110.

¹³⁹ Meyer, *Deutsch-jüdische Geschichte in der Neuzeit. Band IV*, 40-43.

¹⁴⁰ De østerrikske *Poale Zion*-organene var fra 1919: *Freie Tribüne* (1919-1921), *Unsere Tribüne* (1924-1926) og *Der jüdische Arbeiter* (1926-1934). Jevnfør *Compact Memory*. *Internetarchiv jüdischer Periodika* (<http://www.compactmemory.de>) og "Presse, Jüdische", *Jüdisches Lexikon*, 1102-1110.

Oppsummering

Tyskjødisk historie er et omfattende tema å behandle. Dette bakgrunnskapittelet gir et kort innblikk i temaer som har betydning for å forstå de tyske jødernes situasjon ved inngangen til Weimar-republikken, og som dermed vil være et viktig bakteppe til denne oppgavens analyse.

Et faremoment i behandlingen av tyskjødisk historie er at den ofte blir definert ut fra antisemittismen ettersom jødeskepsis og jødehat har hatt sterk påvirkning på tyskjødisk samfunnsliv helt fra de første jødene ankom området som senere skulle utgjøre den tyske stat. Spesielt er dette tydelig i forbindelse med fremveksten av den moderne antisemittismen fra slutten av 1800-tallet og videre inn i Weimar-republikken. Det vil derfor være viktig i en fremstilling som denne, som spesifikt omhandler de tyske jødernes reaksjoner på antisemittismen, å understreke at tyskjødisk historie dreier seg om mer enn den antisemittiske utfordringen.

Den moderne antisemittismens propaganda satt alle tyske jøder i én bås, og definerte dem som et fremmedelement og et skadedyr innenfor den tyske kulturarven. Spesielt etter brutaliseringen av antisemittismen ved inngangen til Weimar-republikken ble tyske jøder allmenngyldig og kollektivt beskyldt for alt fra liberalisme, republikanisme, kapitalisme til kommunisme. Den sionistiske bevegelsen ble videre, med den falske pamfletten *Sions vises protokoller* som hjemmel, beskyldt for å kjempe for et jødisk og sosialistisk verdensherredømme.

Denne tydelige stigmatiseringen av tyske jøder fra antisemittenes side kan imidlertid være en viktig påminnelse for oss i dag i møtet med tyskjødisk historie. Det var ikke kun antisemittiske krefter som konstruerte et kollektiv vesen av de tyske jødene og tilla dem allmenne egenskaper. Slike oppfatninger kan også sies å ha blitt holdt i hevd i en allmenn forståelse av de tyske jødene og av jøder generelt frem til i dag. De tyske jødene må derfor ikke kun forstås som én enhetlig gruppe. Spesielt etter den politiske og ideologiske fragmenteringen innenfor det tyskjødiske samfunnet etter den moderne antisemittismens fremvekst, må de tyske jødene betraktes som en kulturelt, sosialt, ideologisk og politisk fragmentert gruppe og samtidig som individer som tok del i det tyske kultur- og samfunnsliv, på lik linje med den øvrige tyske befolkningen.

Kapittel 3

Den radikalisererte tyske sionismens interesse for tysk politikk

Den tyske sionismens radikalisering fra om lag 1910 førte organisasjonen i en strengere sionistisk retning. *ZVfD*s økte orientering om Palestina-arbeidet førte følgelig til en mindre konsentrasjon om tyske forhold. Som vist i bakgrunnskapittelet vil det imidlertid være viktig å understreke at radikaliseringen ikke fikk spesielt sterkt gjennomslag i den tyske sionistbevegelsen, og skapte sågar sterke motreaksjoner både innad i organisasjonen og fra andre tyskjødiske organisasjoner.¹⁴¹ Dessuten viste sionistenes støtte til den tyske krigsføringen ved utbruddet av Første verdenskrig at sionistene sluttet opp om den tyske statsmyndigheten.

Et sentralt spørsmål i denne sammenhengen, som jeg vil analysere i dette kapittelet, er hvorvidt oppmerksomheten mot Palestina og arbeidet for opprettelsen av en jødisk stat overskygget sionistenes interesse for tyske politiske forhold ved inngangen til Weimarrepublikken. Dette spørsmålet vil være spesielt relevant for denne oppgaven ettersom en viss oppmerksomhet mot tyske forhold, vil være en forutsetning for at man kan spore en reaksjon mot antisemittismen hos sionistene.

Orientering mot Tyskland eller Palestina? Intern sionistisk debatt

I tiden under og etter det tyske krigsnederlaget i november 1918 fant det sted svært store politiske omveltninger i det tyske samfunnet, som naturlig nok også berørte sionistene. *ZVfD* viste tidlig interesse for de politiske endringene og tok aktiv kontakt med tyske myndigheter. I et skriv til *ZVfD*s lokallag fra november 1918 understreket *ZVfD*-leder Arthur Hantke at *ZVfD* ikke var en sosialistisk organisasjon, underforstått at *ZVfD* ikke offisielt støttet de politiske omveltningene, og at sionismen som en stabil ideologi ikke lot seg påvirke av skiftende politiske strømninger i Tyskland.¹⁴² *ZVfD* rettet gjennom brevet to krav til den tyske overgangsregjeringen: støtte til økt sionistisk aktivitet i Tyskland og en erklæring til støtte for

¹⁴¹ Reinharz, *Dokumente zur Geschichte des deutschen Zionismus 1882-1933*, 111.

¹⁴² Reinharz, *Dokumente zur Geschichte des deutschen Zionismus*, 237-240.

et jødisk Palestina. Skrivet viser en aktiv stillingtagen til tyske forhold og en aktiv holdning overfor tyske myndigheter fra ZVfDs ledelse, selv om kravene var basert på sionistiske målsetninger.

Det var imidlertid motstridende oppfatninger innenfor den tyske sionistbevegelsen hvorvidt sionistene burde forholde seg til de revolusjonære handlingene og til den demokratiske regjeringsformen som så ut til å utvikle seg ved inngangen til Weimarrepublikken. En representant for en strengere tolkning av Posen-resolusjonen var den radikale sionisten Erich Cohn.¹⁴³ I desember 1918 innledet han en debatt i *JR* som ikke bare fikk stor oppmerksomhet i den sionistiske pressen, men som også ble synlig i den tyske offentligheten ettersom den blant annet ble tatt opp i den liberale avisen *Berliner Tageblatt* og CV-organet *Im deutschen Reich*.¹⁴⁴ I innlegget *Die Wahlen zur Nationalversammlung* som stod på trykk tre uker forut for valget på den forfatningsgivende Nasjonalforsamlingen drøftet Cohn hvorvidt sionistene burde engasjere seg i tysk politikk.¹⁴⁵ Cohn konkluderte først i artikkelen med at sionister ikke burde føle seg forpliktet til å delta i det kommende valget ettersom sionistene fullt og helt heller burde orientere seg mot Palestina, selv uten umiddelbare migrasjonsplaner:

Palästina ist das Land, in dem er [der Zionist] dazu berufen ist, mitzuraten und mitzuhandeln. Geht er nicht nach Palästina, sondern bleibt er in Deutschland, so hat er nicht die moralische Berechtigung, daraus irgend etwas zu seinen Gunsten herzuleiten.

Selv om Cohn her ut fra moralske årsaker frarådet sionister i å engasjere seg i tysk politikk, var et viktig poeng i Cohns artikkel at han anerkjente tyskeres rett og oppmuntret den endringsprosess som fant sted i Tyskland:

Genau wie wir nach völliger Autonomie in jüdischen Angelegenheiten streben und auch die bestgemeinte unerbetene Einmischung von Nichtjuden durchaus zurückzuweisen pflegen, genau so respektieren wir das Selbstbestimmungsrecht unseres Wirtsvolkes in seinen eigenen Angelegenheiten und halten es für einen Fehler, wenn Juden sich als Wortführer und Handelnde in diese einmischen.

¹⁴³ Juristen Erich Cohn (1887-1962) var mellom 1911-1919 redaktør av den radikale sionistiske avisen *Der jüdische Student* som var *Kartell Jüdischer Verbindungen* organisasjonsorgan. Cohn var også medlem av ZVfDs landsstyre. Han emigrerte til Paris i 1933. Cohn returnerte til Tyskland i 1952 og arbeidet som advokat i Frankfurt (Main). Reinharz, *Dokumente zur Geschichte des deutschen Zionismus 1882-1933*, 145 og Hagit Lavsky, *Before Catastrophe. The Distinctive Path of German Zionism* (Detroit: Wayne State University Press, 1996), 128.

¹⁴⁴ Jevnfør “,Wirtsvolk’ und ,Gastvolk’”, *Jüdische Rundschau*, 24 (1919), nr. 3, 26. I den lengre artikkelen *Nationaljüdischer Radikalismus i Im deutschen Reich* fra februar 1919, som omhandler denne *JR*-debatten og for øvrig det CV-organet mener er tydelige tegn på en radikalisert tysk sionisme, nevnes Cohn spesielt og at han: “dem deutschen Juden ein geradezu ungeheuerliches Verhalten vorschreiben will.” *Im deutschen Reich*, 25 (1919), nr. 2, 49-62.

¹⁴⁵ *Jüdische Rundschau*, 23 (1918), nr. 57, 440.

Cohn betegnet her forholdet mellom de tyske jødene og den øvrige tyske befolkningen som et «gjestegiverforhold» og anså de tyske jødene som «gjester» hos den tyske «verten».¹⁴⁶ Han fremstilte samtidig dette forholdet som relativt harmonisk, så lenge de tyske jødene ikke brøt inn i øvrige tyskeres selvbestemmelsesrett. Det var derfor flere momenter og en bredere argumentasjon som utgjorde Cohns innlegg, og ikke en ren neglisjering av tyske politiske forhold.

Cohns utsagn skapte likevel sterke reaksjoner fra flere hold innenfor den tyske sionistbevegelsen, og i den første utgaven av *JR* i 1919 kom det frem at *JR* ikke ønsket å stille seg bak Cohns synspunkter. Heller ikke *ZVfD*s sekretær og medlem av organisasjonens sentralkomité, Kurt Blumenfeld¹⁴⁷, støttet Cohn.¹⁴⁸ Det er interessant at Blumenfeld reagerte negativt på Cohns artikkel ettersom han hadde vært en sentral person innenfor *ZVfD*s ledelse og bak Posen-resolusjonen i 1912. I erindringsboken *Erlebte Judenfrage* fra 1962 beskrev Blumenfeld at han også i tiden etter opprettelsen av Weimar-republikken hadde hatt et sterkt fokus på konkret migrasjonsarbeid og likeledes mindre interesse for indre tyske politiske forhold. Reaksjonene hans i *JR* mot Cohns innlegg nyanserer derfor dette bildet, og kan tjene som et eksempel på en vurdering basert på en avveining mellom prinsipielle og pragmatiske hensyn.¹⁴⁹

Som tilsvaret på Cohns artikkel valgte *JR* å trykke et innlegg av *Poale Zion*-sionisten Werner Fraustädter.¹⁵⁰ Han pekte på at den jødiske innvandringen til Palestina i årene etter *ZOs* grunnleggelse hadde vært svært marginal. Ifølge Fraustädter ville det derfor forløpe flere generasjoner før alle diasporajødene ville kunne emigrere til Palestina. Han mente derfor at sionistene i dette langsiktige perspektivet måtte forholde seg til den politiske realiteten i de landene de oppholdt seg i. En slik samfunnsdelaktighet begrunnet ikke Fraustädter ut fra egeninteresse, men ut fra at sionistene gjennom en slik delaktighet uttrykte sympati og

¹⁴⁶ Selve begrepet «Wirtsvolk» stammer fra biologien. Terminologien ble senere også tatt i bruk rasistisk av völkisch-ideologiske miljøer og av nasjonalsosialistene for å betegne forholdet mellom tyske jøder og tyskere for øvrig.

¹⁴⁷ Kurt Blumenfeld (1884-1963) var fra begynnelsen av 1900-tallet en sentral person innenfor både *ZO* og *ZVfD*. Han var fra 1909 *ZVfD*s sekretær og fra 1911 generalsekretær og en kort periode høsten 1914 redaktør av *JR*. I 1924 ble Blumenfeld valgt til president av *ZVfD*. Han emigrerte til Palestina i 1933. Reinharz. *Dokumente zur Geschichte des deutschen Zionismus 1882-1933*, 92-93.

¹⁴⁸ «Unsere Teilnahme an der deutschen Politik», *Jüdische Rundschau*, 24 (1919), nr. 1, 1-2.

¹⁴⁹ Blumenfeld, Kurt, *Erlebte Judenfrage* (Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1962), 85-99. Faglitteraturen bekrefter også en slik nedprioritering av Posen-resolusjonen. Jevnfør Riemer, *Fritz Perez Naphtali*, 16, og Jacob Toury, «Gab es ein Krisenbewußtsein unter den Juden während der »Guten Jahre« der Weimarer Republik, 1924-1929?», *Tel Aviver Jahrbuch für deutsche Geschichte XVII* (1988): 145-168, 149.

¹⁵⁰ «Unsere Teilnahme an der deutschen Politik», *Jüdische Rundschau*, 24 (1919), nr. 1, 1-2. Werner Fraustädter var redaktør for de tre første utgavene av den tyske *Poale Zion*-avisen *Jüdische Arbeiterstimme* i 1921.

forståelse overfor sine øvrige landsmenn. *JR* understreket at redaksjonen heller ikke ville stille seg fullt og helt bak Fraustädters artikkel, men at avisen delte hans hovedsynspunkt om at også sionistene burde kunne engasjere seg i tyske politiske forhold.

Senere i januar 1919 ble debatten konkludert av *JR* med den usignerte lederartikkelen *Zionismus und deutsche Politik*, som slik sett demonstrerte redaksjonens standpunkt.¹⁵¹ Her nyanserte avisen debatten ved å påpeke at også Cohn hadde trukket frem aspekter som redaksjonen kunne støtte, deriblant argumentet om at de tyske sionistene måtte ha forståelse for sine øvrige landsmenn selvbestemmelsesrett. Avisen mente videre at de tyske sionistenes doble identitet førte til en orientering både mot landet de oppholdt seg i, Tyskland, og mot Palestina:

Wir sind Nationaljuden, Glieder des jüdischen Volkes, und das neue jüdische Zentrum Palästina wird auch unser Zentrum sein; für uns verlangen wir Palästina. Und sind auch doch Glieder des deutschen Staates, Glieder des deutschen Vaterlandes, innerlich zu ihm bezogen, ihm verbunden und ergeben. So sind wir, und keine Theorie soll uns zwingen, unsere Realität zu vergewaltigen.

Ettersom de tyske jødene hadde en dobbel identitet, utelukket ikke Palestina-orienteringen interesse og engasjement for tyske politiske forhold, ifølge *JR*.

Selv om denne debatten inneholdt svært ulike standpunkter og slik sett ytterlig viser fragmenteringen innenfor den tyske sionismen, er det klart at *JR* ikke anså det å være sionist og samtidig vise engasjement for den tyske samfunnsdebatten som et motsetningsforhold. *JRs* lederartikkel understreket samtidig at det var opp til hver enkelt sionist om man ville følge Cohns anmodning om et ikke-engasjement, eller om man ville involvere seg i tysk politikk.¹⁵² Dette harmonerte også med *ZVfDs* offisielle apolitiske posisjon.

Selv om debatten ikke inneholdt direkte vurderinger av hvorvidt tyske sionister burde være årvåkne overfor antisemittismen, impliserte Cohns holdning en mindre interesse også for den samfunnsmessige faktoren antisemittismen. Cohns mindre interesse for antisemittismen kom imidlertid tydelig til uttrykk i et brev han fire år senere sendte både *ZVfDs* sentral- og landsstyre. Her skrev han blant annet:

¹⁵¹ *Jüdische Rundschau*, 24 (1919), nr. 3, 25-26. I denne artikkelen ble det for øvrig presisert at usignerte lederartikler representerer redaksjonens syn, mens signerte artikler sto for den enkeltes skribents mening. Fraustädters innlegg nevnes forøvrig ikke direkte i denne lederartikkelen.

¹⁵² *Jüdische Rundschau*, 24 (1919), nr. 3, 26.

Der Antisemitismus ist für uns keine Angelegenheit des jüdischen Lebens, der Kampf gegen ihn also kein jüdischer Inhalt. Der Antisemitismus ist die Reaktion der nichtjüdischen Welt auf die anomale Lage des jüdischen Volkes, das als Volk ohne Land eine Erscheinung darstellt, mit der sich die normalen Völker nicht abfinden können.¹⁵³

Cohn uttrykte her et relativt fatalistisk syn på antisemittismen ettersom han vurderte den som en naturlig konsekvens av diasporajødernes særegne minoritetstilværelse. Et slikt fatalistisk syn gjorde følgelig en bekjempelse av antisemittismen fånyttet og ifølge Cohn burde de tyske jødene av den grunn rette sin fulle konsentrasjon mot Palestina-arbeidet.

Heller ikke *Hapoël Hazair*-organet *Die Arbeit (DA)* behandlet indre tyske politiske forhold eller antisemittismen i særlig grad. Den passive holdningen overfor antisemittismen bunnet i at organisasjonen ikke anså omtale av antisemittiske forhold som relevant for det sionistiske arbeidet.¹⁵⁴ Den vurderingen sammenfalt med Cohns synspunkter.

Øvrig interesse for tyske forhold

Det er viktig å understreke at en neglisjering av antisemittiske forhold ikke var representativ for den tyske sionismen. Heller ikke gjennom den sionistiskortodokse avisen *NJP* eller det østerrikske *Poale Zion*-organet *FT*¹⁵⁵ kom det til uttrykk at tyske sionister burde avholde seg fra deltakelse i tysk politikk ved inngangen til Weimar-republikken.

I forkant av valget på Nasjonalforsamling i januar 1919 mente imidlertid *NJP* på lederplass at man som tysk jøde hadde visse retningslinjer man burde følge i stemmegivningen: “[...] die Frage, wie eine Partei zur Durchführung unserer wirklichen bürgerlichen Gleichberechtigung steht, ist für jeden Juden, [...], bestimmunggebend.”¹⁵⁶ Avisen fordret imidlertid ingen begrensning av sionistenes mulige delaktighet gjennom valget og i tysk politikk ellers, og understreket at også sionister og øvrige tyske jøder følte en sterk tilknytning til Tyskland: “Wir Juden lieben das Land unserer Geburt und sind mit aller Kraft [...] bemüht, diesem Lande unser Bestes zu geben.”

¹⁵³ Reinharz, *Dokumente zur Geschichte des deutschen Zionismus 1882-1933*, 332. Brevet var datert 15. januar 1923 og dets hovedanliggende var å advare *ZVfDs* ledelse mot et samarbeid med *CV*. Jeg vil komme tilbake til dette brevet på side 79.

¹⁵⁴ Jeg vil komme tilbake til *Hapoël Hazair*-organet på side 80-81.

¹⁵⁵ Som nevnt i kapittel to viste *FT* interesse for tyske forhold og vil derfor være relevant i denne undersøkelsen. Avisen refererte jevnlig fra den tyske *Poale Zion*-bevegelsen. Jevnfør “Berlin”, *Freie Tribüne*, 1 (1919), nr. 1, 4. og “Berlin”, *Freie Tribüne*, 1 (1919), nr. 32, 4. Avisen tok for øvrig også til orde for en sammenslåing av Tyskland og det desimerte Østerrike etter Første verdenskrig og mente dette ville være et viktig steg på vei mot en nasjonal samling for tyskere etter at det østerrikske herredømme over slaviske områder nå var over. Jevnfør “Der nationale Unverstand der Jüdischnationalen”, *Freie Tribüne*, 1 (1919), nr. 6, 3. *FT* brukte betegnelsen «Deutschösterreich» om Østerrike etter Habsburg-monarkiets fall.

¹⁵⁶ “Wir Juden und die politischen Parteien”, *Neue Jüdische Presse*, 17 (1919), nr. 3, 1.

JR tok også opp andre indre politiske forhold i 1919 deriblant utarbeidelsen av Weimar-forfatningen. For *ZVfD* var spesielt Nasjonalforsamlingens utkast til artikkel 40 viktig, som omhandlet offentlig beskyttelse av minoriteter. I et brev fra juni 1919, sendt til Nasjonalforsamlingens forfatningsutvalg av *ZVfD*s ledelse og undertegnet av president Arthur Hantke, ble utvalget bedt om å endre ordlyden i denne artikkelen.¹⁵⁷ *ZVfD* mente begrepet “fremdsprachliche Volksteile” var for vagt og ikke fullt ut anerkjente de tyske jødene som en nasjonal minoritet. *ZVfD* ba derfor forfatningsutvalget om at begrepet ble skiftet ut med “nationale Minderheiten”.¹⁵⁸

Videre fikk Versailles-forhandlingene en vesentlig oppmerksomhet i flere *JR*-artikler utover våren 1919. Disse artiklene dreide seg i hovedsak om konferansens stillingtagen til opprettelsen av en jødisk stat.¹⁵⁹ Selve skyldspørsmålet knyttet til Første verdenskrig og Tysklands påtvungne landavståelse vekket derimot ingen oppmerksomhet. Dette er i seg selv interessant ettersom det nettopp var den tyske regjeringens skyldinnrømmelse etter Første verdenskrig, endelig gjennom signeringen av Versailles-traktaten i juni 1919, som innenfor antirepublikanske og völkisch-ideologiske miljøer ble et svært viktig element i den antirepublikanske og antisemittiske propagandaen, noe også sionistene var inneforstått med.

Oppsummering

Denne analysen av sionistenes interesse for tyske forhold ved inngangen til Weimar-republikken viser, tross en viss tilbakeholdenhet, at en slik interesse var til stede. Den organiserte tyske sionismen stilte seg ikke på siden av det tyske samfunnet ettersom den lot det være opp til den enkelte å ha et politisk engasjement. Dette gir følgelig grunnlag til analyse av sionistenes holdninger til antisemittismen i det tyske samfunnet ved inngangen til Weimar-republikken.

¹⁵⁷ Reinartz, *Dokumente zur Geschichte des deutschen Zionismus*, 265-266.

¹⁵⁸ Forfatningsutvalgets innstilling til forfatningen ble ikke endret på dette punktet og vedtatt av Nasjonalforsamlingen 11. august 1919. I den endelige forfatningen ble imidlertid denne artikkelen nr. 116. Hele artikkelen lød: “Die fremdsprachigen Volksteile des Reichs dürfen durch die Gesetzgebung und Verwaltung nicht in ihrer freien, volkstümlicher Entwicklung, besonders im Gebrauch ihrer Muttersprache beim Unterricht, sowie bei der inneren Verwaltung und der Rechtspflege beeinträchtigt werden.” <http://www.dhm.de/lemo/html/dokumente/verfassung/index.html> (oppsøkt 25. februar 2009).

¹⁵⁹ Jevnfør artikkelen *Beginn der Friedensverhandlungen* som omhandlet den amerikanske presidenten Woodrow Wilsons støtte til opprettelsen av en jødisk stat, *Jüdische Rundschau*, 24 (1919), nr. 5, 41, artikkelen *Paris und Bern* som levnet lite håp om at konferensen ville ta stilling til en slik opprettelse, *Jüdische Rundschau*, 24 (1919), nr. 11, 83 og hovedoppslaget *Die Palästinafrage auf der Friedenskonzferenz*, som omhandlet at konferansen ikke ville behandle spørsmålet om en jødisk stat, men sendte dette videre til *Folkeforbundet* som skulle opprettes etter ratifisering av Versailles-traktaten. *Jüdische Rundschau*, 24 (1919), nr. 17, 125-126.

Samtidig er det klart at det fantes flere ulike oppfatninger innenfor den tyske sionistbevegelsen vedrørende sionistenes og de øvrige tyske jødernes rolle i det tyske samfunnet. To til dels motstridende standpunkter var i den sammenhengen *JRs* og *NJPs* redaksjoner, som helt tydelig uttrykte en stolthet av å tilhøre det tyske fellesskap, og Cohns vurdering av de tyske jødene som et fremmedelement i det tyske samfunnet gjennom å betegne de tyske jødene og den øvrige tyske befolkningen som henholdsvis et «Gastvolk» og et «Wirtsvolk».

Kapittel 4

En særegen tysk antisemittisme?

Hvorvidt den antisemittiske situasjonen i Tyskland forut for *NSDAP*-diktaturet fra 1933 representerte et særtilfelle innenfor den moderne antisemittismen har blitt bredt behandlet innenfor historieforskningen og derigjennom vært gjenstand for en større faglig debatt.¹⁶⁰ Det har likevel av blant andre den amerikanske historikeren Walter Laqueur blitt påpekt at det tyske samfunnet på begynnelsen av 1900-tallet var mindre eksponert for antisemittiske holdninger enn andre land i Europa. Ikke minst var situasjonen i Øst-Europa, og spesielt i Polen i etterkant av Første verdenskrig dramatisk, der mange polske jøder ble utsatt for statsinitierte pogromer. I Vest-Europa var det i størst grad Frankrike som forut for Første verdenskrig av tyske jøder ble vurdert som et land med sterkere antisemittiske strømninger enn Tyskland, noe spesielt Dreyfus-affæren på 1890-tallet hadde bidratt til. Det store flertallet av tyske jøder hadde også tillit til at den tyske «Rechtsstaat» ville fungere som et vern mot ekstreme former for antisemittisk propaganda og vold.¹⁶¹ Som jeg allerede har pekt på i bakgrunnskapittelet, førte imidlertid brutaliseringen av antisemittismen i Tyskland mot slutten av Første verdenskrig og ved inngangen til Weimar-republikken til at mange tyske jøder erkjente at også Tyskland hadde fått en sterk antisemittisme.

Det sentrale spørsmålet i dette kapittelet er hvordan de tyske sionistene vurderte og sammenlignet den tyske antisemittismen med situasjonen i andre europeiske land ved inngangen til Weimar-republikken. En slik analyse vil også kunne gi innblikk i sionismens tydelige internasjonale karakter, der antisemittismen ble sett på som en internasjonal og ikke utelukkende en nasjonal utfordring.

Pogromer i Øst-Europa

Ordet «pogrom» stammer opprinnelig fra det russiske verbet «pogromit» som betyr «å ødelegge». Ordet ble først utbredt i vesteuropeiske språk etter pogromene i Russland mellom

¹⁶⁰ Jevnfør Jürgen Kocka, "German History before Hitler: The Debate about the German Sonderweg", *Journal of Contemporary History* (1988): 3-16.

¹⁶¹ Laqueur, *A History of Zionism*, 156. Jevnfør også Eriksen, Harket og Lorenz, *Jødehat*, 287.

1881-1884 og betegnet større rasistiskmotiverte voldelige angrep rettet mot en minoritet, først og fremst mot jøder.¹⁶² Begrepet var slik sett utbredt også i Tyskland ved inngangen til Weimar-republikken.

Mellom 1918 og 1921 fant det sted et stort antall svært voldelige pogromer i Polen og omkringliggende områder der den polske hæren spilte en aktiv og avgjørende rolle. Grensene til den nyopprettede polske staten etter Første verdenskrig ble først endelige ved Riga-freden 18. mars 1921. Forut for dette hadde Polen vært i krig med seks av nabolandene, deriblant Litauen, Tsjekkoslovakia og Sovjet-Russland grunnet territorielle stridigheter, og pogromene i perioden 1918-1921 må derfor ses i sammenheng med de territorielle konfliktene.

Dekningen av de østeuropeiske pogromene var svært omfattende i den sionistiske pressen gjennom perioden 1919-1921. Det vil være for omfattende, og heller ikke avgjørende i forbindelse med temaet for denne oppgaven, å gå inn på alle disse oppslagene, men jeg vil trekke frem enkelte av dem for å kunne vurdere nærmere hvordan den sionistiske pressen betraktet pogromene og hvilken språkbruk som ble benyttet. Samtidig vil jeg også undersøke i hvilken grad betegnelsen «pogrom» fikk gjennomslag og ble brukt om tyske forhold i løpet av perioden 1919-1924.

I november 1918, midt i den dramatiske og revolusjonære politiske situasjonen i Tyskland, stod hovedoppslaget *Die Judenpogrome in Galizien* med undertittelen *Polnischer Judenpogrom* på trykk i *JR*.¹⁶³ Her ble resultatene av pogromene beskrevet med en dramatisk språkbruk:

Die Saat der jahrelangen wohlorganisierten polnischen Judenhetze ist aufgegangen. In ganz Westgalizien sind die jüdischen Wohnungen und Läden Trümmerhaufen und ihre Besitzer Bettler, viele von ihnen mit gespaltenem Schädel über Aschenhaufen ihrer verbrannten Habseligkeiten ausgebreitet, andere mit wundenbedecktem Körper dem nächsten Pogrom entgegenzitternd, der auch ihr nacktes Leben vernichten wird.

Vest-Galicja ble etter Første verdenskrig, som resultat av Versailles-forhandlingene, del av den nyopprettede polske republikken. Den organiserte polske forfølgelsen av de vestgaliciske jødene startet imidlertid forut for dette.¹⁶⁴ I hovedoppslaget *Polnische Drohungen - Vor neuen Judenmassacres?* fra desember 1918 rapporterte *JR* videre fra situasjonen i Vest-Galicja.

¹⁶² Laqueur, *A History of Zionism*, 58 og “Pogrome”, *Jüdisches Lexikon*, bd. IV (Berlin: Jüdischer Verlag, 1930), 979-978. I *Jüdisches Lexikon*, utgitt 1930, blir kun voldelige handlinger mot jøder i Russland, Polen, Tsjekkoslovakia og Ungarn beskrevet som pogromer. Leksikonet har ingen referanser til pogromer i Tyskland, heller ikke Scheunenviertel-pogromen.

¹⁶³ *Jüdische Rundschau*, 23 (1918), nr. 48, 373. *JR* henviste ikke til kilden for denne informasjonen.

¹⁶⁴ Norman Davies, *God's Playground. A History of Poland. Vol. II, 1795 to the Present* (Oxford og New York: Oxford University Press, 2005), 291-321 og Lien, “*Nasjonenes Kristus*” og *jødene*, 31-45. Lien påpeker i sin studie at selv om Davies verk regnes som et standardverk innenfor moderne polsk historie, integrerer Davies ikke de polske jødene i den polske historien. Lien, “*Nasjonenes Kristus*” og *jødene*, 1-4.

Ifølge *JR* ble pogromene i polsk presse fremstilt som organisert av jødene selv, noe *JR* tolket som et uttrykk for den sterke antisemittismen som fantes i det polske samfunnet.¹⁶⁵

Utover våren 1919 var jødeforfølgelsene i Polen ofte å finne som hovedoppslag i *JR*. Det var ikke kun overgrep i Vest-Galicja som ble omhandlet, men også voldelige handlinger i flere andre områder i Polen og omkringliggende grenseområder der den polske hæren kjempet om polsk suverenitet. Spesielt hyppig ble jødeforfølgelsen i Vilnius (tysk Wilna) omtalt. Vilnius ble okkupert av polske styrker i april 1919, og den polske hærmaktens behandling av de litauiske jødene ble raskt fulgt opp i den tyske sionistiske pressen. I mai 1919 het det i notisen *Furchtbarer Judenpogrome in Wilna* i *JR*: “Einen Tag nach ihrem Einrücken in Wilna veranstalteten die polnischen Legionäre einen furchtbaren 4 Tage dauernden Pogrom. Eine sehr große Anzahl von Juden ist getötet und verwundet worden. Die Plünderungen dauern fort.”¹⁶⁶ Forfølgelsen av de litauiske jødene ble fulgt opp et par uker senere i hovedoppslaget *Die polnischen Verbrechen*.¹⁶⁷ Her beskrev *JR* med svært sterk ordbruk volden mot de litauiske jødene i Vilnius. Soldatene i den polske hæren ble direkte omtalt som barbarer: “Mit blutendem Herzen, mit schmerzvoller Empörung veröffentlichen wir die Nachrichten über das Gemetzel, das die vertierten Polen horden unter der unschuldigen jüdischen Bevölkerung Wilnas angerichtet haben.” *JR* mente videre at det nå var avgjørende i de pågående fredsforhandlingene i Versailles at man tok inn over seg de brutale voldshandlingene som de polske myndighetene gjennomførte mot de litauiske og polske jødene:

In diesem schrecklichen Augenblick richtet sich unser Blick nach Paris, wo die siegreichen Ententestaaten die Welt neu ordnen. Wir bitten nicht, nein, wir verlangen, daß die Mächte die absolute Gewähr für die Sicherung jüdischen Lebens und Eigentums übernehmen, daß sie volle Wiedergutmachung des angerichteten Schadens bei den Polen verlangen und durchsetzen und daß sie mit rückhaltloser Energie die Sicherung der bürgerlichen und nationalen Rechte der polnischen Juden statuieren.

Dette hovedoppslaget inneholdt også nærmere detaljer om gangen i selve jødeforfølgelsen i Vilnius. *JR* rapporterte videre i artikkelen om tilfeller av jødeforfølgelsen i Galicja. *JR* var i denne artikkelen for øvrig ikke i tvil om at hendelsene i Vilnius, og i Galicja, kunne kalles pogromer og henviste til at det var jødene som gruppe som hadde vært voldshandlingenes angrepsmål.

Disse artiklene nevnt over representerer kun et lite utsnitt av *JRs* rapportering av den polske hærens angrep på østeuropeiske jøder mellom 1918 og 1921. I tillegg til forhold i

¹⁶⁵ *Jüdische Rundschau*, 23 (1918), nr. 53, 411.

¹⁶⁶ *Jüdische Rundschau*, 24 (1919), nr. 32, 247.

¹⁶⁷ *Jüdische Rundschau*, 24 (1919), nr. 35, 267-268.

Vest-Galicja, Lemberg og Vilnius vekket også plyndring og vold mot polske jøder i Polen, først og fremst i Warszawa, stor oppmerksomhet i *JR*.¹⁶⁸

De øvrige sionistiske publikasjonene fokuserte også i betydelig grad på den voldelige situasjonen i Polen og omkringliggende områder. Den ortodokssionistiske avisen *NJP*¹⁶⁹ refererte, i likhet med *JR*, til de polske voldshandlingene gjennom 1919 og 1920 som pogromer. Selv om rapporteringen av dem ikke var like omfattende som hos *JR*, skilte den seg for øvrig ikke fra *JRs* dekning og inneholdt en svært fordømmende uttrykk.¹⁷⁰

Antisionisme og antisemittisme i Sovjet-Russland

Ved å undersøke den tyske sionistiske pressens dekning av forholdene for de russiske jødene kan man også få innblikk i politiske motsetninger innenfor den tyske sionismen. *JR* og særlig *NJP* rapporterte ensidig negativt fra de sovjetrussiske myndighetenes behandling av de russiske jødene. Eksempler på dette er blant andre artikkelen *Der Sowjet-Antisemitismus* i *JR* fra juni 1919.¹⁷¹ Avisen problematiserte i denne den offisielle sovjetrussiske holdningen om at det ikke fantes antisemittisme i Sovjet-Russland, en oppfatning *JR* ikke delte.

Fordømmelsen av de sovjetrussiske myndighetene var enda sterkere blant de ortodokse sionistene. Dette var blant annet tydelig i artikkelen *Der Sowjet-Antisemitismus* fra juli 1919 der det ble hevdet at sovjetrussiske myndigheter bevisst diskriminerte de russiske jødene i forbindelse med rasjoneringen av næringsmidler og *NJP* pekte på at en slik diskriminering hadde funnet sted i Klimawitschy (i dag i Hviterussland).¹⁷² I artikkelen *Antijüdische Maßnahmen jüdischer Kommunisten* mente *NJP* videre at det spesielt var sekulariserte russiske jøder innenfor statsforvaltningen som jobbet for å bryte ned den jødiske religionen og bruken av hebraisk i Sovjet-Russland.¹⁷³ Dette momentet ble også trukket frem i den kortere notisen *Die Katastrophe der russischen Judenheit*.¹⁷⁴ I denne notisen hevdet *NJP* at de sovjetrussiske myndighetene var ansvarlige for voldshandlingene og pogromene mot russiske jøder:

¹⁶⁸ Jevnfør blant andre: "Verfolgungen in Polen", *Jüdische Rundschau*, 24 (1919), nr. 29, 226, "Polen", *Jüdische Rundschau*, 24 (1919), nr. 52, 409-410, "Antisemitische Exzesse in Warschau", *Jüdische Rundschau*, 27 (1922), nr. 11/12, 71, "Ritualmordhetze", *Jüdische Rundschau*, 27 (1922), nr. 31/32, 204 og "Pogrom in Warschau", *Jüdische Rundschau*, 28 (1923), nr. 29, 172.

¹⁶⁹ *Neue Jüdische Presse* het frem til januar 1919 *Frankfurter Israelitisches Familienblatt*.

¹⁷⁰ Jevnfør blant andre artiklene: "Polen und die Juden", *Frankfurter Israelitisches Familienblatt*, 16 (1918), nr. 42, 1, "Der Vernichtungsfeldzug gegen die Juden Polens", *Neue Jüdische Presse*, 17 (1919), nr. 1, 4 og "Vernichtungsfeldzug gegen die Juden Polens", *Neue Jüdische Presse*, 17 (1919), nr. 5, 2.

¹⁷¹ *Jüdische Rundschau*, 24 (1919), nr. 43, 348.

¹⁷² *Neue Jüdische Presse*, 17 (1919), nr. 27, 2.

¹⁷³ *Neue Jüdische Presse*, 17 (1919), nr. 38, 3.

¹⁷⁴ *Neue Jüdische Presse*, 18 (1920), nr. 13, 2.

Mehr als vierhundert Pogrome mit mindestens hunderttausend getöteten Juden im Verlauf eines Jahres. [...] Sodann die Eingriffe der kommunistischen Regierungsherrschaft nicht nur grade in die selbstständigen Handwerker und Händlerberufe, [...] sondern auch dank einiger kommunistischer Führer jüdischer Geburt in den Bestand des jüdischen Gemeindelebens.

I den lengre hovedsaken *Die Juden unter der Sowjet-Herrschaft* tegnet *NJP* et bredere bilde av situasjonen i Sovjet-Russland.¹⁷⁵ Her gjengav *NJP* deler av et intervju med en amerikansk journalist i Praha-avisen *Selbstwehr* som nylig hadde returnert fra reportasjereise i Sovjet-Russland.¹⁷⁶ I artikkelen forsøkte *NJP* å avkrefte «myten» om at det innenfor ledelsen i den sovjetrussiske statsforvaltningen fantes en stor andel russiske jøder. Det ble videre hevdet at levestandardene for de fleste russiske jødene hadde blitt verre etter revolusjonen ettersom størsteparten av dem tilhørte den private handelsnæringen, en næring som nå hadde blitt forbudt. De som fortsatte den kommersielle virksomheten ble følgelig straffet. Ifølge *NJP* hadde mange russiske jøder i utgangspunktet hatt en positiv holdning til revolusjonen i 1917, men at denne forventningsfulle innstillingen nå var erstattet med skepsis.

Ikke uventet var omtalen av Sovjet-Russland en annen i den sosialistiskzionistiske pressen. *FT*-artikkelen *Judenvertreibung* omhandlet blant annet forholdene i Sovjet-Russland under påskehøytiden. Avisen beskrev her hvordan høytiden for mange russiske jøder tidligere hadde vært forbundet med pogromhandlinger, ettersom pogromene i 1881 hadde blitt innledet under påskehøytiden.¹⁷⁷ Ifølge denne artikkelen var situasjonen i 1919 en ganske annen:

Im zionistischen Rußland waren die Tage der jüdischen Ostern die furchtbarste Zeit für die Juden, denn immer erhob sich damals das Gespenst der Pogrome und oft wurden sie Tatsache. [...] Nun sind die guten Tage der russischen Judenfresser zugleich mit der Macht der anderen Henkersknechte des Zaren für Rußland geschwunden, [...].¹⁷⁸

I denne artikkelen understreket *FT* tydelig at de sovjetrussiske myndighetene representerte en helt annen holdning overfor de russiske jødene enn hva det tsaristiske Russland hadde representert, og at revolusjonen følgelig hadde vært til gagn, også for de russiske jødene. I *FT*-artikkelen *Konterrevolutionäre Pogrome* fra juni 1919, som først beskrev den kraftige pogrombølgen i Øst-Europa: “Keine Sonnenwendung ohne einen Pogrom. Keine Zeitung, ohne eine Pogromnachricht”, og videre skildret pogromene i Ukraina, avviste *FT* på det

¹⁷⁵ *Neue Jüdische Presse*, 19 (1921), nr. 21, 1.

¹⁷⁶ Den amerikanske journalisten ble ikke navngitt i artikkelen.

¹⁷⁷ *Freie Tribüne*, 1 (1919), nr. 14, 1.

¹⁷⁸ Med “Im zionistischen Rußland” forstås her «blant sionister i Russland».

sterkeste at de sovjetrussiske styrkene kunne ha hatt noe med pogromhandlingene i Ukraina å gjøre:¹⁷⁹

Es ist Tatsache, daß die Pogrome in der Ukraine entweder knapp vor dem Einzug der Sowjetarmeen, während des Einzuges derselben, oder nach deren Abzug stattfinden. Und es ist ebenso Tatsache, daß überall dort, wo die Bolschewiken-Armeen im Besitze der Macht sind jeder Versuch seitens der Gegenrevolution einen Pogrom zu veranstalten mit unbarmherziger Strenge sofort unterdrückt wird.

FT var helt tydelig på at det ikke fantes pogromer i Sovjet-Russland initiert av myndighetene, i motsetning til hva *JR* og *NJP* hevdet. Samtidig gikk ikke *FT* direkte ut mot andre sionistiske grupper for å tilbakevise deres kritikk av forholdene i Sovjet-Russland.

Større oppmerksomhet i *JR* og *NJP* enn spørsmålet om hvorvidt det eksisterte pogromer i Russland fikk imidlertid den sovjetrussiske bekjempelsen av sionismen, som *JR* og *NJP* mente de sovjetrussiske myndighetene bedrev. Dette kom blant annet til uttrykk i *JR*-artikkelen *Die Kampf der Bolschewiki gegen den Zionismus* fra september 1919, skrevet av Meer Großmann, medlem av den sionistiske sentralkomiteen i Ukraina.¹⁸⁰ Großmann skrev her at sovjetrussiske myndigheter etter revolusjonen hadde satt i gang en “hensynsløs kamp” mot den sionistiske organisasjonen. Myndighetenes angrep på sionistene i Sovjet-Russland ble også beskrevet i *JR* i april 1921.¹⁸¹ Avisen hevdet her å ha fått tilgang til konfidensielle instruksjoner fra de sovjetrussiske myndighetene om hvordan sionistbevegelsen skulle bekjempes. Disse innbefattet, ifølge *JR*, både fengsling av medlemmer av den sovjetrussiske sionistkongressen og husransaker hos de mest profilerte personene innenfor bevegelsen.

Det østerrikske *Poale Zion*-organet *FT* svarte ikke direkte på slike utsagn, men i avisen noen dager etter dette *JR*-oppslaget kom det også frem i *FT* at det fantes undertrykking av sionistiske grupper i Sovjet-Russland.¹⁸² I artikkelen, som ikke var redaksjonelt stoff, men et leserinnlegg fra et *Poale Zion*-medlem¹⁸³, stod det direkte at de sovjetrussiske myndighetene undertrykte sionistene. *FT* ønsket riktignok ikke å stille seg fullt og helt bak innholdet i leserinnlegget og kommenterte at det var “for pessimistisk”.

¹⁷⁹ *Freie Tribüne*, 1 (1919), nr. 21, 1.

¹⁸⁰ *Jüdische Rundschau*, 24 (1919), nr. 65, 499-500.

¹⁸¹ “Die Bekämpfung des Zionismus in Russland”, *Jüdische Rundschau*, 26 (1921), nr. 33/34, 230.

¹⁸² “Jüdische Nationalautonomie in Sowjetrussland”, *Freie Tribüne*, 3 (1921), nr. 15/16, 2-3.

¹⁸³ Leserinnlegget var signert A. Wald.

Pogromer også i Tyskland?

De tyske sionistene så i utgangspunktet på pogromene som et særegent østeuropeisk fenomen. Selve ordet «pogrom» ble derfor ved inngangen til Weimar-republikken kun brukt om forhold i Øst-Europa, og publikasjonenes redaksjoner var forsiktig med å trekke paralleller til vesteuropeiske forhold. Dette hang både sammen med realiteten i de brutale angrepene østeuropeiske jøder ble utsatt for i perioden, men også at ordet pogrom tradisjonelt var sterkt forbundet med forhold i Øst-Europa.

I perioden for denne oppgaven er det imidlertid tydelig å se en endring i sionistenes bruk av ordet, og det skulle også bli brukt i omtalen av enkelte voldelige hendelser i Tyskland. Et første eksempel på dette er artikkelen *Der erste Pogrom* fra *JR* i mars 1920 som omhandler et antisemittisk møte i Baden-Baden.¹⁸⁴ Etter at møtet hadde blitt avsluttet hadde en av møtedeltagerne beveget seg ned til sentrum av byen hvor han skjød en tyskjødisk bankmann. *JR* konkluderte ikke direkte med at møtet og drapet i etterkant var en pogromhandling, men antydte gjennom artikkelens tittel at pogromer kunne bli en realitet i også Tyskland. Alvorlighetsgraden i både denne hendelsen, men også i den brutaliserende antisemittismen i Tyskland ble her understreket tydelig av *JR*:

Es muß also vor aller Oeffentlichkeit festgestellt werden, daß nach allen Beschimpfungen, Verdächtigungen und Verleumdungen, die das deutsche Judentum nunmehr seit geraumer Zeit über sich ergehen läßt, die antisemitischen Helden zum Gebrauch derjenigen Waffen übergegangen sind, die allein in Deutschland heute noch Existenzberechtigung zu haben scheinen, zu der Waffe mit der man die Revolution niederzuwerfen versuchte, mit der man unbeliebte Politiker aus dem Wege räumt und mit der man die Vertreter der Ententemächte zu behandeln pflegt, zur Anwendung der Gewalt.

Uken etter, i en artikkel som også hadde tittelen *Der erste Pogrom*, korrigerer imidlertid *JR* opplysningene om denne hendelsen og meldte at avisen fra en pålitelig kilde hadde fått kjennskap til at drapet i Baden-Baden hadde funnet sted først 14 dager etter det völkisch-ideologiske møtet.¹⁸⁵ *JR* skrev også at det lå “personlige grunner” bak drapet, og at det dermed ikke kunne anses som utelukkende antisemittisk motivert.

NJP brukte i likhet med *JR* betegnelsen pogrom om tyske forhold i perioden 1919-1922. Dette kom blant annet til uttrykk gjennom artikkelen *Pogrom in Bayern* fra august 1919 som omhandler voldshandlinger mot tyske jøder i Memmingen i Bayern.¹⁸⁶ Vektingen av voldshandlingene ble imidlertid redusert ved bruk av diminutivformen “Pogromchen” i selve

¹⁸⁴ *Jüdische Rundschau*, 25 (1920), nr. 20, 137.

¹⁸⁵ *Jüdische Rundschau*, 25 (1920), nr. 21, 150.

¹⁸⁶ *Neue Jüdische Presse*, 19 (1921), nr. 31, 2.

teksten, og *NJP* beskrev situasjonen videre som: “Keinen richtiggehenden Pogrom mit Mord und Raub, sondern mehr so einen kleinen Probe-Pogrom.” *NJP* understreket likevel at det var viktig å se alvorlig på slike hendelser, og at lignende og sterkere antisemittiske hendelser ville kunne utspille seg igjen, noe som også ordbruken «Probe-Pogrom» understreket.

Antisemittiske voldshandlinger i hovedstaden Berlin fikk generelt større oppmerksomhet i den sionistiske pressen enn hendelser i mer provinsielle strøk. Dette hang først og fremst sammen med at Berlin var hovedstad og det kulturelle, politiske og økonomiske sentrumet i Tyskland. Samtidig hadde Berlin den største tyskjødiske befolkningen i landet.¹⁸⁷ De sionistiske organene, med unntak av *NJP*, hadde også alle sine redaksjonshovedkontor i den tyske hovedstaden.¹⁸⁸ Av de grunner var det først da voldelige demonstrasjoner, plyndringer og andre pogromlignende hendelser nådde Berlin, at den sionistiske pressen for alvor rettet søkelyset på slike forhold.

I mars 1922 fant det sted flere større antisemittiske demonstrasjoner i Berlin som utviklet seg i sterk voldelig retning, både ved Kurfürstendamm og i Lustgarten. Disse voldelige demonstrasjonene var arrangert av völkisch-ideologiske grupper. Demonstrasjonene ble av den sionistiske pressen sett på som svært dramatiske og den skriftlige karakteristikken av dem kan minne om pogrombeskrivelser, selv om ordet pogrom ikke ble brukt. I artikkelen *Antisemitische Ausschreitungen in Berlin* beskrev *JR* denne situasjonen nærmere og hevdet at politiet som forsøkte å løse opp demonstrasjonen ble møtt med tilropene: “[...] man müsse jawohl das jüdische internationale Kapital schützen”, mens andre politibetjenter av demonstrantene ble beskyldt for å være forsvarere av kommunister og jøder.¹⁸⁹ *JR* skrev også i denne artikkelen at Kurfürstendamm i den senere tid hadde vært åsted for flere opptøyer av denne typen. I samme artikkel refererte *JR* til de høyreekstreme opptøyene i Lustgarten som også hadde utviklet seg i voldelig retning der blant annet tilfeldige forbipasserende hadde blitt plyndret av demonstrantene. Også *NJP* rapporterte fra disse hendelsene i den lengre notisen *Antisemitische Ausschreitungen in Berlin*.¹⁹⁰ *Misrachi*-organet gikk lenger enn *JR* i å beskrive demonstrantene og skrev at det var en høyreekstrem ungdomsorganisasjon som stod bak, uten at denne ble navngitt. Antallet demonstranter anslo *NJP* til mellom 200 og 300, og avisen skrev videre at keiserflagget ble båret fremst i demonstrasjonstoget, samtidig som enkelte av

¹⁸⁷ Berlin hadde på midten av 1920-tallet den klart største tyskjødiske befolkningen som etter konfesjonsbasert folketelling besto av 172 672 personer. Etter Berlin fulgte byene (tyskjødisk befolkning i parentes): Frankfurt (Main) (29 385), Breslau (23 240), Hamburg (19 904) og Köln (16 093). Meyer, *Deutsch-jüdische Geschichte in der Neuzeit. Band IV*, 60.

¹⁸⁸ *Neue Jüdische Presse* ble utgitt i Frankfurt (Main). *Freie Tribüne* var østerriksk *Poale Zion*-organ og ble utgitt i Wien.

¹⁸⁹ *Jüdische Rundschau*, 27 (1922), nr. 22, 138.

¹⁹⁰ *Neue Jüdische Presse*, 20 (1922), nr. 11, 2.

demonstrantene bar hakekorssymboler. Heller ikke *NJP* brukte ordet pogrom i beskrivelsen av disse opptøyene.

Det endelige gjennombruddet for bruken av ordet pogrom i forbindelse med tyske forhold kom imidlertid med Scheunenviertel-pogromen i Berlin i november 1923. I beskrivelsen av de voldelige mobbhandlingene mot forretninger og leiligheter i Scheunenviertel i sentrum av Berlin 5. og natten til 6. november 1923 trakk *JR*-redaktør Robert Weltsch direkte paralleller mellom disse voldshandlingene og de østeuropeiske pogromene.¹⁹¹

Antisemittisme i Vest-Europa og USA

Sammenlignet med deknningen av pogromene og øvrige antisemittiske hendelser i Øst-Europa var oppmerksomheten mot den antisemittiske situasjonen i Vest-Europa, utover noen spredte artikler omhandlende situasjonen i Frankrike, Sveits, Italia og USA, av relativt lite omfang. I omtalen av antisemittiske forhold i Vest-Europa var det imidlertid i liten grad antisemittisk vold som ble beskrevet, men derimot antisemittisk propaganda i konservativ vesteuropeisk og amerikansk presse og diskriminerende tiltak fra myndighetenes side. Østerrike stod riktignok her i en særstilling, og antisemittiske forhold i det desimerte Østerrike fikk en bredere omtale i den sionistiske pressen.¹⁹²

Som tidligere vist til, ble den antisemittiske situasjonen i Frankrike forut for Første verdenskrig vurdert av tyske jøder til å være alvorligere enn situasjonen i Tyskland.¹⁹³ Av den grunn ville det i utgangspunktet være å vente at de tyske sionistene fulgte situasjonen i Frankrike tettere enn andre vesteuropeiske land. Allerede i notisen *Antisemitismus* fra august 1919 beskrev imidlertid *JR* de antisemittiske forholdene i Frankrike som noe mildere enn forholdene i Tyskland: “Wenn der Antisemitismus in Frankreich auch nicht die Stärke erreicht hat, wie etwa heute in Deutschland, so äußert sich der Judenhaß doch auch dort an

¹⁹¹ “Die Schicksalsstunde des deutschen Judentums”, *Jüdische Rundschau*, 28 (1923), nr. 96, 557. Mer om Scheunenviertel-pogromen samt denne artikkelen på side 101-105.

¹⁹² Jevnfør blant annet, “Der antijüdische Kurs in Oesterreich”, *Jüdische Rundschau*, 27 (1922), nr. 100, 655, “Der Antisemitismus in Wien”, *Jüdische Rundschau*, 28 (1923), nr. 1/2, 3, “Der Antisemitismus in Oesterreich”, *Jüdische Rundschau*, 28 (1923), nr. 49, 300, “Hakenkreuzler-Krawalle in Wien”, *Jüdische Rundschau*, 28 (1923), nr. 89, 527, “Wiener Brief”, *Neue Jüdische Presse*, 17 (1919), nr. 4, 2-3 og “Die Pogromhetze”, *Neue Jüdische Presse*, 17 (1919), nr. 39, 2-3.

¹⁹³ Laqueur, *A History of Zionism*, 156.

manchen Stellen in sehr unzweideutiger Form, [...]”¹⁹⁴ De antisemittiske forholdene i Frankrike ble likevel gjennom denne artikkelen ansett som tydelige og sterke. Hovedsakelig dreide *JRs* oppslag omhandlende forholdene i Frankrike seg om antisemittisk propaganda spredt gjennom aviser og tidsskrifter. I desember 1923 refererte *JR* imidlertid fra en antijødisk demonstrasjon som rojalistiske studenter i Paris stod bak. Studentenes retorikk var for øvrig sammenfallende med den som ble rettet mot tyske jøder av antirepublikanske og antisemittiske agitatorer i Tyskland. *JR* skrev i artikkelen at: “Die Redner bezeichneten die Juden als ein Haupthindernis für die Wiederaufrichtung der Monarchie in Frankreich. [...] Der erste Schritt zur notwendigen Zerstörung der Republik müsse die Vernichtung der Juden sein.”¹⁹⁵ Også *NJP* rettet en viss oppmerksomhet mot Frankrike og målbar skeptiske holdninger overfor franske jøder.¹⁹⁶

Selv om omfanget og oppmerksomheten mot antisemittiske forhold i Vest-Europa og USA var langt mindre enn oppmerksomheten mot slike forhold i Øst-Europa, viser gjennomgangen av den sionistiske pressen at sionistene hadde et årvåkent blikk også mot antisemittiske forhold i Vest-Europa.

Oppsummering

Sionistenes sterke oppmerksomhet mot og dekning av antisemittiske forhold spesielt i Øst-Europa, men også i Vest-Europa og USA, var tydelig gjennom årene 1919-1924. Man vil måtte legge til grunn at publikasjonene rapporterte om disse forholdene ut fra vesentlighetskriterier. Et viktig aspekt ved dekningen var imidlertid at tydeliggjøringen av antisemittismens internasjonale utbredelse også underbygde argumentasjonen for det sionistiske prosjektet. Gjennom å fastslå at det i alle øst- og vesteuropeiske stater fantes antisemittiske holdninger ønsket sionistene å vise at antisemittismen var en internasjonal utfordring og at den eneste løsningen på denne utfordringen var opprettelsen av en jødisk nasjonalstat. Antisemittismen i Tyskland var dermed ikke et isolert problem, men ble vurder som en utfordring alle diasporajøder måtte forholde seg til.

¹⁹⁴ *Jüdische Rundschau*, 24 (1919), nr. 54, 425. Andre artikler som tok opp antisemittisme spredt gjennom konservativ fransk presse var for øvrig: “Die antisemitische Giftküche”, *Jüdische Rundschau*, 25 (1920), nr. 76, 576 og “Gegen jüdische Einwanderung nach Frankreich”, *Jüdische Rundschau*, 28 (1923), nr. 94, 550.

¹⁹⁵ “Reaktion und Antisemitismus in Frankreich”, *Jüdische Rundschau*, 28 (1923), nr. 102, 593.

¹⁹⁶ Jevnfør “Antisemitismus”, *Neue Jüdische Presse*, 18 (1920), nr. 38, 2, “Ein elender Gaunerstreich”, *Neue Jüdische Presse*, 18 (1920), nr. 45, 4 og “Ausländerfrage”, *Neue Jüdische Presse*, 19 (1921), nr. 2, 3.

Slik sett ville ikke tyske jøder unnslippe den antisemittiske utfordringen ved migrasjon til et annet land der jødene allerede var en minoritet, ettersom antisemittiske holdninger ville være like tydelige der. Den eneste løsningen på denne utfordringen var følgelig opprettelsen av en jødisk stat.

Denne argumentasjonen var spesielt tydelig i *JR*-lederartikkelen *Antisemitismus* fra september 1919 skrevet av redaktør Fritz Löwenstein.¹⁹⁷ Her benyttet han et dramatisk språk for å beskrive hvordan antisemittismen hadde vokst i løpet av Første verdenskrig og nå var blitt en sterk trussel for alle diasporajøder:

Durchfliegt man die Meldungen über die gegenwärtige Lage des jüdischen Volkes in allen Ländern des Galuth, so kommt man zu dem Ergebnis, daß es nur einen Sieger nach diesen schrecklichen fünf Jahren gibt: den Antisemitismus. Ob in den Ländern der siegreichen Entente, der Zentralmächte oder der neutralgebliebenen Staaten; ob Kommunismus, Demokratie oder Reaktion die Herrschaft ausüben: eine antisemitische Hochflut strömt über alle Ufer [...].

Det avsluttende poenget til Löwenstein var at også ikke-sionistiske europeiske jøder nå burde innse at sionismen var den eneste løsningen på det antisemittiske problemet:

Wahrlich der Gedanke des Zionismus, daß wir ein Volk sind, daß dieses eine Volk überall unter dem Schrecken des Galuth zu leiden hat, diese Tatsache kann keine deutlichere, keine grausamere Illustration finden, als im Judenschicksal im zwanzigsten Jahrhundert.

Löwensteins lederartikkel tydeliggjør at deknningen av antisemittiske forhold også i Vest-Europa og USA ble sentral hos de tyske sionistene for å fremheve at nettopp sionismen og opprettelsen av en jødisk stat var løsningen på den internasjonale antisemittiske utfordringen for de tyske jødene som for øvrige diasporajøder.

¹⁹⁷ *Jüdische Rundschau*, 24 (1919), nr. 67, 513.

Kapittel 5

Reaksjoner mot antisemittisk propaganda

Brutaliseringen av antisemittismen gjennom Første verdenskrig førte til en sterk økning i spredningen av antisemittisk propaganda blant annet gjennom demonstrasjonsopptøyer, aviser og flygeblader. De antisemittiske uttrykkene fikk samtidig et systemkritisk tillegg ettersom völkisch-ideologiske miljøer gjennom dem også viste deres sterke misnøye med den nyopprettede republikken.

Fremst i spredningen av antisemittiske propaganda stod de høyreekstreme organisasjonene, der *Deutschvölkische Schutz- und Trutzbund (DVSTB)* og *Alldeutscher Verband (AV)* var blant de mest innflytelsesrike. Også innenfor de politiske partiene fantes det imidlertid en utbredt jødeskepsis, noe ikke minst det høyreradikale partiet *Deutschnationale Volkspartei (DNVP)* og størrelsesmessig mindre høyreekstreme partier var eksempler på.

Samtidig med de antijødiske stemningenes kraftige fremvekst på den offentlige arenaen gjennom Weimar-republikkens første «krisetid» fikk også mange tyske jøder føle en økning i hverdagsantisemittismen på kroppen. Den kom blant annet til uttrykk gjennom synagoge- og gravskjendinger, kurbad-antisemittisme og ellers jødefiendtlige holdninger mot tyske jøder både i byene og i provinsen.

I dette kapittelet vil jeg estimere deknningen av den antisemittiske propagandaen i den sionistiske pressen. I den forbindelse vil ikke kun de mest ekstreme formene for antisemittiske tendenser være viktige, men også sionistenes reaksjoner på jødeskeptiske holdninger innenfor mer moderate miljøer. Jeg vil i deknningen av antisemittiske forhold analysere sionistenes meningsutsagn og argumentasjon i forbindelse med antisemittismen. Et hovedspørsmål i den forbindelse er hvorvidt sionistene i hovedsak argumenterte *mot* antisemittismen eller *for* sionismen?

Kurbad-antisemittisme og hverdagsantisemittisme

Bajohr behandler i boken »*Unser Hotel ist judenfrei*« begrepet «Bäder-Antisemitismus», et begrep som også ble brukt av tyske jøder ved inngangen til Weimar-republikken.¹⁹⁸ Kurbad-antisemittisme var et tydelig uttrykk for hverdagsantisemittismen som tyske jøder i sterk grad ble utsatt for, spesielt etter brutaliseringen av antisemittismen gjennom Første verdenskrig. Konkret kunne kurbad-antisemittiske uttrykk være segregeringstiltak ved kurbadene hvor tyske jøder ble nektet tilgang til hoteller og kurbad-institusjoner, antisemittiske demonstrasjoner eller voldshandlinger og antisemittisk hetspropaganda spredt ved kurbadene eller andre feriesteder. Bajohr mener at studiet av kurbad-antisemittismen både åpner for oppmerksomhet mot hverdagsantisemittismen i Tyskland generelt, men også for integrasjon av antisemittismen i tyskjødisk historie der også jødiske reaksjoner på antisemittismen blir vektlagt.¹⁹⁹ Ifølge Bajohr økte kurbad-antisemittismen betydelig i styrke etter Første verdenskrig og inn på 1920-tallet, altså perioden for denne fremstillingen.²⁰⁰

Omtale av kurbad-antisemittisme fantes både i *JR* og *NJP*. I artikkelen *Die Judenhetze in Deutschland* fra august 1919 refererte *JR* kort fra antisemittiske demonstrasjoner i Cranz i Østpreussen (i dag Zelenogradsk i russiske Kaliningrad) som i artikkelen ble trukket frem som et utpreget antisemittisk kursted.²⁰¹ Meldinger om kurbad-antisemittiske forhold i Østpreussen var også på trykk året etter.²⁰² I august 1920 rapporterte *JR* videre om en antisemittisk demonstrasjon holdt i Swinemünde (i dag Świnoujście i Polen) på Usedom i Østersjøen.²⁰³ *JR* skrev at demonstrasjonen hadde vært fylt med lystig sang og musikk der også soldater fra hæren hadde deltatt. Arrangementet var imidlertid også preget av sterkt antisemittisk innhold. Avisen pekte på at dette ikke var et nytt fenomen i Swinemünde, uten å henvise direkte til tidligere hendelser. *JR* skrev i artikkelen at flere innenfor kurbad-næringens fagforeninger i Swinemünde var kritiske til slike antisemittiske aksjoner ettersom dette kunne være finansielt skadelig for turistnæringen i en ellers vanskelig økonomisk tid. Handelsnæringens innvendinger var derfor hovedsakelig økonomisk motivert og ikke direkte en kritikk av antisemittismen.

NJP kommenterte også, om i mindre grad enn *JR*, kurbad-antisemittismen. I artikkelen *Antisemitismus in den Bädern* fra august 1919 refererte *NJP* til at kurbad-antisemittisme var et

¹⁹⁸ Bajohr, »*Unser Hotel ist judenfrei*«, 7.

¹⁹⁹ *Ibid.*, 8-9.

²⁰⁰ *Ibid.*, 53.

²⁰¹ *Jüdische Rundschau*, 24 (1919), nr. 56, 434.

²⁰² "Die deutschvölkische Hetze in Königsberg und den samländischen Bädern", *Jüdische Rundschau*, 25 (1920), nr. 63/64, 500-501.

²⁰³ "Antisemitismus in Swinemünde", *Jüdische Rundschau*, 25 (1920), nr. 57, 451.

utbredt fenomen i Tyskland.²⁰⁴ Artikkelen omhandlet en antisemittisk demonstrasjon på Borkum ved Nordsjøen. Ifølge *NJP* hadde en av talerne under et demonstrasjonen uttalt at han: “nach wie vor Borkum rein deutsch zu bleiben wünsche, und daß die dort weilenden rein Deutschen unter sich zu bleiben verlangten.” *NJP* refererte i samme artikkel til kurbad-antisemittiske forhold i østersjøbyen Kolberg (i dag Kołobrzeg i Polen) og i den schlesiske byen Bad Salzbrunn (i dag Szczawno Zdrój i Polen).

Undersøkelsen av kurbad-antisemittismen viser at den sionistiske pressen ikke utelukkende rettet oppmerksomhet mot antisemittiske forhold i byer med større tyskjødisk befolkning. Også hverdagsantisemittismen i provinsen fikk omtale i både *JR* og *NJP* i perioden. For *NJPs* del var dette blant annet tilfellet i notisen *Boykott jüdischer Geschäfte* fra januar 1921.²⁰⁵ Her ble det rapportert at den lokale avdelingen av den sterkt antisemittiske organisasjonen *DVSTB* i landsbyen Friedeberg (i dag Žulová i Tsjekkia) i Øvre Schlesien hadde oppfordret til boikott av forretninger tilhørende tyske jøder. Også artikkelen *Milde Urteile* fra august 1921 tok opp antisemittiske forhold i provinsen.²⁰⁶ *NJP* siterte her fra *Ostfriesische Volkszeitung* som hadde omtalt antisemittisk hets rettet mot en tyskjødisk kveghandler som besøkte en restaurant i den frisiske byen Emden. Ifølge *Ostfriesische Volkszeitung* ble det mot kveghandleren blant annet ropt: “Du verfluchter Jude muß auch raus!” og videre “Bist Du noch nicht hin, Du verfluchter Jude!”. Kveghandleren ble i tillegg til de brutale verbale tilropene offer for fysisk vold, uten at han kom fysisk til skade. *NJP* skrev videre at den fornærmede i ettertid ble tilkjent en begrenset økonomisk erstatning på 500 mark, noe *NJP* mente var alt for lavt. Et annet eksempel på *NJPs* oppmerksomhet mot antisemittisme i provinsen var artikkelen *Zeichen der Zeit* fra oktober 1921.²⁰⁷ Her gjengav *NJP* en uttalelse fra formannen av den høyrekonservative foreningen *Heimatstreuen* i landsbyen Neustadt i Øvre Schlesien (i dag Prudnik i Polen) der formannen offentliggjorde sin avgang i protest mot stadig sterkere “antisemitische Pöbeleien” innenfor foreningen. *NJP* kommenterte ikke dette videre, men artikkelen viser likevel at avisen fulgte antisemittiske uttrykk også i mindre og provinsielle bysamfunn i Tyskland.

Høsten 1923, da oppmerksomheten mot antisemittiske forhold i Tyskland var spesielt sterk i den sionistiske pressen, fulgte *JR* hverdagsantisemittismen i provinsen tett. I den lengre notisen *Antisemitische Unruhen in der Provinz* i *JR* fra november 1923 ble antisemittisk uro i

²⁰⁴ *Neue Jüdische Presse*, 17 (1919), nr. 30, 3.

²⁰⁵ *Neue Jüdische Presse*, 19 (1921), nr. 1, 1.

²⁰⁶ *Neue Jüdische Presse*, 19 (1921), nr. 30, 2.

²⁰⁷ *Neue Jüdische Presse*, 19 (1921), nr. 40, 2.

Freystadt i Vest-Preussen (i dag Kisielice i Polen) beskrevet.²⁰⁸ Artikkelen *Antisemitische Krawalle in der Provinz* tok videre for seg flere hendelser både fra Landsberg an der Warthe (i dag Gorzów Wielkopolski i Polen) der politiet hadde måttet løse opp en völkisch-ideologisk forsamling og fra Krojanke (i dag Krajenka i Polen) der en gruppe antisemitter drev “ugagn” ifølge *JR*.²⁰⁹ Dette var for øvrig kun korte meldinger der ingen völkisch-ideologiske organisasjoner ble direkte navngitt.

Oppmerksomheten mot kurbad-antisemittismen sett under ett var imidlertid relativt begrenset i den sionistiske pressen, spesielt om man sammenligner med *CV*-organene *Im deutschen Reich* og *C.V.-Zeitung*.²¹⁰ Den begrensede interessen vil ikke kunne vurderes som et uttrykk for at kurbad-antisemittismen var et mindre fenomen i det tyske samfunnet i perioden 1919 til 1924, ettersom historieforskningen gir bred dekning for at kurbad-antisemittismen var sterk og eskalerende ved inngangen til Weimar-republikken.²¹¹ Uten at man kan fastslå det ubetinget vil det likevel være nærliggende å tro at den begrensede omtalen av kurbad-antisemittismen i den tyske sionistiske pressen kan ha sammenheng med de redaksjonelle profilene disse avisene hadde, der kurbad-opphold også ble knyttet til en tyskborgerlig livsstil, og dermed, spesielt hos de mer radikale sionistene, ikke betegnet som relevant stofftilfang.

Bajohr, som har sett på kurbad-antisemittismen frem til og med *NSDAP*s maktovertakelse i 1933, mener kurbad-antisemittismen ikke ble redusert i omfang i løpet av Weimar-republikkens «gode år» mellom 1924 og 1929, selv om altså forskningslitteraturen ellers hevder at antisemittismen i Tyskland ble svekket i samme periode.²¹² Bajohr argumenterer også for at kurbad-antisemittismen holdt seg relativt stabil frem til *NSDAP*s maktovertakelse, og slik sett var et spesielt tilfelle innenfor den tyske antisemittismen.

²⁰⁸ *Jüdische Rundschau*, 28 (1923), nr. 97, 562.

²⁰⁹ *Jüdische Rundschau*, 28 (1923), nr. 102, 591.

²¹⁰ *Im deutschen Reich* publiserte blant annet både i mai- og juliutgaven av tidsskriftet 1921 lister over kurbadsteder i Tyskland som var spesielt antisemittiske og diskriminerte tyske jøder og viser at *CV* anså kurbad-antisemittismen som en sterk trussel mot tyske jøder. Jevnfør blant andre: “Erholungsorte, die antisemitischen Charakter haben”, *Im deutschen Reich*, 27 (1921), nr. 5/6, 190, “Hotels und Pensionen, die antisemitischen Charakter haben”, *Im deutschen Reich*, 27 (1921), nr. 5/6, 190-191, “Erholungsorte, die antisemitischen Charakter haben”, *Im deutschen Reich*, 27 (1921), nr. 7/8, 238 og “Hotels und Pensionen, die antisemitischen Charakter haben”, *Im deutschen Reich*, 27 (1921), nr. 7/8, 238-239. Videre hadde *CV*s organer en rekke artikler som tok opp kurbad-antisemittismen i større omfang. Jevnfør blant andre “Swinemünde. Antisemitische Hetze”, *Im deutschen Reich*, 25 (1919), nr. 12, 529, “Bayrische Sommerfrischen! Ein Mahnwort an jüdische Reisende”, *C.V.-Zeitung*, 1 (1922), nr. 4, 49 og “Bayerischen Sommerfrischen”, *C.V.-Zeitung*, 1 (1922), nr. 8, 103.

²¹¹ Jevnfør Bajohr, »Unser Hotel ist judenfrei«, Hecht, *Deutsche Juden und Antisemitismus in der Weimarer Republik* og Walter, *Antisemitische Kriminalität und Gewalt*.

²¹² Jevnfør blant andre Meyer, *Deutsch-jüdische Geschichte in der Neuzeit. Band IV*, 102-103.

Samtidig påpeker Bajohr at kurbad-antisemittismen ikke var et særegent tysk fenomen, men at det blant annet i USA på 1920-tallet fantes sterke uttrykk for dette.²¹³

Organisert jødeskepsis

Kurbad-antisemittismen og hverdagsantisemittismen hadde både verbale og fysisk voldelige uttrykk og representerte en diskriminerende holdning overfor jødene. Dette viser at det vil være vanskelig direkte å skulle kategorisere antisemittiske uttrykk i verbal kontra voldelig art ettersom spesielt høyreekstreme organisasjoner hadde et bredt spekter i deres antisemittiske aksjonsformer.

De mer moderate tyske politiske partiene tok imidlertid klar avstand fra antisemittisk vold. Samtidig er det klart at også sionistene var årvåkne overfor antisemittiske holdninger som fantes innenfor de politiske partiene. Jeg vil videre i dette kapitlet se på hvordan den sionistiske pressen oppfattet jødeskepsis, antisemittisme og antisjonisme innenfor tyske politiske partier, organisasjoner og publikasjoner.

Overgangen fra Keiserriket til Weimar-republikken, fra konstitusjonalisme²¹⁴ til demokrati, representerte både brudd og kontinuitet med Keiserrikets politiske system. Blant annet hadde de dominerende politiske partiene ved inngangen til Weimar-republikken alle direkte eller indirekte røtter i Keiserrikets politiske landskap.²¹⁵

Som allerede nevnt i kapittel tre, viste den sionistiske pressen i forkant av nasjonalforsamlingsvalget i januar 1919 interesse og engasjement for tysk politikk.²¹⁶ Denne holdningen er også tydelig å se i artikkelen *Reichstagswahl und Judenfrage* i *JR* fra 1. juni 1920 skrevet av Cheskel Zwi Klötzel i forkant av det første riksdagsvalget under Weimar-republikken den 6. juni 1920.²¹⁷ Klötzel hevdet her at det fantes både antisjonistiske og antisemittiske tendenser innenfor alle de politiske partiene. Ifølge Klötzel hadde andelen av tyske jøder som stilte til valg gått ned siden valget på Nasjonalforsamling knappe halvannet år

²¹³ Bajhor, »*Unser Hotel ist judenfrei*«, 154-165.

²¹⁴ Konstitusjonalisme betegner her det tyske statsstyre under Keiserriket som var basert på maktfordelingsprinsippet der de politiske partiene gjennom Riksdagen hadde den lovgivende makt, mens Keiseren gjennom hans regjering hadde den utøvende makt. Konstitusjonalisme representerte i tysk politisk historie dermed overgangen mellom absolutisme og parlamentarisk demokrati som ble innført ved opprettelsen av Weimar-republikken.

²¹⁵ Wirsching, *Die Weimarer Republik*, 15-24 og 59-69.

²¹⁶ Jevnfør "Zionismus und deutsche Politik", *Jüdische Rundschau*, 24 (1919), nr. 3, 25-26, "Wir Juden und die politischen Parteien", *Neue Jüdische Presse*, 17 (1919), nr. 3, 1 og "Reichstagswahl und Judenfrage", *Jüdische Rundschau*, 25 (1920), nr. 35, 271-272.

²¹⁷ *Jüdische Rundschau*, 25 (1920), nr. 35, 271-272. Det første demokratiske nasjonale valget i Tyskland etter Første verdenskrig var nasjonalforsamlingsvalget 19. januar 1919. Nasjonalforsamlingens hovedoppgave var å utarbeide en forfatning for Tyskland.

tidligere. Han mente dette skyldtes den stadig sterkere antisemittismen i Tyskland som hadde skremt tyske jøder fra å tre frem i offentligheten.²¹⁸

De sosialistiske partiene

Partiene på venstresiden i tysk politikk i perioden for denne fremstillingen, hovedsakelig *Sozialdemokratische Partei Deutschlands (SPD)*, *Unabhängige Sozialdemokratische Partei Deutschlands (USPD)* og *Kommunistische Partei Deutschlands (KPD)*, hadde alle tyske jøder integrert i så vel partiorganisasjonen som ledelsen.²¹⁹ Antirepublikansk og antisemittisk propaganda rettet seg i sterk grad mot de sosialistiske partiene, både ettersom de tydelig støttet det nye republikanske Tyskland, men også fordi antirepublikanere og antisemitter mente partiene representerte en overproporsjonal tyskjødisk innflytelse i det tyske samfunnet. De fleste tyske jødene innenfor venstrepartiene var enten assimilasjonsorienterte eller de anså ikke sin jødiske tilknytning som relevant i sitt politiske arbeid. Det fantes imidlertid også sionister blant de fremtredende tyskjødiske politikerne på venstresiden, som *USPD*-politikeren Oskar Cohn og *SPD*-politikeren Fritz Perez Naphtali.²²⁰

Det var få hentydninger i den sionistiske pressen om at det fantes antisemittiske uttrykk innenfor partiene på venstresiden. Kritikkk mot disse partiene rettet seg i all hovedsak mot uttrykk for antisjonisme og støtte til en tyskjødisk assimilasjonsorientering. Enkelte anklager om antisemittisme, spesielt på lokalplan, var likevel å finne i den sionistiske pressen. I den kortere notisen „*Raus mit dem Juden Itzig*”²²¹ med undertittelen *Antisemitismus in der U.S.P.!* fra januar 1920 rapporterte *JR* i dramatiske ordelag fra en forsamling i Lichterfelde i Berlin der både støttespillere av *SPD* og *USPD* var til stede.²²² Da *SPD*-representanten Ernst

²¹⁸ Klötzels behandlet i denne artikkelen også hvert enkelt politiske parti og deres antisemittiske tendenser, noe jeg vil komme tilbake til Klötzels bemerkninger når jeg nå vil se på sionistenes oppfatninger av de tyske politiske partiene.

²¹⁹ Under Første verdenskrig førte blant annet *SPD*s støtte til den tyske krigføring til indre splittelse innad i partiet. En utbryterfraksjon dannet partiet *USPD* og fikk støtte av Spartakus-forbundet der Liebknecht og Luxemburg var sentrale. Liebknecht og Luxemburg brøt senere ut av *USPD* og stiftet 1. januar 1919 *KPD*. I oktober 1922 sluttet store deler av ledelsen av *USPD* seg igjen til *SPD* og *USPD* ble marginalisert frem til partiet ble oppløst i 1931. Mellom 1917 og 1919 bar *SPD* navnet *Mehrheitssozialdemokratische Partei Deutschlands* for å markere distanse til *USPD*. I denne fremstillingen har jeg av praktiske hensyn likevel valgt å referere til *SPD* også i omtalen av partiet mellom 1917 og 1919. Vogt, Martin (red.), *Deutsche Geschichte. Von den Anfängen bis zur Gegenwart* (Frankfurt (Main): Fischer Taschenbuch Verlag, 2002), 610, 617 og 641.

²²⁰ Peter Pulzer, *Jews and the German State. The Political History of a Minority, 1848-1933* (Detroit: Wayne State University Press, 2003), 248-268. Oskar Cohn (1869-1936) og Fritz Perez Naphtali (1888-1961) var begge tilknyttet *Poale Zion*, men først mot midten av 1920-tallet og etter perioden for denne fremstillingen. Reinharz, *Dokumente zur Geschichte des deutschen Zionismus 1882-1933*, 278 og 436.

²²¹ «Itzig», som er en variant av navnet Isaak, ble også brukt som en allmenn betegnelse på jøder. Ordet ble mot slutten av 1800-tallet i stadig sterkere grad brukt nedsettende.

²²² *Jüdische Rundschau*, 25 (1920), nr. 5, 30.

Heilmann skulle tale, ble han ifølge *JR* møtt med tilropet “Raus mit dem Juden Itzig” fra *USPD*-tilhengere i salen. Urolighetene i salen som fulgte førte til at Heilmann måtte avbryte foredraget. Selv om det var tydelig at de antisemittiske tilropene også delvis bunnet i politisk strid mellom *SPD* og *USPD*, reagerte *JR* svært krast på denne antisemittiske tendensen blant de sosialistiske partiene, og avisen så dette som en klar indikasjon på at antisemittismen fantes på tvers av hele det tyske politiske landskapet:

Der Antisemitismus bleibt das verbindende Moment aller deutschen Parteien! Dieselben Unabhängigen, die als Partei des jüdischen Umsturzes verrufen sind, bekämpfen jüdische Gegner der anderen Parteien mit denselben üblen antisemitischen Pöbeleien.

I Klötzels artikkel *Reichstagswahl und Judenfrage* fra juni 1920 ble også de sosialistiske partiene omtalt.²²³ Klötzel mente her at *SPD*s troverdighet var blitt kraftig svekket på grunn av partiets skeptiske holdning overfor østjødene og den østjødiske innvandringen og mente videre at heller ikke *USPD* var “frei von antisemitischen Einflüssen”. Klötzel stilte seg likevel noe mer positiv til *USPD* ettersom partiet, ifølge Klötzel, hadde vist en relativt stor forståelse for sionismen.

Mot slutten av 1922, et år som for øvrig hadde vært svært dramatisk med tanke på antisemittiske aksjoner og hetspropaganda i Tyskland, mente *JR* på lederplass at antisemittismen nå også hadde fått gjennomslag blant moderate tyske politiske partier.²²⁴ Spesielt beklagelig mente *JR* det var at den tyske arbeiderbevegelsen “von diesem Gift nicht verschont geblieben sind”.

Også den ortodokssionistiske avisen *NJP* var av den samme oppfatningen at det innenfor de sosialistiske partiene og arbeiderbevegelsen fantes antisemittiske holdninger. I artikkelen *Wir Juden und die politischen Parteien* fra januar 1919 hevdet *NJP* at ingen partier, verken *DDP* eller de sosialistiske partiene, var helt fri for “antisemitischer Bazillus”.²²⁵ *NJP* bebredet videre i samme artikkel tyske jøder, og da spesielt liberale ikke-sionistiske tyske jøder, for å være delvis ansvarlige for den fremvoksende antisemittismen, også innenfor de sosialistiske partiene, ettersom de ikke vedkjente seg sin jødiske identitet. Sionistene mente dette medførte at de tyske jødene mistet respekt som nasjon hos den øvrige tyske befolkningen. Avisen pekte på at liberale tyskjødiske holdninger, og ikke det nasjonaljødiske perspektivet, hadde blitt dominerende innenfor *DDP* og partiene på venstresiden ved

²²³ *Jüdische Rundschau*, 25 (1920), nr. 35, 271-272.

²²⁴ “Die antisemitische Gefahr”, *Jüdische Rundschau*, 27 (1922), nr. 97, 635. Mer om denne artikkelen på side 76-78.

²²⁵ *Neue Jüdische Presse*, 17 (1919), nr. 3, 1.

inngangen til Weimar-republikken. Ifølge *NJP* var det derfor de assimilasjonsorienterte tyske jødene, gjennom å tre frem i offentligheten, som i sterk grad hadde bidratt til den økende antisemittismen.

Deutsche Demokratische Partei (DDP) – “Judenpartei”

Det liberale sentrumspartiet *Deutsche Demokratische Partei (DDP)* var ved inngangen til Weimar-republikken et partialalternativ for velgere som ikke ønsket å stemme på venstrepartiene, men som samtidig støttet den nyopprettede republikken. *DDP* ble i likhet med alle partiene aktuelle her, med unntak av *SPD*, *USPD* og *Zentrum*, stiftet etter Første verdenskrigs slutt og i forkant av valget på ny Nasjonalforsamling i januar 1919. Partiet var hovedsakelig en videreføring av *Fortschrittliche Volkspartei* fra Keiserriket. I tillegg støttet en del tidligere medlemmer av *Nationalliberale Partei* partiet. *DDP* gjorde et godt nasjonalforsamlingsvalg i januar 1919 og oppnådde vel 18 prosent av stemmene. Dette var også drøyt seks prosent mer enn *Fortschrittliche Volkspartei* hadde oppnådd i det foregående riksdagsvalget i 1912. I de påfølgende to riksdagsvalgene gikk imidlertid partiet kraftig tilbake og oppnådde knappe seks prosents oppslutning ved riksdagsvalget i 1924. Valgnedgangen skyldtes blant annet en sterk høyrevridning i tysk politikk i løpet av Weimar-republikkens første «urolige» periode der høyrepartiene *Deutsche Volkspartei (DVP)* og spesielt *Deutschnationale Volkspartei (DNVP)* opplevde en markant fremgang.²²⁶ *DDP* ble samtidig svekket av et vedvarende angrep fra völkisch-ideologiske, antirepublikanske og antisemittiske miljøer, og partiet ble allerede fra stiftelsen i desember 1918 betegnet nedsettende som «Judenpartei». Koblingen til *DDP* som antirepublikansk og som «jødeparti» hadde sammenheng med at partiet fremstod som det eneste borgerlige partiet som fullt ut støttet den nyopprettede republikken og at det både i ledelsen og blant støttespillere av partiet fantes flere profilerte tyske jøder, som Walther Rathenau, bankmannen Carl Fürstenberg, juristen Hugo Preuß og fysikeren Albert Einstein.²²⁷ Einstein var imidlertid den eneste av disse som offentlig støttet sionismen.²²⁸

²²⁶ Valgresultat fra nasjonalforsamlingsvalget 19. januar 1919 var: *SPD*, 37,9 prosent, *USPD*, 7,6 prosent, *DDP*, 18,5 prosent, *Zentrum* (fellesliste med *Bayerische Volkspartei*), 19,7 prosent, *DVP*, 4,4 prosent og *DNVP*, 10,3 prosent. Valgresultat fra riksdagsvalget 6. juni 1920 var: *SPD*, 21,6 prosent, *USPD*, 18,6 prosent, *KPD*, 1,7 prosent, *DDP*, 8,4 prosent, *Zentrum*, 13,6 prosent, *DVP*, 13,9 prosent og *DNVP*, 14,4 prosent. Resultatet fra riksdagsvalget 4. mai 1924 var: *SPD*, 20,5 prosent, *KPD*, 12,6 prosent, *DDP*, 5,7 prosent, *Zentrum*, 13,4 prosent, *DVP*, 9,2 prosent og *DNVP*, 19,5 prosent. Winkler, *Weimar 1918-1933*, 69, 138 og 261.

²²⁷ Pulzer, *Jews and the German State*, 217.

²²⁸ Einstein beskrev selv at han ble sionist etter å ha opplevd antisemittismen i Berlin da han flyttet fra Sveits til den tyske hovedstaden i 1914. Jevnfør “Wie ich Zionist wurde”, *Jüdische Rundschau*, 26 (1921), nr. 49, 351-352

JR hadde en periodevis kritisk holdning til *DDP*. Det dreide seg i all hovedsak ikke om anklager om antisemittiske holdninger innenfor *DDP*, men om skepsis til sionismen.²²⁹ *JR* mente likevel å finne enkelte antisemittiske uttrykk også innenfor *DDP*, spesielt på lokalplan, noe som er tydelig blant annet i artikkelen *Liberale Angstpolitik* fra august 1919.²³⁰ Denne omhandlet reaksjoner fra *DDP* på den nevnte antisemittiske demonstrasjonen i badebyen Cranz. *JR* refererte her fra et *DDP*-partimøte i Königsberg der hendelsen i Cranz hadde blitt diskutert, og en resolusjon vedrørende saken hadde blitt behandlet og vedtatt. I debatten og i den påfølgende resolusjonen hadde det blant de fremmøtte vært enighet om at begge parter, også de tyske jødene som demonstrasjonen hadde vært rettet mot, måtte påta seg skylden for de antisemittiske angrepene i badebyen. I resolusjonen stod det ifølge *JR* at en tyskjødisk kabaretartist gjennom hans forestilling hadde kommet med bemerkninger som hadde fornærmet mange badegjester på det sterkeste. *DDP* viste dermed en viss forståelse for de antisemittiske reaksjonene, noe *JR* var sterkt kritisk til. *JR*-journalisten kommenterte videre at: “Ich will hier nicht einmal geißeln, wie kläglich und jämmerlich sich eine große deutsche Partei gegenüber solch ungeheuren antisemitischen Vorfällen wie denen in Cranz benommen hat, [...]” *JR* reagerte spesielt sterkt på at tyske jøder innenfor *DDP* hadde stemt for resolusjonen.

I den tidligere nevnte *JR*-artikkelen *Reichstagswahl und Judenfrage* fra juni 1920 skrev Klötzel omfattende også om *DDP*.²³¹ I forbindelse med nasjonalforsamlingsvalget i januar 1919 hadde partiet blitt utsatt for sterke antirepublikanske og antisemittiske propagandaangrep. Ifølge Klötzel førte denne sterke antisemittismen til at tyske jøder innenfor *DDP* nå foran det kommende riksdagsvalget ville ønske å trekke seg ut av den politiske offentligheten. Han pekte samtidig på at *DDP* ikke ville være en evig forsvarer av jødernes sak, ettersom partiet heller pragmatisk ville rette seg etter velgernes gunst: “Die Partei hat in letzter Zeit manches getan, was darauf hindeutet, daß sie im Konflikt lieber als Prinzip der Gleichberechtigung aufgibt, als daß sie sich dem Odium aussetzt, ‚Judenpartei‘ zu sein.”

og “Professor Einsteins ‚Judentum.‘”, *Neue Jüdische Presse*, 19 (1921), nr. 24, 2. Blumenfeld gir en annen fremstilling og skriver at Einsteins interesse for sionismen først ble vekket i 1920 etter en samtale mellom Felix Rosenblüht, Blumenfeld og Einstein. Blumenfeld, *Erlebte Judenfrage*, 126-133.

²²⁹ Tidligere *ZVfD*-president Alfred Landsberg advarte i forkant av riksdagsvalget i mai 1924 sionister mot å stemme det liberale «CV-partiet» *DDP*. Reinharz, “The Zionist Response to Antisemitism in Germany”, 114.

²³⁰ *Jüdische Rundschau*, 24 (1919), nr. 60, 461-462. Dette var for øvrig en oppfølging av artikkelen omhandlende kurbadantisemittiske forhold i Cranz to uker tidligere. “Die Judenhetze in Deutschland”, *Jüdische Rundschau*, 24 (1919), nr. 56, 434. Se side 56.

²³¹ *Jüdische Rundschau*, 25 (1920), nr. 35, 271-272.

Et ytterligere eksempel på beskyldninger om antisemittiske tendenser innenfor *DDP* fra *JR* var artikkelen *Demokratischer Antisemitismus* fra august 1920.²³² Her rapporterte *JR* fra en debatt om den østjødiske innvandringsen til Preussen i den prøyssiske delstatsforsamlingen.²³³ *JR* mente her at flere av *DDP*-representantene i debatten hadde uttrykt antisemittiske holdninger og støttet en strengere utestengningspolitikk overfor østjødiske innvandrere. *JR* kalte videre *DDPs* holding for “skandaløs”, og fryktet at slike holdninger hos *DDP* i Preussen også ville kunne spre seg på nasjonalt plan. Avslutningsvis i artikkelen oppfordret *JR* til årvåkenhet også overfor *DDP*: “Die Juden werden sich an die Haltung der Demokraten [*DDP*] in dieser Situation zu erinnern haben.”

Zentrum og Germania

Det katolskorienterte borgerlige partiet *Zentrum*, som ble stiftet allerede i 1870, tok offisielt avstand fra antisemittismen. Det er likevel klart at det fantes en latent jødefiendtlig holding innad i partiorganisasjonen som bunnet i tradisjonell katolsk jødeskepsis samt nyere konservative antisemittiske holdninger. Dessuten hadde den politiske sfæren under revolusjonstilstanden høsten 1918 og brutaliseringen av antisemittismen lagt ny grobunn for antisemittiske holdninger også innenfor *Zentrum*.²³⁴

Det er tydelig at den sionistiske pressen oppfattet at partiet *Zentrum* og spesielt partiorganet *Germania* gav uttrykk for jødeskeptiske holdninger. I blant annet artikkelen *Die antisemitische Welle* fra juli 1919 rettet *JR* sterk kritikk mot *Germania*.²³⁵ Denne artikkelen omhandlet i utgangspunktet plyndring av tyske jøders forretninger i både Dortmund og Berlin, men tok utover dette opp den generelle økningen av antisemittismen i Tyskland. I den forbindelse ble også *Zentrums* partiorgan *Germania* trukket frem. Etter *JRs* mening hadde *Germania* spredt antisemittisk tankegods ved at den i en lederartikkel hevdet at det hovedsakelig var jøder som stod bak bolsjevismen. *JR* ironiserte videre over at *Zentrum* og dermed også partiavisen *Germania* offisielt hadde tatt avstand fra antisemittismen, selv med slike antisemittiske uttrykk: “Selbstverständlich behauptet die ‚Germania‘, dies nicht aus Antisemitismus zu sagen, sondern nur, um die Juden vor den unausbleiblichen Folgen zu warnen.” Uken etter beskyldte *JR* igjen *Germania* for å ha spredt jødeskeptisk og spesielt

²³² *Jüdische Rundschau*, 25 (1920), nr. 52, 415-416.

²³³ Preußische Landesversammlung utarbeidet mellom 1919 og 1921 den prøyssiske forfatningen, og var slik sett forløperen til det prøyssiske delstatsparlamentet.

²³⁴ Jevnfør Pulzer, *Jews and the German State*, 239-247.

²³⁵ *Jüdische Rundschau*, 24 (1919), nr. 47, 377.

antisionistisk tankegodt.²³⁶ *JR* siterte her *Germania* for å vise hvordan avisen satirisk refererte til det sionistiske prosjektet: “Die Juden wollen überall zu Hause sein, wozu brauchen sie dann noch einen Nationalstaat? Dann müßte man auch zur Gründung katholischer und protestantischer Nationalstaaten übergehen.” *JR* mente at disse betraktningene inneholdt en dobbel hetstendens ettersom *Germania* her både angrep jøder i diasporaen og jøder i Palestina, og *JR* spurte igjen om det ikke lå antisemittiske motiver bak slike utsagn.

JR konkluderte i perioden imidlertid ikke direkte med at *Germania* eller *Zentrum* var antisemittiske organisasjoner, men oppmerksomheten spesielt *Germania* fikk i *JR*, viser at *Zentrums* og *Germanias* holdninger ble trukket i tvil av *JR*. Kritikken mot *Zentrum* og *Germania* fra *JRs* side var samtidig ikke ensidig negativ. Klötzels pekte i artikkelen *Reichstagswahl und Judenfrage*²³⁷ fra juni 1920 på at man fant både antisemittiske holdninger og motstand mot antisemittismen innenfor *Zentrum*. På nyåret 1921 gledet *JR* seg over det avisen mente var nye holdninger fra *Zentrum* ettersom partiet under det siste partimøtet hadde tatt klar fra antisemittismen, og ikke minst tatt et klart oppgjør med tidligere antisemittiske tendenser innenfor partiet.²³⁸ *JR* siterte videre fra talen til en av delegatene som ifølge *JR* hadde høstet stor applaus.²³⁹ I talen sammenlignet delegaten de tyske jødernes minoritetsstilling med de tyske katolikkenes stilling og pekte på at nettopp katolikkene burde ha forståelse for de tyske jødernes situasjon, ettersom også de tyske katolikkene hadde erfart diskriminering. Delegaten understreket i talen dette gjennom negasjonen av den gylne regel: “Was die Katholiken nicht wollen, das ihnen selbst geschieht, dürfen sie den Juden nicht zumuten.” *JR* kommenterte ikke talen nærmere, men det er likevel tydelig at avisen gjennom denne artikkelen ønsket å nyansere bildet av *Zentrum*.

Høyrepartiene

I første halvdel av Weimar-republikken representerte høyrepartiene *Deutsche Volkspartei* (*DVP*) og *Deutschnationale Volkspartei* (*DNVP*) de tydelige partialalternativene på borgelig side til høyre for *DDP*. Begge partiene var ved stiftelsen etter Første verdenskrig ideologisk forankret i motstand både mot republikken og mot liberale og sosialistiske krefter i Tyskland. *DVP* fremstod i dette bildet som noe mer moderat enn det høyreradikale *DNVP*. *DVP* bygde

²³⁶ “Die Judenhetze in Deutschland”, *Jüdische Rundschau*, 24 (1919), nr. 49, 391-392.

²³⁷ *Jüdische Rundschau*, 25 (1920), nr. 35, 271-272.

²³⁸ “Der Zentrumsparteitag gegen den Antisemitismus”, *Jüdische Rundschau*, 25 (1920), nr. 7, 45.

²³⁹ Talerens det her ble referert til var Prof. Schreiber.

videre på partiet *Nationalliberale Partei* fra Keiserriket som også mange tyske jøder tradisjonelt hadde stemt på. *DVP* viste i løpet av de første årene av Weimar-republikken evne til å samarbeide med partier både til venstre og høyre for seg. Dette var spesielt tydelig under *DVP*-politikeren Gustav Stresemanns to storkoalisjoner høsten 1923 som omfattet medlemmer fra partiene *SPD*, *DDP*, *Zentrum* og *DVP*.²⁴⁰

DVP ble sjeldent omtalt i tilknytning til antisemittisk tankegods i de sionistiske publikasjonene. Et eksempel fra lokalplan var den korte notisen *Die bayerischen Nationalliberalen und die Judenfrage* fra *JR* januar 1920.²⁴¹ Ifølge *JR* hadde *DVP* i Bayern gjennom en votering på en representantsforsamling gått inn for utvisning av alle østjøder fra Bayern. Et annet krav fremsatt under møtet om at ingen tyske jøder kunne være medlem av partiet ble også diskutert, men avvist. *JR* kommenterte ikke meldingen videre. I den nevnte *JR*-artikkelen *Reichstagswahl und Judenfrage* skrev Klötzel at selv om *DVP* hevdet å ta avstand fra antisemittismen fantes det klare antisemittiske tendenser innenfor partiet, og at det ikke fantes stor forskjell mellom *DVP* og *DNVP* når det gjaldt antisemittisk styrke innenfor partiene.²⁴² Samtidig nyanserte også *JR* bildet av *DVP* blant annet i artikkelen *Dr. Stresemann über den Antisemitismus* fra januar 1920.²⁴³ *JR* trakk her frem en artikkel i den liberale avisen *Vossische Zeitung* der Gustav Stresemann hadde tatt avstand fra antisemittismen samtidig som han fremstod som en sterk forsvarer og fremmer av tysk egenart og «Deutschtum». Dette var to aspekter Stresemann i intervjuet hadde ment ikke var motstridende.

Forut for *NSDAP*s første større gjennomslag på nasjonalt plan i tysk politikk ved riksdagsvalget i september 1930 hadde *Deutschnationale Volkspartei* de tydeligste antisemittiske uttrykkene blant de større politiske partiene.²⁴⁴ Det er likevel riktig å nyansere bildet av *DNVP* noe ettersom det også fantes mer moderate krefter innenfor partiet. Dette gjaldt blant annet for partilederen frem til oktober 1924, Oskar Hergt, som til en viss grad motsatte seg antisemittisk partipropaganda innenfor organisasjonen.²⁴⁵ Konservative og

²⁴⁰ Pulzer, *Jews and the German State*, 225-235. Peter Gay har også pekt på at Gustav Stesemann i utgangspunktet var kritisk til republikken, men etter hvert ble en «Vernunftsradikaler» og en støttespiller av republikken. Gay, *Weimar Culture*, 25-26.

²⁴¹ *Jüdische Rundschau*, 25 (1920), nr. 2, 10.

²⁴² *Jüdische Rundschau*, 25 (1920), nr. 35, 271-272.

²⁴³ *Jüdische Rundschau*, 25 (1920), nr. 3, 16.

²⁴⁴ *NSDAP* gikk fra en oppslutning på i underkant av tre prosent ved riksdagsvalget 20. mai 1928 til en oppslutning på i overkant av 18 prosent ved det påfølgende riksdagsvalget 14. september 1930. Forut for dette hadde *NSDAP* oppnådd 6,5 prosent oppslutning ved riksdagsvalget 4. mai 1924 som høyeste oppslutning. Winkler, *Weimar 1918-1933*, 261, 334 og 388.

²⁴⁵ Pulzer, *Jews and the German State*, 235-239. *JR* satt imidlertid spørsmålsteget ved Hergts moderate holdninger i artikkelen *Deutschnationaler Antisemitismus* der Hergt, ifølge *JR*, hadde gått i bresjen for å innføre en sterkt antisemittisk resolusjon som blant annet beklaget de tyske jødernes kulturelle innflytelse i Tyskland. *Jüdische Rundschau*, 24 (1919), nr. 70, 548.

antisemittiske völkisch-ideologiske krefter, både innenfor og utenfor *DNVP*, hadde imidlertid sterk innflytelse på partiet. Organisasjoner som *Alldeutscher Verband (AV)*, *Deutschvölkischer Schutz- und Trutzbund (DVSTB)* og den høyre radikale avisen *Deutsche Zeitung (DZ)* hadde alle nære forbindelser til partiet og var pressgrupper som forsøkte å føre partiledelsen i en mer høyreekstrem og antisemittisk retning. Dette var en interessekamp både på utsiden og innsiden av partiet som skulle fortsette gjennom Weimar-republikken.²⁴⁶

Den britiske historikeren Peter Pulzer påpeker at *DNVP* hadde få tyskjødiske støttespillere og at få tyske jøder stemte på partiet. Dette selv om mer moderate krefter i partiet, spesielt i de rurale grenseområdene mot Polen, ikke hadde en utbredt jødefiendtlig holdning, men heller ønsket å vinne tyske jøders stemmer.²⁴⁷ Det er imidlertid tydelig at den sionistiske pressen i langt større grad enn tilfellet var i forhold til *DVP* omtalte jødeskeptiske og antisemittiske forhold innenfor *DNVP*. Allerede i en lengre notis fra juli 1919 er dette tydelig.²⁴⁸ Notisen omhandlet *DNVP*s første landsmøte der det ble diskutert hvorvidt tyske jøder skulle tillates innenfor partiet. Ifølge *JR* hadde de fleste talerne under debatten blitt møtt med kraftige antisemittiske tilrop, noe som hadde ført til at det ikke lot seg å behandle saken, og den ble følgelig forskjøvet til neste partimøte. *JR* rapporterte også fra det påfølgende partimøtet i november 1920 som ifølge avisen også hadde vært gjenstand for et stort antall antisemittiske uttrykk. *JR* kommenterte her at: “Die letzte Tagung der deutschnationalen Partei schien im wesentlichen den Zweck zu haben, eine provozierende Demonstration für Reaktion und Antisemitismus zu bieten.”²⁴⁹ *JR* pekte samtidig på at de mer moderate kreftene innenfor partiet kun hadde vært representert gjennom én eneste delegat som i sin tale hadde understreket at han kun motsatte seg partiets antisemittiske propaganda av hensyn til partiets omdømme, og ikke under henvisning til at antisemittismen grunnleggende var uakseptabel.²⁵⁰ Videre i artikkelen *Deutschnationale Volkspartei und Antisemitismus* beskrev *JR* igjen *DNVP* som svært antisemittisk, og partiet ble direkte omtalt som “die führende antisemitische Partei Deutschlands”.²⁵¹ Artikkelen omhandlet enkelte nylig inntrufne hendelser innad i partiet som *JR* mente tydet på en styrket antisemittisk orientering. En høyre radikal fraksjon truet med å bryte ut av *DNVP* og danne *Deutschvölkische Arbeiterpartei*, hvis ikke *DNVP* forsterket den antisemittiske retorikken. Videre i artikkelen skrev *JR* at en av partiets mer prominente støttespillere, rettshistorikeren Otto Friedrich von Gierke, hadde blitt kastet ut av *DNVP* etter

²⁴⁶ Jevnfør Pulzer, *Jews and the German State*, 235-239.

²⁴⁷ *Ibid.*, 235-239.

²⁴⁸ “Die Deutschnationale Volkspartei und die Judenfrage”, *Jüdische Rundschau*, 24 (1919), nr. 51, 405.

²⁴⁹ *Jüdische Rundschau*, 25 (1920), nr. 77, 586-587.

²⁵⁰ *DNVP*-representanten det i artikkelen ble referert til var Dr. Rittner.

²⁵¹ *Jüdische Rundschau*, 25 (1920), nr. 88, 660.

at han hadde uttalt seg negativt om partiets planer om å gjøre antisemittismen til et mer sentralt punkt i partiprogrammet. Von Gierkes holdninger ble videre kommentert i *JR* og avisen var tydelig på at han ikke hadde avvist antisemittismen i seg selv, men kun avvist den som et retorisk virkemiddel for partiet. *JR* betvilte dermed om von Gierke ikke hadde antisemittiske holdninger.

Selv om *DNVP* av *JR* forut for *NSDAPs* gjennomslag i tysk politikk ble vurdert som det fremste uttrykket for antisemittisme blant de større tyske politiske partiene, var ikke omtalen av partiet svært omfangsrik gjennom Weimar-republikken første år. *DNVPs* antisemittiske holdninger kom imidlertid også til uttrykk gjennom omtalen av andre antisemittiske organisasjoner og publikasjoner som stod *DNVP* nær, som jeg vil se videre på i dette kapitlet. Oppmerksomheten mot *DNVP* var samtidig svært begrenset i de øvrige sionistiske publikasjonene.²⁵²

***NSDAP* og «Hakenkreuzler»**

Det sterkt antisemittiske partiet *Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei (NSDAP)*, som ble stiftet 24. januar 1920, spilte ingen stor rolle i den tyske offentligheten i Weimar-republikkens første år og hadde gjennom de nasjonale politiske valgene marginal gjennomslagskraft.²⁵³ Først ved *NSDAPs* og partilederen Adolf Hitlers politiske kuppforsøk i München 8. og 9. november 1923 fikk partiet større nasjonal oppmerksomhet, en hendelse som samtidig førte til at partiet for en kortere periode ble forbudt.²⁵⁴ Manglende gjennomslagskraft betydde imidlertid ikke at partiet og dets sterke antisemittiske agitasjon ble oversett av den sionistiske pressen.²⁵⁵

Den første direkte henvisningen til *NSDAP* i *JR* kom 2. november 1920, drøye 10 måneder etter partiets nydannelse. I notisen *Das antisemitische Bayern* beskrev *JR* økningen av antisemittismen i Bayern og nevnte agitasjonen fra *NSDAP* spesielt, uten at partiet ble

²⁵² Det fantes imidlertid generelle artikler om antisemittisme innenfor de tyske politiske partiene i *NJP*. Jevnfør «Wir Juden und die politischen Parteien», *Neue Jüdische Presse*, 17 (1919), nr. 3, 1.

²⁵³ *Deutsche Arbeiterpartei* ble stiftet 5. januar 1919. Anton Dexler var fra starten av partileder, også etter nystiftelsen og navneendringen til *NSDAP* 24. februar 1920. Fra juli 1921 overtok Adolf Hitler vervet som partileder. Jevnfør http://www.historisches-lexikon-bayerns.de/artikel/artikel_44467 og http://www.historisches-lexikon-bayerns.de/artikel/artikel_44553 (begge oppsøkt 02.03.2009)

²⁵⁴ http://www.historisches-lexikon-bayerns.de/artikel/artikel_44553 (oppsøkt 02.03.2009)

²⁵⁵ I notisen *Antisemitismus in München* fra april 1919 ble sannsynligvis *NSDAPs* forløperparti *Deutsche Arbeiterpartei* omtalt. I notisen som omhandlet antisemittisk propaganda i München het det at: «Auch rein sozialistische Gruppen verkünden in Reden und Plakaten, daß die Arbeiter von den jüdischen Führern ebenso betrogen werden, wie früher von dem jüdischen Kapitalismus.» *Deutsche Arbeiterpartei* ble ikke direkte nevnt med navn, men det er sannsynlig at det blant andre var dette partiet *JR* henviste til ettersom *Deutsche Arbeiterpartei* også uttrykte sterke antisemittiske holdninger. *Jüdische Rundschau*, 24 (1919), nr. 29, 227.

nærmere presentert.²⁵⁶ *JR* beskrev her hvordan antisemittismen, som avisen hevdet i utgangspunktet først og fremst hadde stått sterkt i Preussen, nå også hadde funnet sterk gjenklang i Bayern:

Während früher Preußen sich den Ruhm in Anspruch nahm, mit der größten Reaktion den stärksten und aggressivsten Antisemitismus zu verbinden, macht ihm jetzt hierin Bayern die Palme streitig, in dem früher von Reaktionen wenig, von Antisemitismus fast gar nichts zu spüren war.

I *JR* et par uker senere, den 19. november 1920, ble den økende antisemittismen i Bayern, og spesielt i München, fulgt opp.²⁵⁷ Her ble det i en kort notis meldt at delstatsmyndighetene i Bayern hadde tatt avstand fra *NSDAPs* antisemittiske propaganda, og *JR* uttrykte håp om at dette ville føre til at politimyndighetene i München i større grad ville beskytte de tyskjødiske innbyggerne mot antisemittisk agitasjon og vold fra *NSDAPs* side.

Etter denne oppmerksomheten mot *NSDAP* høsten 1920 gikk det lengre tid før mer omfattende omtale av partiet igjen ble å finne i *JR*. Begrepet «hakekors» dukket riktignok opp igjen i *JR* i notisen *Hakenkreuz-Idealismus* i mars 1922, men her ble ikke *NSDAP* omtalt direkte, men antisemittiske holdninger i Brünn (tsjekkisk Brno) i Tsjekkoslovakia.²⁵⁸ Hakekorset var for øvrig i utgangspunktet ikke et symbol som ble brukt kun av nasjonalsosialistene, men det var også utbredt blant andre völkisch-ideologiske organisasjoner, deriblant *DVSTB*.

Oppmerksomheten mot *NSDAP* ble fra årsskiftet 1922/1923 stadig tydeligere i *JR*, og mindre artikler og notiser beskrev antisemittiske handlinger i München og i det øvrige Bayern som *NSDAP* stod bak. Spesielt var dette tydelig de første månedene av 1923 da *NSDAP* ble omtalt i nærmest hver utgave av *JR*. Partiet var da den klart mest omtalte antisemittiske organisasjonen.²⁵⁹ 17. november 1922 trykket *JR* en kort reportasje, *Die antisemitische Avantgarde*, som var hentet fra den liberale avisen *Frankfurter Zeitung*.²⁶⁰ I denne artikkelen ble det særegne med *NSDAP* blant de antisemittiske gruppene beskrevet, selv om navnet riktignok var skrevet feilaktig. Her stod det at “Unter den antisemitischen Organisation ist

²⁵⁶ *Jüdische Rundschau*, 25 (1920), nr. 77, 586.

²⁵⁷ “Ein Regierungserlaß in Bayern”, *Jüdische Rundschau*, 25 (1920), nr. 81/82, 617.

²⁵⁸ *Jüdische Rundschau*, 27 (1922), nr. 21, 133.

²⁵⁹ Jevnfør blant andre “Antisemitische Exzesse in München”, *Jüdische Rundschau*, 28 (1923), nr. 1/2, 4, “Die Zustände in München”, *Jüdische Rundschau*, 28 (1923), nr. 3, 11, “Karlsbad im Zeichen des Hakenkreuzes”, *Jüdische Rundschau*, 28 (1923), nr. 4, 17, “Wirkung des deutschen Antisemitismus im Ausland”, *Jüdische Rundschau*, 28 (1923), nr. 9, 44, “München”, *Jüdische Rundschau*, 28 (1923), nr. 10, 49 og “Brief aus München”, *Jüdische Rundschau*, 28 (1923), nr. 12, 66.

²⁶⁰ *Jüdische Rundschau*, 27 (1922), nr. 91, 604.

die ‚Nationalistische Deutsche Arbeiterpartei‘ am aktivsten und skrupellosesten.”²⁶¹ Partilederen Hitler ble her for første gang nevnt i *JR* som “Führer Hitler”. I desember 1922 meldte *JR* videre om antisemittisk agitasjon i München som *NSDAP* stod bak.²⁶² Partilederen Hitler ble også nevnt. I *Brief aus München* fra 26. januar 1923 beskrev *JRs* korrespondent Jan Kroker situasjonen i München og brukte mye av plassen på *NSDAP* og partilederen Hitler. Erich Ludendorff som senere samme år skulle samarbeide med Hitler i forbindelse med *NSDAPs* politiske kuppforsøk i München ble også nevnt i artikkelen.²⁶³ Oppmerksomheten mot *NSDAP* i *JR* forsvant imidlertid i stor grad utover våren og sommeren 1923 selv om *JRs* oppmerksomhet mot antisemittisk agitasjon og handlinger både i Øst-Europa, og i Tyskland og Vest-Europa for øvrig, var stor. *NSDAPs* politiske kuppforsøk i München 8. og 9. november ble heller ikke viet større oppmerksomhet i *JR*. Dette skyldtes trolig i stor grad at hendelsen sammenfalt i tid med Scheunenviertel-pogromen i Berlin og utvisningen av østjøder fra Bayern, to hendelser som ble vurdert som vesentligere av den sionistiske pressen.²⁶⁴

Også *NJP* hadde enkelte henvisninger til *NSDAP* fra partiets stiftelse i 1920 og frem til 1923, riktignok i mindre grad enn hva tilfellet var for *JR*. *NJP* henviste imidlertid noe tidligere direkte til *NSDAP* enn det *JR* gjorde. I notisen *Antisemitismus in Bayern* fra 8. oktober 1920, altså drøye ni måneder etter partiets nydannelse i januar 1919 og en knapp måned forut for *JRs* første direkte omtale av *NSDAP*, ble partiet omtalt.²⁶⁵ Denne artikkelen omhandlet sterke antisemittiske agitatoriske angrep fra völkisch-ideologiske organisasjoner i München og fra *NSDAP* i særdeleshet. Disse angrepene hadde ført til at jødiske menigheter i München hadde sett seg tvunget til å be myndighetene om økt sikkerhetsbeskyttelse.²⁶⁶

Som denne gjennomgangen viser fikk *NSDAP* tidvis relativt stor oppmerksomhet i den sionistiske pressen. Partiet ble i *JR* samtidig beskrevet som en av de mer ekstreme gruppene innenfor den tyske organiserte antisemittismen. Likevel ble *NSDAP* sett på som et særegent bayersk fenomen, og svært lite av partiets aktivitet utover München-området kom til uttrykk gjennom *JR*. Avisen brukte tradisjonelle forestillinger om motsetninger mellom Preussen og Bayern for å beskrive opphavet og utbredelsen til *NSDAP*. Partiets ekstreme antisemittisme ble i den sammenheng sett på som et nytt prøyssiskinfluert fenomen i det provinsielle Bayern. *JRs* omtale av den antisemittiske utviklingen i Bayern vil man også kunne sette inn i en større

²⁶¹ *Jüdische Rundschau*, 27 (1922), nr. 91, 604.

²⁶² “Deutschland”, *Jüdische Rundschau*, 27 (1922), nr. 100, 656.

²⁶³ *Jüdische Rundschau*, 28 (1923), nr. 8, 39.

²⁶⁴ Scheunenviertel-pogromen og utvisningen av østjøder fra Bayern vil bli nærmere behandlet i neste kapittel.

²⁶⁵ *Neue Jüdische Presse*, 18 (1920), nr. 36, 2.

²⁶⁶ Jevnfør også “Das Hakenkreuz”, *Neue Jüdische Presse*, 18 (1920), nr. 45, 4.

tysk nord/sør-kontekst, der man ila personer i nord mer rasjonelle egenskaper, mens personer i sør i større grad ble tillagt kulturelle kreative evner. Denne forestillingen var også tydelig i den allerede nevnte artikkelen *Brief aus München* fra januar 1923.²⁶⁷ Her henviste *JRs* korrespondent til Thomas Manns novelle *Tonio Kröger* som nettopp spiller på en slik oppfatning av motsetninger mellom nord og sør.

Antisemittiske organisasjoner

Med unntak av enkelte mindre partier, som blant andre *NSDAP*, fant man i første fase av Weimar-republikken den mest ekstreme antisemittiske retorikken ikke innenfor de politiske partiene, men innenfor völkisch-ideologiske grupper og i völkisch-ideologiske aviser, tidsskrifter, pamfletter og flygeblader. Jeg vil i det følgende behandle to av disse nærmere, *Deutsche Zeitung (DZ)* og *Deutschvölkischer Schutz- und Trutzbund (DVSTB)*.²⁶⁸

Den høyreekstreme Berlin-avisen *DZ* vakte relativt stor oppmerksomhet i *JR* gjennom hele den aktuelle perioden. De formelle forbindelsene mellom *DZ* og *DNVP* var tette. Dette er ikke minst tydelig gjennom at avisens utgiver mellom 1918 og 1920, Reinhold Wulle (1882-1950) representerte *DNVP* i Riksdagen fra 1920 til 1922 hvor han sluttet seg til partiets völkisch-ideologiske og antisemittiske fløy. I 1922 brøt imidlertid Wulle ut av *DNVP* og dannet det sterkt antisemittiske partiet *Deutschvölkische Freiheitspartei* som han også representerte i Riksdagen. Laqueur beskriver Wulle som en representant for de mest høyreradikale kreftene i Tyskland før Hitler.²⁶⁹

JR svært negativt kritiske holdning til *DZ* var tydelig allerede i artikkelen *Antisemitismus und Zionismus* fra oktober 1919.²⁷⁰ Artikkelen var et leserinnlegg som opprinnelig hadde blitt sendt til *DZ* av den 20 år gamle studenten Ernst Simon.²⁷¹ Han hadde reagerte på at *DZ* i en artikkel, som omhandlet en studentdiskusjon på Universitetet i Berlin omhandlende antisemittisme innenfor academia, hadde referert feilaktig til hans uttalelser under debatten. Simon som var sionist mente i leserbrevet at *DZ* hadde tillagt ham skeptiske holdninger vedrørende bekjempelsen av antisemittismen i den hensikt å skape inntrykk av at

²⁶⁷ *Jüdische Rundschau*, 28 (1923), nr. 8, 39.

²⁶⁸ Pulzer, *Jews and the German State*, 236-237.

²⁶⁹ Walter Laqueur, *Young Germany. A History of the German Youth Movement* (New York: Basic Books, 1962), 108. Jevnfør også Armin Mohler, *Die Konservative Revolution in Deutschland 1918-1932. Ein Handbuch* (Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1972), 362-363.

²⁷⁰ *Jüdische Rundschau*, 24 (1919), nr. 74, 580.

²⁷¹ Pedagogen, historikeren og litteraturhistorikeren Ernst Simon (1899-1988) var mellom 1923 og 1926 redaksjonsmedlem i det sionistiske tidsskriftet *Der Jude*. Han emigrerte 1928 til Palestina og var fra 1950 engasjert ved Universitetet i Jerusalem, fra 1950 som professor. Reinharz, *Dokumente zur Geschichte des deutschen Zionismus 1882-1933*, 269.

sionister og antisemitter førte en “Einheitsfront”, altså at sionister skulle mene at det fantes et interessefellesskap mellom sionister og antisemitter. Simon understreket tydelig at: “Wir Nationaljuden und Zionisten bekämpfen den Antisemitismus aufs schärfste.” *DZ* hadde valgt ikke å trykke Simons leserinnlegg. *JR* mente dette var betegnende for avisens redaksjonelle holdning og kommenterte at: “Die ‚Deutsche Zeitung‘ hat die Aufnahme abgelehnt, da sie auf wahrheitsgetreue Berichterstattung offenbar keinen Wert legt.”²⁷²

JR gikk enda lengre i sin kritikk av *DZ* i artikkelen *Die Lieferanten der antisemitischen Waffenschmiede* fra mai 1922 der avisen omtalte *DZ* som: “Das Berliner Pogromblatt, die deutschvölkische extrem-antisemitische ‚Deutsche Zeitung‘ [...]”²⁷³ Artikkelen omhandlet *DZ*s regelmessige bilag *Waffenschmiede* som ifølge *JR*: “[...] dazu bestimmt ist, den antisemitischen Agitatoren Rüstzeug für ihre Propaganda zu liefern.”²⁷⁴ Det er her tydelig at *JR* så på *DZ* som et av de sterkeste antisemittiske uttrykkene i den tyske offentligheten og samtidig ønsket å fremheve koblingen mellom *DNVP* og *DZ*. I artikkelen *Die Schächtung*²⁷⁵ fra mars 1922 tydeliggjorde avisen denne forbindelsen gjennom å sitere en *DZ*-artikkel av sterk antisionistisk art skrevet av *DNVP*-politikeren Paul Bang.²⁷⁶ I den kortere notisen *Antisemitisches* fra juni 1922 ble forbindelsene mellom *DZ* og *DNVP* igjen trukket frem.²⁷⁷ Her reagerte *JR* kraftig på at *DNVP*-politikeren Max Maurenbrecher (1874-1930) på lederplass i *DZ* hadde tatt til orde for opphevelse av “staatsbürgerlichen Gemeinschaft zwischen Deutschen und Juden” samt “Entfernung des hochverräterischen Volkes aus unserer Mitte”. *JR* avsluttet notisen med: “Wir registrieren diesen Artikel ohne weiteren Kommentar”, og tydeliggjorde dermed at slike klare antisemittiske forslag talte sterkt nok i seg selv og ikke krevde ytterligere bemerkninger. Gjennom å peke på forbindelsene mellom *DZ* og *DNVP* var det også tydelig at *JR* ønsket å advare mot det høyre-radikale partiet. Et ytterligere eksempel på *JR*s harme mot *DZ* var notisen *Judenhetze ist straflos* fra desember 1922.²⁷⁸ *JR* mente her

²⁷² Av avgrensingshensyn har jeg ikke i større grad tatt for meg den sionistiske pressens oppmerksomhet mot antisemittisme innenfor tysk academia i denne fremstillingen. Det er klart at denne oppmerksomheten var tilstede, spesielt i *JR*, noe som kan ses blant andre i artiklene: “Vom Antisemitismus an der Berliner Universität”, *Jüdische Rundschau*, 24 (1919), nr. 24, 181, “Die antisemitischen Kliniker”, *Jüdische Rundschau*, 24 (1919), nr. 90, 706, “Der Kampf gegen die Ausländer in der Studentenschaft”, *Jüdische Rundschau*, 25 (1920), nr. 2, 10, “Verbot der ‚arischen Bänke‘ an der Universität Jena”, *Jüdische Rundschau*, 27 (1922), nr. 94, 620 og “Der Antisemitismus in Deutschland”, *Neue Jüdische Presse*, 18 (1920), nr. 6, 2. Oppmerksomheten mot antisemittisme innenfor academia var imidlertid noe begrenset. Det vil antagelig være en større oppmerksomhet å spore i den sionistiske ungdomspublikasjonen *Blau-Weiß* som kom ut mellom 1913 og 1925 og *Der Jüdische Student* som ble utgitt mellom 1902 og 1933 av *Vereine jüdischer Studenten* og som også var sionistorientert.

²⁷³ *Jüdische Rundschau*, 27 (1922), nr. 35, 225.

²⁷⁴ «Propaganda» hadde på begynnelsen av 1920-tallet samme negative konnotasjoner knyttet til seg som i dag.

²⁷⁵ «Schächtung» eller «Sjehitá» på hebraisk betegner religiøs slaktning av dyr.

²⁷⁶ *Jüdische Rundschau*, 27 (1922), nr. 26, 188.

²⁷⁷ *Jüdische Rundschau*, 27 (1922), nr. 45/46, 303.

²⁷⁸ *Jüdische Rundschau*, 27 (1922), nr. 96, 633.

at det var svært beklagelig at den gjentatte antisemittiske agitasjonen fremsatt gjennom den høyreekstreme avisen ikke ble straffeforfulgt.²⁷⁹

I særstilling i offentlig gjennomslagskraft blant de völkisch-ideologiske og antisemittiske organisasjonene gjennom de første årene av Weimar-republikken stod *Deutschvölkischer Schutz- und Trutzbund (DVSTB)*. Organisasjonen ble opprinnelig stiftet som søsterorganisasjon til den völkisch-ideologiske organisasjonen *Alldeutscher Verband (AV)* i februar 1919, men gikk etter få år forbi AV i medlemsoppslutning. I 1922 var DVSTB den klart største völkisch-ideologiske organisasjonen i Tyskland med om lag 180 000 medlemmer. DVSTB var i likhet med andre völkisch-ideologiske organisasjoner ideologisk basert på antirepublikanisme, antisosialisme og antisemittisme og stod for en ytterst ekstrem antisemittisk agitasjon. DVSTB var svært aktiv og tydelig de første årene av 1920-tallet. Etter drapet på utenriksminister Rathenau og innføringen av republikkbeskyttende lovgivning sommeren 1922 ble imidlertid DVSTB forbudt i Tyskland, med unntak av Bayern, og mistet følgelig det meste av den sterke offentlig innflytelsen organisasjonen hadde opparbeidet seg.²⁸⁰

DVSTB var allerede i løpet av 1919 blitt en viktig maktfaktor som interessegruppe i Tyskland, og den første direkte henvisning til organisasjonen i den sionistiske pressen var å finne i *JR* sommeren 1919. I forbindelse med de antisemittiske protestdemonstrasjonene i Cranz sommeren 1919, som tidligere vist til, ble DVSTB, under det forkortede navnet *Deutschvölkischer Bund*, beskrevet som organisasjonen bak demonstrasjonene.²⁸¹

I DVSTBs antisemittiske agitasjon stod motstanden mot østjødene sentralt, og ett av organisasjonens krav var at alle østjødiske flyktninger skulle deporteres fra Tyskland.²⁸² Det finnes også flere eksempler, spesielt i *JR*, på at de sionistiske publikasjonene tok opp DVSTBs fiendtlig innstilling overfor østjødene. Den sionistiske pressen tok hovedsakelig østjødene i forsvar og viste engasjement mot de negative holdningene som spredte seg i Tyskland mot dem. I mai 1922, beskrev *JR* blant annet en “Hetzversammlung gegen die Einwanderung der Ostjuden” i regi av DVSTB som ble avholdt i et av *Zirkus Buschs* telt i Berlin. Flere av talerne under forsamlingsmøtet var DNVP-politikere.²⁸³ *JR* gjengav også enkelte uttalelser fra talene der spesielt talen til Wilhelm Bruhn hadde grovt antisemittisk innhold. Ifølge *JR* rettet han

²⁷⁹ *JRs* klare fordømmelse av *DZ*, som vist til her, fant imidlertid ingen gjenklang i den øvrige sionistiske pressen.

²⁸⁰ http://www.historisches-lexikon-bayerns.de/artikel/artikel_44476 (oppsøkt 30.11.2008).

²⁸¹ “Judenhetze in Ostpreußen”, *Jüdische Rundschau*, 24 (1919), nr. 58, 448-449.

²⁸² Walter, *Antisemitische Kriminalität und Gewalt*, 62 og http://www.historisches-lexikon-bayerns.de/artikel/artikel_44476 (oppsøkt 30.11.2008).

²⁸³ “Ostjudenhetze”, *Jüdische Rundschau*, 27 (1922), nr. 38, 245. De navngitte politikerne i artikkelen var Alfred Roth, Wilhelm Bruhn, Arthur Dinter.

ikke sin agitasjon kun mot østjødene, men mot alle tyske jøder gjennom uttalelsen: “Wann endlich kommt der Tag, wo die Juden mit Peitschen aus Deutschland ausgetrieben werden, die das Ansehen unseres Vaterlandes schänden!” I tillegg til *JR* rettet også *Misrachi*-organet *NJP*, om enn i begrenset omfang, oppmerksomhet mot *DVSTB*.²⁸⁴

Det er likevel klart at omtalen av *DVSTB* ikke var svært omfattende i den sionistiske pressen. Den noe begrensede omtalen dreide seg i større grad om å kartlegge enkelte av de antisemittiske aksjonene organisasjonen stod for, fremfor å kommentere *DVSTB*s ideologi. Dette kan tyde på at *JR* mente at foreningens ideologi og retorikk i seg selv var så ekstrem at den talte direkte nok i seg selv slik at ytterligere advarsler om de ekstreme antisemittiske holdningene i organisasjonen ikke ble ansett som nødvendig.²⁸⁵

I mars 1919 publiserte *DVSTB* den første tyske oversettelsen av den antisemittiske pamfletten *Sions vises protokoller*.²⁸⁶ Pamfletten, som i Tyskland også forut for dette hadde vært sentral i den antisemittiske propagandaen, førte i perioden for denne fremstillingen ikke til spesiell stor oppmerksomhet i den sionistiske pressen. Enkelte eksempler finnes imidlertid som artikkelen „*Die Weisen von Zion*“ fra juni 1920. Her meldte *JR* at flere deltagere under den første sionistkongressen i Basel i 1897 i en erklæring på det sterkeste benektet at det under kongressen ble utarbeidet en slik protokoll, som *DVSTB* og andre antisemittiske organisasjoner hevdet.²⁸⁷ Denne erklæringen hadde også blitt trykket i en rekke liberale tyske aviser. *JR* eller de øvrige sionistiske publikasjonene refererte ikke til *Sions vises protokoller* i forbindelse med at den britiske avisen *The Times* avslørte pamfletten som en forfalskning i 1921.²⁸⁸ Det er i seg selv interessant at den antisemittiske pamfletten skapte mindre oppmerksomhet i den sionistiske pressen, ettersom den nettopp gav seg ut for å være utarbeidet under den første internasjonale sionistkongressen, og slik sett inneholdt svært sterke beskyldninger mot sionistene. I den tyskjødiske pressen var det derimot *CV*s organer

²⁸⁴ Jevnfør “Boycott jüdischer Geschäfte”, *Neue Jüdische Presse*, 19 (1921), nr. 1, 1.

²⁸⁵ En slik neglisjering av antisemittenes argumenter sammenfalt for øvrig med Mommsens uttalelser nevnt i bakgrunnskapittelet. Se side 16.

²⁸⁶ *Sions vises protokoller* spilte en betydelig rolle i den antisemittiske propagandaen de første tiårene av 1900-tallet, også i Tyskland. *Sions vises protokoller* hadde sitt opphav i Russland og ble utgitt der for første gang i 1905. Pamfletten ga seg ut for å være et skrift utarbeidet av ledende sionister under den første internasjonale sionistkongressen i Basel i 1897, og i *Sions vises protokoller* ble det beskrevet hvordan den sionistiske bevegelse arbeidet mot verdensherredømme. I august 1921 avslørte den britiske avisen *The Times* at pamfletten var en forfalskning. Pamfletten hadde imidlertid innflytelse i den antisemittiske propagandaen også etter dette. Jevnfør Eriksen, Harket og Lorenz, *Jødehat*, 369-378 og Werner Angress, “The German Army’s ‘Juden-zählung’ of 1916. Genesis-Consequences-Significance”, *Leo Baeck Institute Year Book XXIII* (1978): 117-137.

²⁸⁷ *Jüdische Rundschau*, 25 (1920), nr. 39, 306.

²⁸⁸ I *CV*-organet *Im deutschen Reich* vakte derimot avsløringen av *Sions vises protokoller* oppmerksomhet gjennom artikkelen “Die Quelle der ‚Protokolle‘ entdeckt. ‚Times‘.” (*Im deutschen Reich*, 27 (1921), nr. 9, 270).

som rettet den største oppmerksomheten mot *Sions vises protokoller*.²⁸⁹ Dette kan i seg selv tyde på at sionistene anså beskyldningene mot dem gjennom pamfletten som så grove, at det var fånyttet å kjempe i mot, og at en slik motargumentasjon igjen kun ville føre til økt oppmerksomhet for *Sions vises protokoller*.

Omtalen av ulike völkisch-ideologiske grupper i den sionistske pressen var mer omfattende enn referert til over. Reaksjoner på organisasjonenes propaganda og annen aktivitet vil imidlertid også kunne spores i artikler som omhandler voldelig antisemittiske aksjoner uten at organisasjonene ble navngitt. Det vil derfor være vanskelig å kartlegge nøyaktig hvilke organisasjoner som ble omtalt.²⁹⁰

Endringer i ZVfDs holdning til antisemittismen 1919-1924

Som vist gjennom denne oppgaven rettet sionistene en større oppmerksomhet mot jødefiendtlige holdninger, antisemittisk propaganda og vold i det tyske samfunnet ved inngangen til Weimar-republikken. For å kunne danne seg et bilde av selve omfanget av denne oppmerksomheten, vil det imidlertid være avgjørende å sammenligne den både med den sionistiske pressens oppmerksomhet mot slike forhold gjennom hele Weimar-republikken og med øvrige tyskjødiske organer. Sammenligner man sionistenes dekning av antijødiske forhold med CV-organene *Im deutschen Reich* og *C.V.-Zeitung* er det imidlertid tydelig at CV-organenes oppmerksomhet var langt større enn de sionistiske organenes oppmerksomhet. Dette er heller ikke overraskende ettersom bekjempelse av antisemittismen var en fremtredende del av CVs aktivitet.

Flere historieforskere, deriblant Hecht, Reinharz og den amerikanske historikeren Peter Baldwin, påpeker at de tyske sionistenes interesse for indre politiske forhold og for

²⁸⁹ Jevnfør: “,Die Geheimnisse der Weisen von Zion’. Der Schwindelbericht eines russischen Spitzels”, *Im deutschen Reich*, 26 (1920), nr. 5, 146-153, “Die Weisen von Zion und die Narren von Berlin”, *Im deutschen Reich*, 28 (1922), nr. 3/4, 65-67, “Die ,Weisen von Zion’ auf dem Sterbebett”, *C.V.-Zeitung*, 1 (1922), nr. 15, 185, “Die ,Weisen von Zion’ in Leipzig. Das Leitmotiv der Angeklagten. – Neue Lügen. – Vogel-Strauß-Politik”, *C.V.-Zeitung*, 1 (1922), nr. 23, 281-282, “Die ,Weisen von Zion’ vor Gericht”, *C.V.-Zeitung*, 2 (1923), nr. 8, 58 og “Im Kampfe um die ,Weisen von Zion’”, *C.V.-Zeitung*, 2 (1923), nr. 51, 383.

²⁹⁰ Andre völkisch-ideologiske organisasjoner og tidsskrifter som direkte ble nevnt i den sionistiske pressen i perioden var blant andre: *Bund gegen Ueberhebung des Judentums*, “Alldeutsche Judenhetze in Bremen”, *Jüdische Rundschau*, 24 (1919), nr. 45, 362, *Reichshammerbund*, “Die antisemitische Welle”, *Jüdische Rundschau*, 24 (1919), nr. 47, 377, tidsskriftet *Auf gut Deutsch*, “Eine antisemitische Wette”, *Jüdische Rundschau*, 25 (1920), nr. 93/94, 697, organisasjonen *Orgesch*, “Von der ,Orgesch’”, *Neue Jüdische Presse*, 18 (1920), nr. 44, 1, *Blücherbund*, “Attentat einer Frankfurter Synagoge geplant”, *Orgesch*, “Der Sündenbock”, *Jüdische Arbeiterstimme*, 1 (1921), nr. 3, 9, avisen *Völkischer Beobachter*, “,Die Weisen von Zion’”, *Jüdische Rundschau*, 26 (1921), nr. 104, 744, *Jüdische Rundschau*, 28 (1923), nr. 24, 142, avisen *Deutsche Herold*, “Antisemitische Kundgebung in Berlin”, *Jüdische Rundschau*, 28 (1923), nr. 97, 562 og *Deutschvölkische Freiheitspartei*, “Bremer Brief”, *Jüdische Rundschau*, 28 (1923), nr. 103, 599.

antisemittismen i Tyskland først ble betydelig gjennom Weimar-republikkens andre «krisetid», fra 1929 til 1933.²⁹¹ Selv om jeg i denne undersøkelsen kun analyserer forholdene under den første «krisetiden», 1919-1924, og slik sett ikke har gjennomført en direkte komparativ undersøkelse, mener jeg likevel at Hechts, Reinharz' og Baldwins standpunkter bør nyanseres, ettersom det allerede i perioden 1919-1924 fantes en større oppmerksomhet mot antisemittiske forhold i den sionistiske pressen.

Vurderer man perioden 1919-1924 under ett er det også tydelig at det i de sionistiske publikasjonene, først og fremst i *NJP* og *JR*, fantes en større oppmerksomhet mot antisemittiske forhold gjennom to perioder: 1919-1921 og fra nyåret 1922 og frem til høsten og vinteren 1923. Selv om realiteten i den brutale antisemittiske propagandaen i seg selv var avgjørende for sionistenes dekning, bør likevel den skiftende graden av rapportering forstås ut fra en bevisst redaksjonell vurdering i de sionistiske organene der antisemittiske forhold ble ansett som vesentlige i større eller mindre grad. Dette tilsa imidlertid ikke at publikasjonene hadde kapasitet til å rapportere om alle større antisemittiske forhold som fant sted i Tyskland, noe *JR*-redaktør Löwenstein påpekte i februar 1920:²⁹²

Die „Jüdische Rundschau“ hat nicht den Platz alle antisemitische Angriffe zu registrieren, die sich täglich in den Tageszeitungen finden. Sie beschränkt sich darauf, gelegentliche Stichproben festzustellen und an ihnen die Kampfesart zu charakterisieren, die heute in Deutschland geübt wird.

Ifølge Reinharz kan denne økte oppmerksomheten mot antisemittiske forhold i Tyskland i den sionistiske pressen etter Første verdenskrig delvis forklares gjennom i beslutninger tatt av *ZVfD*s ledelse, ettersom organisasjonen i august 1919 vedtok å sette av mer plass til dette i *JR*.²⁹³

Den antisemittiske bølgen i Tyskland i 1922 ble ikke kun registrert av sionistene eller av de tyske jødene for øvrig. Spesielt drapet på utenriksminister Walther Rathenau og drapsforøket på *SPD*-politikeren og tidligere rikskansler²⁹⁴ Philipp Scheidemann sommeren

²⁹¹ Hecht, *Deutsche Juden und Antisemitismus in der Weimarer Republik*, 22-23, Reinharz, "The Zionist Response to Antisemitism in Germany", 110-113 og Baldwin, "Zionist and Non-Zionist Jews in the Last Years before the Nazi Regime", 97.

²⁹² "Zur Situation in Deutschland", *Jüdische Rundschau*, 25 (1920), nr. 10, 63.

²⁹³ Reinharz mener imidlertid at selv om oppmerksomheten mot antisemittismen etter *ZVfD*s beslutning sommeren 1923 om økt oppmerksomhet mot antisemittiske forhold, var den ikke svært tydelig innenfor *ZVfD* og *JR* før mot slutten av Weimar-republikken. Reinharz, "The Zionist Response to Antisemitism in Germany", 110-113.

²⁹⁴ Tittelen «Reichskanzler» ble først tatt i bruk i Weimar-republikken etter underskrivningen av Weimar-forfatningen 14. august 1919. Phillip Scheidemann hadde formelt tittelen «Vorsitzende des Rates der Volksbeauftragten» fra 29. desember 1918 til 7. februar 1919 og videre tittelen *Reichsministerpräsident* frem til 20. juni 1919. Disse titlene tilsvarte den senere Rikskanslertittelen.

1922 og den ellers svært brutale antirepublikanske og antisemittiske propagandaen spredt gjennom völkisch-ideologiske publikasjoner og flygeblader førte til at en sterkere bekjempelse av antirepublikanske og antisemittiske grupper ble vurdert av Riksdagen og den tyske regjeringen. Mot slutten av juli 1922 ble følgelig den såkalte *Republikenschutzgesetz* innført. Den åpnet blant annet for strengere straffer mot voldelige antirepublikanske angrep. Gjennom denne lovgivningen truet samtidig myndighetene med at organisasjoner som bekjempet republikken kunne tvangsoppløses. Én av organisasjonene som nå ble forbudt var *DVSTB*.²⁹⁵

Av *JR* ble den nye lovgivningen imidlertid ikke ansett som spesielt begrensende på antisemittismen. I hovedoppslaget *Die antisemitische Gefahr* fra desember 1922 kommenterte tidligere *JR*-redaktør Fritz Löwenstein dette og mente antisemittismen i seg selv ikke ville være avhengig av de völkisch-ideologiske organisasjonene for å kunne spre seg videre i det tyske samfunnet.²⁹⁶ Löwenstein bemerket i den forbindelse at: “Der Name und die Organisationsform, in der sich diese Kreise zusammenschließen, ist schließlich nicht das entscheidende.” Artikkelen omhandlet videre økningen av antisemittismen i Tyskland gjennom 1922, og Löwenstein mente det nettopp var gjennom omfanget av den antisemittiske propagandaen, spredt i aviser, tidsskrifter og andre publikasjoner, og spesielt gjennom flygeblader, at man tydelig kunne se eskaleringen av den antisemittiske agitasjonen i samtidens Tyskland. Denne utviklingen hadde ifølge Löwenstein imidlertid ikke kommet som noen overraskelse på de tyske sionistene:

Glaubte man in weiten Kreisen des nichtzionistischen deutschen Judentums sowohl bei Kriegsausbruch wie bei Revolutionsausbruch, daß nun die goldene Zeit gekommen sei, in der der Antisemitismus zu den überwundenen Erscheinungen zählen werde, so hat die Entwicklung der Dinge – nicht zu unserer Ueberraschung – zu ganz entgegengesetzten Resultaten geführt.

Selv om denne kommentaren også vil måtte leses som en kritikk av de liberale tyske jødernes emansipasjonsprosjekt og *CV*, viste Löwenstein her et større engasjement i bekjempelsen av antisemittismen enn *JR* hadde gjort tidligere. Han erkjente også at konsentrasjonen om Palestina-arbeidet i stor grad hadde overskygget sionistenes oppmerksomhet mot antisemittiske forhold. og uttrykte videre en sterk bekymring for antisemittismen enn hva som tidligere hadde vært tilfellet gjennom den sionistiske pressen:

²⁹⁵ Winkler, *Weimar 1918-1933*, 175-181.

²⁹⁶ *Jüdische Rundschau*, 27 (1922), nr. 97, 635. Löwenstein var redaktør av *JR* i perioden 1919-1920.

Die deutschen Zionisten haben es im allgemeinen abgelehnt, sich mit der Bekämpfung des Antisemitismus zu beschäftigen. Zwar ist der Standpunkt, der alle Energien unserer Bewegung nur auf den unmittelbaren Palästinaaufbau beschränkt wissen will, längst überwunden. [...] Die Situation der letzten Monate ist aber eine derartige geworden, daß es uns zweifelhaft genug geworden ist, ob unsere weitere Zurückhaltung gegenüber dem Antisemitismus noch möglich ist. [...], so bedarf es keines Beweises mehr, daß wir da einzugreifen haben, wo Leben und Recht der Juden auf dem Spiele stehen.

Et interessant moment ved Löwensteins artikkel er at den antyder en endring i *JRs* oppfatning av antisemittismen. Han la ikke her en fatalisk holdning til antisemittismen for dagen og så ikke antisemittismen som en naturlig konsekvens av jødernes mangel på en nasjonalstat, som det hadde blitt uttrykt tidligere.²⁹⁷ Löwenstein påpekte derimot at antisemittismen var en stadig sterkere utfordring som det krevdes handling mot, også fra de tyske sionistenes side.²⁹⁸

Avslutningsvis i Löwensteins artikkel påpekte han at de tyske sionistene, i motsetning til hva den antisemittiske propagandaen hevdet, var lojale overfor den tyske staten. Sionistene forventet også de tyske myndighetenes beskyttelse mot antisemittiske angrep:

Treue gegenüber dem Staat, dem wir angehören und indem man uns gewährt, was wir mit allem Nachdruck zu verlangen haben: Schutz unseres Lebens, unserer Rechtsstellung, unseres Eigentums und absolute Freiheit unserer inneren Entwicklung, für die einzutreten uns stets die wichtigste Aufgabe sein wird.

Ettersom de tyske sionistenes lojalitet overfor Tyskland ble trukket i tvil både av liberale jøder, antisionister og antisemitter, er det tydelig at Löwenstein her ettertrykkelig ønsket å avkrefte at sionistene manglet lojalitetsbånd til Tyskland.

Selv om Löwenstein i denne artikkelen klart fremmet en mer aktiv bekjempelse av antisemittismen, tok han ikke direkte til orde for et samarbeid med *CV*. I løpet av 1923, spesielt gjennom den svært ustabile politiske, sosiale og økonomiske perioden høsten 1923, da antisemittismen både i verbal og voldelig sammenheng nådde nye kraftige uttrykk, nærmet

²⁹⁷ Jevnfør "Judenählung", *Jüdische Rundschau*, 21 (1916), nr. 43, 35, 1, "Antisemitismus", *Jüdische Rundschau*, 24 (1919), nr. 67, 513 og "Rathenau", *Jüdische Rundschau*, 27 (1922), nr. 51, 337.

²⁹⁸ Fritz Löwenstein var riktig nok ikke redaktør for *JR* på dette tidspunktet og hans artikkel kan derfor ikke direkte tas til inntekt for *JRs* redaksjonelle holdning. Sett i lys av redaktør Weltschs senere artikler gjennom 1923 er det likevel tydelig at denne markerer en økt oppmerksomhet mot antisemittiske forhold, og likeledes en mindre konsentrasjon om Palestina-arbeidet. Jevnfør Weltschs artikler: "Die Bekämpfung des Antisemitismus", *Jüdische Rundschau*, 28 (1923), nr. 43, 251 og *Die Schicksalsstunde des deutschen Judentums* (*Jüdische Rundschau*, 28 (1923), nr. 96, 557. Löwenstein utdypet for øvrig hans syn på at den tyske sionismen ikke måtte anses som et absolutt motsvar til antisemittismen i artikkelen *Deutscher Zionismus* fra februar 1923 hvor han skrev at: "Historisch gesehen, verdankt der Zionismus in West- und Mitteleuropa seine Entstehung der antisemitischen Bewegung. Aber der Antisemitismus hat doch keine größere Rolle gespielt, als daß er eine Bewegung, ausgelöst hat, die immerlich bereits begründet war." Her poengterte Löwenstein at selv om den moderne antisemittismen hadde vært en sentral faktor i selve fremveksten av den sionistiske bevegelsen, hadde allerede den nasjonaljødiske bevisstheten vært en sterk komponent i diasporajødene identitet. *Jüdische Rundschau*, 28 (1923), nr. 14, 75.

imidlertid *ZVfD* seg et slikt samarbeid. Under organisasjonens delegatmøte i slutten av juni 1923 ble Alfred Landsberg valgt til ny president av *ZVfD*. Landsberg var i større grad enn sin forgjenger, Felix Rosenblüth, opptatt av antisemittiske forhold i Tyskland. Store deler av delegatmøtet gikk samtidig med til å diskutere hvorvidt *ZVfD* skulle innlede et sterkere forsvarsarbeid mot antisemittismen og hvorvidt *ZVfD* skulle søke et nærmere samarbeid med *CV* for å styrke bekjempelse av antisemittismen i Tyskland.²⁹⁹ Også forut for dette delegatmøtet hadde *JR* på lederplass tatt til orde for et utbredt samarbeid med *CV* for å bekjempe antisemittismen i det tyske samfunnet, blant annet i artikkelen *Die Bekämpfung des Antisemitismus* fra mai 1923.³⁰⁰ *JRs* støtte til og *ZVfDs* diskusjon om et slikt samarbeidet førte likevel ikke til formelt samarbeid mellom *ZVfD* og *CV* i perioden 1919-1924.³⁰¹

Det fantes imidlertid innenfor *ZVfD* ulike syn vedrørende et slikt samarbeid. Den radikale sionisten Erich Cohn uttrykte i et brev til *ZVfDs* landsstyre og sentralkomité i januar 1923 en sterk avvisende holdning til et samarbeid med *CV*.³⁰² Cohn skrev her at et slikt samarbeid ikke ville være mulig ettersom *CV* ettertrykkelig understreket at de tyske jødene var en integrert del av den tyske nasjonen, et synspunkt Cohn ikke delte. Han understreket at: "Zwischen unserer und dieser Auffassung ist kein Einklang herzustellen, und eine Vereinigung beider Richtungen muß zu Konstellationen führen [...] die für uns kompromittierend sind." Samtidig poengterte Cohn tydelig at selv om antisemittismen hadde vært en forsterkende faktor i sionismens utvikling, var det ikke slik at sionistene måtte se på antisemittismen som fordelaktig for deres argumentasjon for det sionistiske prosjektet. Ifølge Cohn hadde antisemittismen derimot ført til at mange tyske jøder hadde forlatt jødedommen: "[D]er Antisemitismus [hat] durchaus nicht [...] dem Judentum genützt [...], sondern im Gegenteil sehr viele Juden zermürbte und dem Judentum, sei es durch unmittelbaren Abfall, entzog, sei es dadurch, daß es sie selber zu Antisemiten macht [...]." ³⁰³ Samtidig som Cohn trakk frem antisemittismens destruktive kraft på de tyske jødene, beskyldte han liberale og sekulariserte tyske jøder indirekte å fremme antisemittismen. Som vist til, var dette en beskyldning man finner mange eksempler på i den sionistiske pressen.

²⁹⁹ Reinharz, "The Zionist Response to Antisemitism in Germany", 113.

³⁰⁰ *Jüdische Rundschau*, 28 (1923), nr. 43, 251.

³⁰¹ Et formelt samarbeid mellom *ZVfD* og *CV* i bekjempelsen av antisemittismen ble først realisert i etterkant av den økonomiske krisen 1929 og *NSDAPs* kraftige valgfremgang i riksdagsvalget i september 1930. Jehuda Reinharz, "The Zionist Response to Antisemitism in Germany", *Leo Baeck Institute Year Book XXX* (1985): 105-140, 126.

³⁰² Reinharz, *Dokumente zur Geschichte des deutschen Antisemitismus 1882-1933*, 332-334.

³⁰³ Det at sionister beskyldte liberale, og ikke minst nasjonaltyske jøder, for indirekte å fremme antisemittismen var for øvrig et gjennomgangstema i den sionistiske argumentasjonen som vist gjennom denne fremstillingen.

De sosialistiske sionistenes oppfatning av antisemittismen

Det var begrenset oppmerksomhet i den sosialistisksionistiske pressen med henblikk på antisemittiske stemninger i det tyske samfunnet. Dette vil kunne forklares ut fra flere forhold, og ikke nødvendigvis på grunn av at de sosialistiske sionistene ikke anså disse antisemittiske forholdene som mindre vesentlige i forhold til det sionistiske arbeidet. For det første ble verken det østerrikske *Poale Zion*-organet *Freie Tribüne (FT)* eller det tyske *Jüdische Arbeiterstimme (JA)* gitt ut etter januar 1922, og altså ikke inn i perioden der *JR* satt spesielt fokus på antisemittisk propaganda og voldshandlinger under Weimar-republikken.³⁰⁴ Den radikale sionisten Erich Cohns synspunkter viser samtidig at det innenfor deler av *den sosialistiske sionismen* fantes oppfatninger om at antisemittismen ikke var et sentralt anliggende for en sterkt Palestina-orientert sionisme.³⁰⁵

Lignende argumentasjon som Cohn uttrykte finner man også i *Hapoël Hazair's* organisasjonstidsskrift *Die Arbeit (DA)*.³⁰⁶ *Hapoël Hazair* beskrev organisasjonens ideologiske grunnlag som «zionistischer Volkssozialismus» og stod for en ikke-marxistisk sosialisme og sosialdemokratisk ideologi. Som også nevnt i kapittel tre hadde *DA* svært begrenset oppmerksomhet rettet mot indre tyske politiske forhold, og dermed også mot antisemittiske tendenser. *DA*s stofftilfang dreide seg i størst grad om forholdene i Palestina og om den sionistiske migrasjonen.³⁰⁷ Den redaksjonelle profilen til *DA* kom også tydelig frem i første utgave av tidsskriftet i januar 1919 der det ble pekt på at sionismen først og fremst dreide seg om handling, og altså konkret om Palestina-arbeidet.³⁰⁸

Kun ved én anledning tok *DA* opp temaet antisemittisme utfyllende. Det var i den lengre artikkelen *Antisemitismus* skrevet av Wilhelm Stapel fra november 1919.³⁰⁹ Stapel var ikke tilknyttet *Hapoël Hazair*, men derimot redaktør for det völkisch-ideologiske Hamburg-tidsskriftet *Deutsche Volkstum* hvor artikkelen allerede hadde stått på trykk. *Deutsche Volkstum* skulle for øvrig i løpet av Weimar-republikken bli et ledende antisemittisk organ i Tyskland, og Stapel ble mot slutten av 1920-tallet og frem til *NSDAP*s maktovertakelse en

³⁰⁴ Utgivelsen av *JA* ble innstilt i januar 1922. Utgivelsen av *FT* stanset i november 1921. Først i 1924 fikk det østerrikske *Poale Zion* et nytt organisasjonsorgan i *Unser Tribüne*.

³⁰⁵ Som nevnt i kapittel tre avviste Cohn et nærmere samarbeid med *CV* ved at: "Der Antisemitismus ist für uns keine Angelegenheit des jüdischen Lebens, der Kampf gegen ihn also kein jüdischer Inhalt." Reinharz, *Dokumente zur Geschichte des deutschen Zionismus 1882-1933*, 332. Brevets hovedansvarlig var å advare *ZVfD*s ledelse mot et samarbeid med *CV*. Se også side 38-39.

³⁰⁶ *Die Arbeit* ble utgitt mellom 1919 og 1925. Tidsskriftet skulle i utgangspunktet utgis to ganger i måneden, men kom i perioden ut svært uregelmessig og det kunne gå opp mot ett år mellom utgavene.

³⁰⁷ *Hapoël Hazair's* sterke orientering mot Palestina-arbeidet var også tydelig i partiets politiske program fra juni 1920. Reinharz, *Dokumente zur Geschichte des deutschen Zionismus 1882-1933*, 274.

³⁰⁸ *Die Arbeit*, 1 (1919), nr. 1, 1.

³⁰⁹ *Die Arbeit*, 1 (1919), nr. 21, 252-255.

sentral stemme innenfor den völkisch-ideologiske propagandaen. I 1931 sluttet han seg til *NSDAP*.³¹⁰

*DA*s redaksjon forklarte i en innledende kommentar at det hadde vært et bevisst redaksjonelt valg å unngå beskrivelser av antisemittiske forhold i Tyskland, ettersom redaksjonen mente temaet ikke angikk sionister: “Wir haben bisher zum Problem des Antisemitismus keine Stellung genommen, weil die Kleinlichkeit, mit der die jüdische wie die deutsche Presse es im allgemeinen behandelt, uns nichts angeht.” *DA*s redaksjon kommenterte videre at tidsskriftet nå ønsket å klargjøre dets holdninger til antisemittismen ved å trykke Stapels artikkel. Redaksjonen gjorde det samtidig klart at den delte Stapels hovedsynspunkter.

I selve artikkelen tok Stapel opp antisemittismens omfang i Tyskland i samtiden og mente dette hang sammen med at tyske jøder og øvrige tyskere tilhørte to forskjellige folk, noe som samsvarte med en völkisch-ideologisk oppfatning:

Die Menschheit ist nicht die Summe der Menschen, sondern der Völker. Das eigentümliche Gebilde „Volk“ ist nicht ein bloßer wesenloser Begriff, ist auch nicht wie ein Verein oder ein Staat nur ein Werk menschlichen Willens; sondern es ist eine naturhafte, gewachsene Einheit wie der Baum, das Korallenriff, der Bienenschwarm. Es ist ein Stück Wirklichkeit, genau so wirklich wie der einzelne Mensch. Und weiter, Volk ist ein Individuum: etwas, das in gewisser Weise unteilbar ist.

Stapel var ikke i artikkelen direkte kritisk til jødedommen og tyske jøder, men uttalte seg kulturellevistisk gjennom å påpeke at ethvert folk hadde sine kulturelle uttrykk som ikke nødvendigvis hadde ulik verdi i forhold til hverandre. Kvaliteten i et folks kulturelle uttrykk ble forringet hvis det ble blandet med et annet, ifølge Stapel. Hans meninger ble av *DA* dermed brukt som argumentasjon på at jødene måtte verne om sin egen kulturelle egenart, noe som igjen ble ansett som argumentasjon for sionismen.

Stapels artikkel var et klart særtilfelle innenfor den sionistiske pressen. Det fantes ikke tilsvarende eksempler på at artikler fra antisemittiske publikasjoner ble publisert direkte i den sionistiske pressen, med unntak av artikler som ble sitert i den hensikt å beklage det antisemittiske innholdet. Dette eksempelet kan derfor ikke tas til inntekt for at sionistbevegelsen mente at det kunne finnes et interessefelleskap mellom sionister og antisemitter nettopp for å kunne underbygge en sterk jødisk identitet.³¹¹

³¹⁰ Walter, *Antisemitische Krimianlität und Gewalt*, 223-228. Jevnfør også Mohler, *Die Konservative Revolution in Deutschland 1918-1932*, 410-411.

³¹¹ Som påpekt avviste Ernst Simon gjennom *JR* på det kraftigste at det fantes et interessefelleskap mellom antisemitter og sionister. Se side 71-72. *JR* tok også sterk avstand fra kontakt mellom jødiske organisasjoner og antisemittier blant annet i artikkelen *Nationaldeutsches Judentum in Oesterreich (Jüdische Rundschau*, 25 (1920), nr. 29, 172). Denne artikkelen omhandler at ledelsen innenfor den østerrikske nasjonaltyske jødiske

Oppsummering

I denne analysen, som tar for seg politiske partier og organisasjoner av svært ulik grad, er det klart at sionistenes vekting av deres antisemittiske tendenser var svært ulik. Samtidig er det tydelig at alle tyske politiske partier av sionistene ble beskyldt for å romme antisemittiske tendenser.

Den sionistiske pressens avstand og advarsel mot kraftige antisemittiske tendenser innenfor de høyreekstre elementene i tysk politikk og i den tyske offentligheten for øvrig var, med unntak av *Hapoël Hazair*-organet *DA*, helt entydig. Dette var spesielt *JRs* og *NJPs* tidlige oppmerksomhet mot *DVSTB*, *DZ* og *NSDAP* klare eksempler på. Den tidlige oppmerksomheten mot *NSDAP*, selv om partiet i den aktuelle perioden ennå ikke hadde fått større gjennomslag på nasjonalt plan i tysk politikk, viser at den sionistiske pressen var årvåkne mot nye ekstreme antisemittiske uttrykk.

Ved en kort sammenligning av de sionistiske publikasjonene og *CV*-organene *Im deutschen Reich* og *C.V.-Zeitung* er det imidlertid tydelig at *CV* hadde en langt større årvåkenhet mot ekstreme antisemittiske tendenser i det tyske samfunnet. Dette blir også klart gjennom *CV*-publikasjonenes gjentatte hovedoppslag og større oppslag omhandlende *NSDAP* i løpet av de første årene på 1920-tallet.³¹²

Kritikken som sionistene rettet mot antisemittiske forhold og propaganda i det tyske samfunnet hadde flere formål. For det første dreide det seg om fordømmelse av det diskriminerende tankesettet og den rasistisk ideologi i seg selv. Samtidig var en viktig faktor i sionistenes meningsutspill mot antisemittismen at den ble brukt i fremmingen av sionismen. Spesielt ble dette tydelig gjennom sionistenes uttrykte skepsis mot mer moderate krefter i tysk politikk. Ved å vise til at alle tyske partier hadde antisemittiske tendenser, påpekte sionistene at antisemittisme ikke var et fenomen som kun fantes innenfor ekstremistiske miljøer, men også kunne spores i hele det tyske samfunnet. Også den vedvarende kritikken sionistene rettet mot *CV* og øvrige tysk-jødiske organisasjoner, tyder på at sionistene ønsket å tydeliggjøre

organisasjonen ønsket samarbeid med det østerrikske nasjonalsosialistiske partiet i kampen mot den østjødiske innvandringen. Nasjonalsosialistene hadde derimot takket nei til et slikt samarbeid. *JR* beskrev dette som et tegn på hvilke "charakterlose Lumperei" nasjonaltyske jøder representerte. Den nasjonaltyske jødiske organisasjonen i Tyskland og Østerrike baserte seg på völkisch-ideologisk tankegodt og ønsket å plassere de tyske og østerrikske jødene inn i et jødisk nasjonaltyskt perspektiv. I Tyskland var de nasjonaltyske jødene organisert gjennom *Verband Nationaldeutscher Juden*. Organisasjonen var en sterk kritiker av *CV* så vel som *ZVfD*. Rheins, Carl J, "The Verband nationaldeutscher Juden 1921-1933", *Leo Baeck Institute Year Book XXV* (1980): 243-268.

³¹² Jevnfør blant andre "Urteile und Vorurteile – Zur Lage in Bayern", *C.V.-Zeitung*, 1 (1922), nr. 17, 209-210, "Die deutschen ‚Fascisten‘. Hitler – Kunze – Roth - Wulle. Ueber das Chaos zum Ziel", *C.V.-Zeitung*, 1 (1922), nr. 28, 321-322, "Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei", *C.V.-Zeitung*, 1 (1922), nr. 31, 349-350, "Von Eisner bis Hitler", *C.V.-Zeitung*, 2 (1923), nr. 6, 41-42 og "Adolf Hitlers ‚geistige‘ Waffen", *C.V.-Zeitung*, 2 (1923), nr. 43, 329-330.

sionismen. Jeg mener dette viser at sionistene i hovedsak argumenterte for sionismen i perioden, også i deres fordømmelse av antisemittismen.

JRs og *ZVfDs* økte oppmerksomhet mot antisemittismen som fenomen og diskusjonen om hvorvidt sionistene skulle innlede en sterkere bekjempelse av den gjennom 1923 antyder imidlertid en endring i sionistenes oppfattelse av antisemittismen. Denne endringen fortsatte gjennom de brutale og voldelige antisemittiske angrepene høsten 1923, som jeg vil behandle nærmere i neste kapittel.

Kapittel 6

Reaksjoner mot antisemittiske voldshandlinger

Keiserrikets fall i november 1918 ble etterfulgt av en sterk vekst i antirepublikanske og antisemittiske voldshandlinger. I tillegg til det antisemittiske innholdet ble slike angrep uttrykk for systemkritikk, ettersom antirepublikanske og antisemittiske krefter etter Keiserrikets fall ikke følte lojalitet til myndighetene.³¹³ Av det store antallet voldelige antisemittiske angrep i perioden 1919-1924 fikk flere av dem også større oppmerksomhet i så vel den tyske som den europeiske offentligheten.

Jeg vil i dette kapitlet vurdere sionistenes oppfattning av og reaksjoner på enkelte av de mest omtalte voldelige antisemittiske angrepene i perioden. Disse er drapene på *USPD*-politikere med jødisk familiebakgrunn vinteren og våren 1919, drapet på utenriksminister Walther Rathenau i juni 1922, utvisningen av østjøder fra Bayern høsten 1923 og Scheunenviertel-pogromen i Berlin i november 1923.

Som vist i forrige kapittel utviste også sionistene en særlig årvåkenhet mot antisemittiske forhold. Dette gjaldt også for jødeskeptisk propaganda av mer moderat art. Da jeg her vil ta for meg svært brutale antisemittiske hendelser, vil det være nærliggende å analysere hvorvidt sionistene oppfattet antisemittismen som et brutaliserende element ved inngangen til Weimar-republikken. Et sentralt spørsmål i dette kapitlet vil derfor være: Oppfattet sionistene de voldelige antisemittiske angrepene som et nytt og brutaliserende fenomen eller som en statisk forlengelse av antisemittiske tendenser fra Keiserriket?

Antisosialisme eller antisemittisme?

Det vil måtte diskuteres i hvilken grad drapene på de ledende sosialistiske politikerne Rosa Luxemburg³¹⁴ og Karl Liebknecht³¹⁵ i Berlin i januar 1919, gjennomført av høyreorienterte

³¹³ Walter, *Antisemitische Kriminalität und Gewalt*, 38-41.

³¹⁴ Rosa Luxemburg (1871-1919) var opprinnelig fra Polen. Hun kom til Tyskland i 1898 og ble en av de førende kreftene innenfor den venstre-revolusjonære bevegelsen i Tyskland. Luxemburg og Liebknecht hadde løse forbindelser til *USPD* og var 1. januar 1919 grunnleggere av *Kommunistische Partei Deutschlands (KPD)*.

frikorpssoldater, og drapet på Kurt Eisner og Gustav Landauer i München, i henholdsvis februar og mai 1919, kan karakteriseres som antisemittiske voldshandlinger. Disse drapene var knyttet til den revolusjonære og borgerkrigsliknende situasjonen som utviklet seg flere steder i Tyskland, spesielt i Berlin og München, i etterkant av Keiserrikets fall og revolusjonen 9. november 1918. Motivene for drapene må derfor i sterk grad knyttes til politiske forhold. Det er likevel klart at Luxemburg og Liebknecht i Berlin og Eisner og Landauer i München, som var blant de førende kreftene innenfor *USPD* og *KPD* etter revolusjonen, var viktige angrepsmål for den antisemittiske og antirepublikanske propagandaen og volden, selv om den anarkistiske sosialisten og sionisten Landauer var den eneste blant disse som selv vektla sin jødiske tilknytning.³¹⁶

I den kaotiske politiske situasjonen etter den tyske kapitulasjonen og Keiserrikets fall fulgte den antisemittiske propagandaen fra völkisch-ideologiske grupper og den antirepublikanske og antisosialistiske propaganda hverandre tett. Derfor ble også den jødiske tilknytningen, reell eller påstått, til de fire politikerne og til andre ledere innenfor den sosialistiske bevegelsen en sentral del av den antirepublikanske agitasjonen mot den politiske venstresiden. Av den grunn vil det være interessant å undersøke om sionistene oppfattet volds- og drapshandlingene på sosialistiske politikere med jødisk familiebakgrunn som uttrykk for antisemittisme.

Oppmerksomheten mot disse drapene hos *de generelle sionistene* og *de ortodokse sionistene* i *JR* og *NJP* var derimot marginal. Selve revolusjonshendelsene i november 1918 var imidlertid godt representert i de to avisene, og både *JR* og *NJP* så positivt på de politiske omveltningene. I *JRs* hovedoppslag 15. november var avisen av den oppfatning at den offentlige antisemittismen, som *JR* mente også hadde vært til stede under Keiserriket, nå så ut til å mildnes.³¹⁷

Mendes-Flohr, Paul og Jehuda Reinharz, *The Jew in the Modern World. A Documentary History* (New York og Oxford: Oxford University Press, 1995), 262.

³¹⁵ Selv om Karl Liebknecht ikke hadde jødisk familiebakgrunn, ble han ofte tillagt en jødisk tilknytning i den antisemittiske propagandaen. Jevnfør Hecht, *Deutsche Juden und Antisemitismus in der Weimarer Republik*, 138. CV forsøkte gjennom organisasjonsorganene i større grad enn *ZVfD* å argumentere mot den antisemittiske stigmatiseringen om at det fantes en kobling mellom «jøde» og «kommunist». Jevnfør blant andre artiklene “Das Judentum als angeblicher Träger des Kapitalismus und Sozialismus”, *Im deutschen Reich*, 27 (1921), nr. 11, 332-336 og “Sind die Juden die Führer des Bolschewismus?”, *C.V.-Zeitung*, 2 (1923), nr. 14, 109. *Im deutschen Reich* fremhevet også spesielt vinteren 1919 at Karl Liebknecht var av “arisk avstamning”. Jevnfør “Die arische Abstammung Liebknecht”. *Im deutschen Reich*, 25 (1919), nr. 8, 75-76 og “Nochmals die arische Abstammung Karl Liebknechts”, *Im deutschen Reich*, 25 (1919), nr. 6, 283.

³¹⁶ Rosa Luxemburg, som hadde en jødisk familiebakgrunn, var selv sekularisert og hadde ingen personlig tilknytning til jødisk tro. (Jevnfør Mendes-Flohr og Reinharz. *The Jew in the Modern World*, 261-262).

³¹⁷ “Revolution”, *Jüdische Rundschau*, 23 (1918), nr. 46, 357.

Wir stehen noch mitten in der Revolution und können nicht absehen, in welcher Form sie ihre Erfolge befestigen und ihre Weiterentwicklung durchführen wird. Aber wir wissen und vertrauen, daß ihr bleibendes Resultat ist, daß wiederum Ketten gefallen sind, die die Menschheit und auch das jüdische Volk schwer gedrückt haben. Diese Ketten sind für immer gebrochen.

I seg selv kan *JRs* betingede begeistring for revolusjonen og avisens språkbruk oppfattes som relativt radikal. Samtidig understreket *JR* farene ved en sterkt radikalisert revolusjon som kunne føre mot en utvikling lik den russiske revolusjonen. Et viktig element i denne artikkelen var samtidig at *JR* ikke kun beskrev de tyske jødernes situasjon, men også understreket at de revolusjonære politiske hendelsene også ville kunne være til gagn for alle tyskere. Politiske partier eller revolusjonsledere ble ikke her nevnt spesielt, verken med eller uten jødisk familiebakgrunn, men det er klart at *JR* ikke støttet den radikale retningen til verken *USPD* eller *KPD*.³¹⁸

Det ortodokssionistiske organet *NJP*³¹⁹ hadde også en større dekning av revolusjonshendelsene 9. november. Den 22. november hilste *NJP* på lederplass revolusjonen velkommen og vurderte den positivt.³²⁰ I artikkelen fokuserte avisen ikke kun på de tyske jødene og deres frihetskamp, men på hele det tyske folks rett til frihet og politisk likestilling. I tilnærmingen til den nye demokratiske regjeringsformen, som så ut til å avtegne seg midt i den kaotiske revolusjonære situasjonen, sammenlignet *NJP* sider ved jødisk religion og tradisjonelle jødiske verdier med den demokratiske samfunnsordenen og påpekte at den tyske sosialstaten hadde mye til felles med verdier fra tradisjonelt jødisk samfunnsliv:

Mit diesem Programm verwirklicht das deutsche Volk ein Stück unseres Judentums. Wie das deutsche Volk vor dreißig Jahren mit der Einführung der Sonntagsruhe die Jahrtausende alte jüdische Sabbatidee im Prinzip annahm, so erstrebt es jetzt mit seiner Forderung einer sozialen Republik ein Staatsideal, wie es die Bibel dem jüdischen Volk zur Pflicht macht.

NJPs sammenligning av revolusjonære sosialdemokratiske idealer med jødisk religiøs tradisjon viser også at den tyske *Misrachi*-bevegelsen, ut fra det som kom frem gjennom *NJP*, hadde utpregede liberale holdninger, blant annet gjennom å gi revolusjonen legitimitet, selv om religiøse elementer ble lagt til grunn.

³¹⁸ I forkant av det første riksdagsvalget under Weimar-republikken 6. juni 1920 ble riktignok drapet på Kurt Eisner omtalt i *JR*. Artikkelen dreide seg om antisemittiske agitasjon mot enkelte partier og politiske kandidater i forkant av valget, noe *JR* påpekte også hadde vært tilfelle under Keiserriket. I denne sammenhengen brukte *JR* drapet på Kurt Eisner som et eksempel på styrken og brutaliteten i hetsen mot tysk-jødiske politikere. "Reichstagswahl und Judenfrage", *Jüdische Rundschau*, 25 (1920), nr. 35, 271-272.

³¹⁹ Avisen het på dette tidspunktet *Frankfurter Israelistisches Familienblatt*. Den endret fra januar 1919 navn til *Neue Jüdische Presse*, med undertittelen *Frankfurter Israelistische Familienblatt*.

³²⁰ "Die Revolution", *Frankfurter Israelistisches Familienblatt*, 16 (1918), nr. 45, 1.

NJP behandlet imidlertid i liten grad de revolusjonære motsetningene på venstresiden gjennom avisens dekning av revolusjonen, slik *JR* i noe større grad gjorde, gjennom å advare mot «bolsjevismen». Avisen fulgte i det hele tatt ikke de politiske hendelsene i Berlin like tett som *JR*, noe som sannsynligvis hang sammen med at *NJPs* redaksjon holdt til i Frankfurt (Main), i motsetning til *JR* som holdt til i Berlin og dermed kunne følge hendelsene langt tettere. Heller ikke *NJP* omtalte drapene på sosialistiske politikere med jødisk familiebakgrunn.

Hos de sosialistiske sionistene var situasjonen ikke uventet en annen. Den aller første utgaven av det østerrikske *Poale Zion*-organet *Freie Tribüne (FT)* kom først ut 10. januar 1919, men etter dette fulgte avisen de revolusjonære hendelsene i Tyskland tett. Den 17. januar, to dager etter drapene på Liebknecht og Luxemburg i Berlin, slo *FT* opp på forsiden:³²¹

Nach Schluß der Redaktion trifft die erschütternde Nachricht ein, daß Karl Liebknecht und Rosa Luxemburg den Märtyrertod gefunden haben. Sie sind die Opfer ihrer Ueberzeugung, ihrer heiligen Ideale. Das Proletariat für dessen Erlösung sie lebten, wird ihrer in Erschütterung und Begeisterung ewig gedenken.

I denne korte notisen ble ikke Luxemburg og Liebknecht omtalt som tyske jøder, men som “ofre for sine overbevisninger”. Ettersom verken Luxemburg eller Liebknecht var sionister, ble de her omtalt og minnet som sosialister som representerte *FTs* redaksjonelle profil.

Spartakus-opprøret i Berlin og drapene på Liebknecht og Luxemburg ble i *FT* gjennom artikkelen *Die Empörung der Presse* fulgt opp i større omfang uten at heller denne artikkelen henviste til at drapene kunne ha vært motivert ut fra antisemittisk tankegods.³²² Artikkelens tema var derimot det *FT* mente var mangel på respekt hos den konservative pressen i omtalen av drapene.

Først i etterkant av drapet på Kurt Eisner den 21. februar 1919 ble også Luxemburg og Liebknecht beskrevet mer inngående. Dette skjedde i lederartikkelen *Die Krise der Revolution* 7. mars 1919 hvor *FT* omtalte revolusjonens tilbakeslag i Tyskland. Heller ikke her tok avisen for seg eventuelle antisemittiske motiver som bakgrunn for drapene, eller trakk frem Luxemburgs jødiske familiebakgrunn.³²³

I forbindelse med toårsdagen for drapene på Liebknecht og Luxemburg stod en minneartikkel på trykk i *FT*. I denne ble politikerne omtalt som førende krefter innenfor den

³²¹ *Freie Tribüne*, 1 (1919), nr. 2, 1.

³²² *Freie Tribüne*, 1 (1919), nr. 3, 2-3.

³²³ *Freie Tribüne*, 1 (1919), nr. 9, 1.

internasjonale sosialistiske bevegelsen og viktige forkjempere for verdensrevolusjonen.³²⁴ Luxemburgs jødiske familiebakgrunn ble imidlertid ikke kommentert. I den korte perioden da også det tyske *Poale Zion*-organet *Jüdische Arbeiterstimme (JA)* ble utgitt, fra mars 1921 til januar 1922, refererte ikke avisen til drapshandlingene mot verken Liebknecht, Luxemburg, Eisner eller Landauer.

Den manglende oppmerksomheten mot drapene på Luxemburg, Liebknecht, Eisner og Landauer første halvår 1919 hos de generelle sionistene og de ortodokse sionistene, og videre av omtalen som fulgte fra det sosialistisksionistiske organet *FT*, der verken Luxemburg, Eisner eller Landauers jødiske bakgrunn ble tillagt vekt, gir en pekepinn på at disse drapshandlingene blant sionistene ikke ble oppfattet som antisemittiske angrep. *FT*, som var den eneste publikasjonen som tok opp drapshandlingene, vurderte disse først og fremst som antirevolusjonære, antirepublikanske og antisosialistiske angrep, og revolusjonslederne ble følgelig omtalt som sosialistiske martyrer. Dette innebar at sionistene ikke argumenterte mot den stigmatiserende koblingen mellom «jøde» og «kommunist» som var et sentralt element i den antisemittiske propagandaen.

Antisemittisk propaganda og vold mot østjødene

I den tyske delstaten Bayern oppholdt det seg ved inngang til Weimar-republikken mellom 5 000 og 10 000 personer med østjødisk bakgrunn.³²⁵ På tross av det begrensede antallet ble østjødene brukt som et sentralt element i den antisemittiske propagandaen, og et stort antall hetskampanjer rettet seg mot dem. I disse ble østjødene beskrevet som utbyttere av det bayerske samfunnet. I tillegg ble østjødene utsatt for frihetsinnskrenking og sjikane fra offentlig hold. Etter nedkjempingen av det sosialistiske revolusjonsforsøket i München våren 1919 satt den nye konservative delstatsregjeringen i gang sterke tiltak for å stanse den østjødiske innvandringen til Bayern. Dette førte til en kraftig antisemittisk politikk som etter hvert også fikk oppmerksomhet i den sionistiske pressen.³²⁶

Som nevnt i forrige kapittel inntok Bayern på mange måter en opposisjonell stilling innenfor Det tyske keiserriket etter opprettelsen i 1871 der delstaten motvillig hadde latt seg innlemme. I denne situasjonen ble det, både fra Bayerns og Preussens perspektiv, skapt forenklete oppfatninger og stereotyper over typiske trekk av hva som var henholdsvis bayersk og prøyssisk. Bayern ble fra et prøyssisk perspektiv beskrevet som blant annet

³²⁴ “Karl Liebknecht – Rosa Luxemburg”, *Freie Tribüne*, 3 (1921), nr. 2/3, 1.

³²⁵ http://www.historisches-lexikon-bayerns.de/artikel/artikel_44560 (oppøst 30.11.2008).

³²⁶ Walter, *Antisemitische Kriminalität und Gewalt*, 25-27.

provinsielt, konservativt og enkelt. Slike karakteristikker er også viktige momenter som blir synlige i møtet med den sionistiske pressen under Weimar-republikken. Bayern ble dessuten tildelt begrenset oppmerksomhet av den sionistiske pressen ved inngangen til Weimar-republikken, spesielt med henblikk på omtalen av antisemittisk propaganda og vold. Dette betydde ikke at antisemittismen var av mindre omfang i regionen, men kan heller tyde på at de sionistiske organenes interesse for Bayern redaksjonelt sett var av mindre omfang.³²⁷ Oppmerksomheten mot Bayern ble imidlertid stadig sterkere fra 1920 og frem til høsten 1923, og spesielt under generalstatskommissær³²⁸ Gustav Ritter von Kahrs³²⁹ diktaturregime fra september 1923 og iverksettingen av en storstilt utvisning av østjøder høsten 1923.

JR omtalte jevnlig gjennom 1919 og 1920 de østjødiske innvandrene situasjon, de dårlige bo- og arbeidsforholdene, og deres stilling i Berlin spesielt.³³⁰ Et annet tema i forbindelse med østjødene som *JR* relativt ofte behandlet, var den antisemittiske hetsen mot østjødene fra völkisch-ideologisk organisasjoner, samt skepsis mot østjødene fra liberale tyske jøders side. *JR* mente også at offentlige debattanter og da spesielt profilerte liberale tyske jøder som uttalte seg kritisk til østjødene generelt sett manglet kunnskap om østjødenes opprinnelse og vanskelige livssituasjon.³³¹

Oppmerksomhet mot østjødenes situasjon i Bayern kom blant annet til syne gjennom artikkelen *Die Ostjudenhetze in München* fra mars 1920. Her refererte *JR* til den konservative avisen *Deutsche Tageszeitung* som ifølge *JR* "triumferte" over en antijødisk erklæring gitt av den bayerske innenriksministeren.³³² I erklæringen krevde innenriksministeren, ifølge *Deutsche Tageszeitung* gjengitt i *JR*, utvisning av alle østjøder fra Bayern, og for øvrig alle innvandrere som hadde kommet til Bayern etter august 1918. *JR* reagerte i artikkelen krast mot både *Deutsche Tageszeitung* sin støtte til erklæringen og innenriksministerens politiske krav.

³²⁷ Den mindre interessen for Bayern i den sionistiske pressen kan også forklares med at organenes redaksjoner og ledelsen i de ulike sionistiske organisasjonene som jeg har basert meg på i denne undersøkelsen, alle var lokalisert utenfor Bayern.

³²⁸ Direkte oversatt fra tyske «Generalstaatskommissar».

³²⁹ Gustav Ritter von Kahr (1862-1934) hadde mellom mars 1920 og september 1921 vært ministerpresident i Bayern.

³³⁰ Jevnfør "Die Ostjudenverfolgung", *Jüdische Rundschau*, 25 (1920), nr. 24, 182, "Die Internierung der Ostjuden", *Jüdische Rundschau*, 26 (1921), nr. 23/24, 162 og "Die ostjüdische Einwanderung", *Jüdische Rundschau*, 27 (1922), nr. 37, 238.

³³¹ De liberale tyske jødenes manglende kunnskap om østjødene ble blant annet tatt opp i artikkelen *Das Ostjudenproblem in Deutschland* som omtalte et nytt opplysningshefte om østjødene. *Jüdische Rundschau*, 25 (1920), nr. 38, 295. Jevnfør også "Ostjuden in Deutschland", *Jüdische Rundschau*, 26 (1921), nr. 77, 570 og "Ostjuden aus der 'Jüdischen Blindenanstalt' ausgeschlossen!", *Jüdische Rundschau*, 27 (1922), nr. 38, 246.

³³² *Jüdische Rundschau*, 25 (1920), nr. 20, 135.

Utvvisning av østjøder fra Bayern ble også tidlig omtalt i *JR*. I artikkelen *Judenschikanen in Bayern* fra juni 1920 meldte avisen at flere østjødiske innvandrere, deriblant personer som hadde oppholdt seg i Tyskland siden 1912, nå ble sendt ut av Bayern og til Polen etter et kortere opphold i interneringsleir.³³³ *JR* viste i artikkelen sympati med de utviste østjødene, og avisen beklaget sterkt den antisemittiske eskaleringen fra offentlig hold i Bayern. *JR* uttalte også bedrøvelse over at Tyskland, etter økningen av den offentlige antisemittismen i Bayern, nå ville måtte sammenligne seg med andre østeuropeiske land med henblikk på en offentlig styrt antisemittisme. Avisen advarte samtidig østjøder mot å reise til delstaten.

Etter dette og frem til høsten 1921 hadde *JR* en begrenset oppmerksomhet mot offentlig diskriminerende tiltak mot østjødene, både i Bayern og i Tyskland for øvrig, selv om østjødene var gjenstand for flere debatter i avisen gjennom 1920 og 1921.³³⁴ I september 1921 påpekte imidlertid *JR* i artikkelen *Die deutschen Behörden gegen Ostjuden* at de tyske myndighetenes diskriminerende politikk mot østjødene hadde vært opprettholdt gjennom det siste året.³³⁵ *JR* skrev her at den østjødiske innvandringen til Tyskland nærmest hadde opphørt de ti siste månedene på grunn av strengere kontroll samt betydelige bøter og fengselsstraffer som sanksjoner mot østjøder som forsøkte å ta seg inn i Tyskland. *JR* beklaget på det sterkeste i artikkelen utviklingen og etterlyste sterkere et engasjement til støtte for østjødene fra øvrige tyskjødiske organisasjoner:

Auf keinen Fall kann die jüdische Oeffentlichkeit tatenlos zusehen, wenn arbeitende ehrliche Leute wegen eines vor langer Zeit einmal begangenen Vergehens, das für sie notwendig war, aus ihren Arbeitstätten gerissen, wenn Frauen und Kinder monatelang ins Gefängnis geschleppt werden.

³³³ *Jüdische Rundschau*, 25 (1920), nr. 38, 295.

³³⁴ Jevnfør "Jagd auf Juden", *Jüdische Rundschau*, 25 (1920), nr. 15, 99, "Die Ostjudenhetze in München", *Jüdische Rundschau*, 25 (1920), nr. 20, 135, "Die Ausländerhetze nicht antisemitisch", *Jüdische Rundschau*, 25 (1920), nr. 20, 137, "Deutschland – Die Ostjudenverfolgung", *Jüdische Rundschau*, 25 (1920), nr. 24, 182, "Achtung Ausländer!", *Jüdische Rundschau*, 25 (1920), nr. 32, 246, "Jüdischer Antisemitismus", *Jüdische Rundschau*, 25 (1920), nr. 33, 254, "Das Ostjudenproblem in Deutschland", *Jüdische Rundschau*, 25 (1920), nr. 38, 295, "Der Reichstag und die Ostjuden", *Jüdische Rundschau*, 25 (1920), nr. 53, 421, "Ostjudendebatte im Hauptabschuss – Die Unterbringung in Konzentrationslager", *Jüdische Rundschau*, 26 (1921), nr. 6, 33, "Deutschland – Die Internierung der Ostjuden", *Jüdische Rundschau*, 26 (1921), nr. 23/24, 162, "Zur Ostjudenfrage", *Jüdische Rundschau*, 26 (1921), nr. 52, 369, "Ostjudendebatte im Preußischer Landtag", *Jüdische Rundschau*, 26 (1921), nr. 62, 445-446, "Slawische Juden", *Jüdische Rundschau*, 26 (1921), nr. 68, 485-486, "Die deutschen Behörden gegen Ostjuden", *Jüdische Rundschau*, 26 (1921), nr. 73, 537, "Ostjuden in Deutschland", *Jüdische Rundschau*, 26 (1921), nr. 77, 570 og "Deutschland – Das 'Berliner Tageblatt' und die Ostjudenfrage", *Jüdische Rundschau*, 26 (1921), nr. 84/85, 608.

³³⁵ *Jüdische Rundschau*, 26 (1921), nr. 73, 537.

Uten at *JR* her direkte omtalte *CV* kan denne artikkelen imidlertid ses på som en kritikk av den liberale organisasjonen for manglende engasjement og støtte til østjødene.

Utgivelsen av den ortodokssionistiske avisen *NJP* ble innstilt i februar 1923 av økonomiske årsaker. Frem til da hadde også *NJP* rettet oppmerksomhet mot de østjødiske flyktingene i Tyskland og deres situasjon. Artikkelen *Die Ostjuden in Deutschland* skrevet av Ben Joseph fra august 1919 kan her tjene som et representativt eksempel på denne dekningen.³³⁶ Denne artikkelen var først og fremst en opplysende artikkel som omhandlet de østjødiske flyktingene, deres opprinnelse, antall og generelt vanskelige livsvilkår. Avslutningsvis understreket Joseph at tyske jøder, og vesteuropeiske jøder for øvrig, burde føle en sterk identitetsmessig tilknytning til østjødene, og at de ikke burde betrakte østjødenes livsførsel som en trussel mot deres egne vestlige verdier og livsførsel. Joseph mente at religiøse verdier forpliktet de vesteuropeiske jødene til å yte støtte til østjødene i deres karrige livsvilkår:

[...] unsere Pflicht aber ist es mit Jesaija, nicht bloß dem Hungrigen das Brot zu reichen, den Armen und Unterdrückten in unser Haus zu führen, sondern auch wo wir eine Blöße sehen, sie zu decken, und unserm Fleisch und Blut gegenüber nicht zu versagen, sondern uns ihnen zu widmen in selbstloser reiner Hingabe, ohne Vorurteil und ohne politische Rücksichten.

Joseph siktet her til profeten Jesaja fra profetskriftene *Nevi'im* i *Tanakh* (*Det gamle testamentet*). *Jesajas profetier* omhandler blant annet jødernes tilbakekomst til Israel, men også behovet for sympati og ydmykhet i møte med medmennesker uten egeninteresse, nettopp for dermed å kunne oppnå glede i Herren. Artikkelen siktet også direkte til *Kapittel 58* i *Jesajas profetier* som konkret omhandler å gi brød og husly til trengende.

Koblingen mellom religiøse temaer og dagsaktuelle politiske hendelser var for øvrig svært vanlige i *NJP*, og langt mer utbredt enn tilfellet var for *JR* eller i de sosialistiske sionistenes publikasjoner. Innhold av religiøs karakter var også å finne i *JR*, men da ikke som del av artikler som omhandlet den politiske eller sosiale utviklingen i Tyskland i samtiden.³³⁷

NJP hadde imidlertid en begrenset oppmerksomhet rettet spesifikt mot østjødenes situasjon i Bayern.³³⁸ Det var først og fremst fremstillingen av østjødene i Tyskland i mer

³³⁶ *Neue Jüdische Presse*, 17 (1919), nr. 31, 1-2.

³³⁷ *NJPs* bruk av religiøse referanser også i artikler som omhandlet politiske forhold er imidlertid ikke overraskende ettersom *NJP* hadde en ortodoks lesekrets, der selvsagt det religiøse aspektet generelt spilte en viktigere rolle i lesernes hverdagsliv enn hos de generelle eller de sosialistiske sionistene. Slik sett gir denne artikkelen et godt innblikk i hvordan argumentasjonen skilte seg i de sionistiske organene av ulik politisk, ideologisk og også religiøs karakter, selv om selve oppfatningen av østjødene i stor grad var sammenfallende.

³³⁸ Enkelte notiser vedrørende østjødenes situasjon sto riktignok på trykk. Jevnfør "Bayern und ausländische Juden", *Neue Jüdische Presse*, 18 (1920), nr. 20, 1.

generelle vendinger, som overfor, som ble behandlet, slik som i hovedoppslaget *Die Ostjuden in Deutschland* fra januar 1920. Her siterte *NJP* en artikkel fra den liberale avisen *Berliner Tageblatt* hvor Albert Einstein hadde uttalt seg om østjødene.³³⁹ Einstein, som etter Første verdenskrig engasjerte seg offentlig for sionismen, var en av de mest prominente tyske sionistene.³⁴⁰ I denne artikkelen som ikke direkte kan tas til inntekt for et ortodokssionistisk synspunkt, skrev Einstein at redselen i det tyske samfunnet for østjødene var betydelig overdrevet. Han pekte på at det sannsynligvis fantes rundt 15 000 østjødiske innvandrere i Berlin og ikke 70 000 som det hadde blitt hevdet. Einstein mente videre at de fleste østjødene heller ikke så på Tyskland som det endelige målet for sin migrasjon og kommenterte at: “Hoffentlich werden viele von ihnen in dem neu entstehenden jüdischen Palästina als freie Söhne des jüdischen Volkes eine wahre Heimat finden.” Einstein advarte samtidig mot undertrykkningen av østjødene, også fordi dette ville svekke Tysklands omdømme i verdenssamfunnet og at bildet av et “deutsche Barbarei” dermed ville manifestere seg ytterligere. I seg selv argumenterte ikke Einstein her med et identitetsfellesskap mellom østjødene og de vesteuropeiske jødene, slik som var tilfellet i Ben Josephs artikkel.³⁴¹

I samme avisutgave stod også artikkelen *Die Frankfurter Zeitung und die Ostjuden* på trykk.³⁴² Her beskyldte *NJP* den liberale avisen *Frankfurter Zeitung* for å ha ytret seg i antisemittiske vendinger overfor østjødene. *NJP* understreket først at *Frankfurter Zeitung* var en avis *NJP* tidligere hadde betraktet som: “[...] eine von rechtem Denken und sachlicher Behandlung geleitetes Pressorgan”, men at *Frankfurter Zeitung* nå hadde gitt etter for antisemittiske stemninger ved å beklage østjødenes primitive livsførsel og hevde at de manglet evne til å tilpasse seg den vestlige livsførsel. *NJP* kommenterte at et slikt utsagn var: “Ganz die Sprache der Antisemiten-Presse.”

Det var likevel først i lederartikkelen *Der Antisemitismus in Bayern* fra mai 1920 at spesifikt situasjonen for østjødene i Bayern og den utbredte antisemittiske holdningen mot dem ble beskrevet.³⁴³ I den usignerte lederartikkelen, sannsynligvis skrevet av redaktør Saly Geis, fantes en lignende Bayern-karakteristikk som hadde vært på trykk i *JR*. Bayern ble her beskrevet som en i utgangspunktet fredelig og provinsiell delstat, og *NJP* brukte

³³⁹ *Neue Jüdische Presse*, 18 (1920), nr. 1, 1.

³⁴⁰ Albert Einstein hadde riktignok på dette tidspunktet sveitsisk statsborgerskap.

³⁴¹ Det er likevel klart at Einsteins artikkel først hadde stått på trykk i *Berliner Tageblatt* og dermed ikke direkte var rettet mot sionister, og da heller ikke mot ortodoks sionistiske eller tyskjødiske lesere for øvrig. Einstein trakk også frem andre argumenter for hvorfor østjødene måtte forsvares, enn hva han sannsynligvis ville ha gjort i et rent sionistisk organ.

³⁴² *Neue Jüdische Presse*, 18 (1920), nr. 1, 1.

³⁴³ *Neue Jüdische Presse*, 18 (1920), nr. 18, 1.

fremstillingen av det «opprinnelige» Bayern som et virkemiddel for å kommentere et drastisk skifte i holdningen overfor tyske og utenlandske jøder i delstaten:

Die bayerische Judenheit war stets stolz darauf, mit dem Antisemitismus der ‚Saupreußen‘ nichts zu tun haben. [...] So hatte die Regierung am 20. März dieses Jahres die Oeffentlichkeit mit der Ausweisung der Ausländer, d. h. der „Ostjuden“, überrascht.

Det ble altså her fremstilt som en overraskelse at antisemittismen nå hadde nådd også de offentlige kontorene i Bayern. Det kan imidlertid være vanskelig å forestille seg at dette fullt ut ble oppfattet slik av *NJP* sett i lys av eskaleringen av antisemittismen som hadde fulgt i etterkant av nedkjempingen av de sosialistiske revolusjonshandlingene i Bayern. Denne formuleringen må derfor også vurderes som et retorisk grep for å få frem det dramatiske i den antisemittiske situasjonen som utspant seg i Bayern. I den kortere artikkelen *Der Antisemitismus in Bayern* to uker senere ble situasjonen i Bayern fulgt opp.³⁴⁴ Her ble det meldt om arrestasjon og forvaring av østjøder som forsøkte å ta seg inn i Bayern ved grensebyen Lichtenfels. *NJP* beklaget denne behandlingen fra de bayerske myndighetene på det sterkeste.

I den sosialistisksjonistiske pressen var oppmerksomheten mot østjødene generelt stor, selv om denne oppmerksomheten, i likhet med i *JR* og *NJP*, i størst grad rettet seg mot forholdene i Øst-Europa og i mindre grad mot forholdene i Tyskland. I det østerrikske *Poale Zion*-organet *FT* ble i det hele tatt interne bayerske forhold spesifikt unnlatt omtale, med unntak av de allerede nevnte artiklene knyttet til *USPD*s og Eisners revolusjonsforsøk og drapet på ham våren 1919. Dette selv om den østerrikske avisen *FT* tydelig også viste interesse for tyske forhold. Heller ikke det tyske *Poale Zion*-organet *Jüdische Arbeiterstimme* (*JA*), som kun kom ut en kort periode fra mars 1921 til januar 1922, hadde særlig oppmerksomhet mot østjødene i Bayern.

³⁴⁴ *Neue Jüdische Presse*, 18 (1920), nr. 22, 1. Denne artikkelen, som sto på trykk 11. juni 1920, var for øvrig nærmest identisk med artikkelen *Judenschikanen in Bayern* (*Jüdische Rundschau*, 25 (1920), nr. 38, 295) som sto på trykk samme dag i *JR*, behandlet tidligere i dette kapittelet. Dette tyder på at det var et redaksjonelt samarbeid mellom *JR* og *NJP*, uten at man vil kunne si om det var *JR*s eller *NJP*s redaksjon som hadde skrevet artikkelen. Det var flere eksempler på et slikt trolig redaksjonelt samarbeid mellom *NJP* og *JR* som artikkelen *Von den Leiden der ostjüdischen Flüchtlinge* (*Neue Jüdische Presse*, 19 (1921), nr. 34, 5) fra 8. september 1921 om at den østjødiske flyktningstrømmen nå fullstendig hadde stoppet opp. Denne er nærmest helt identisk med *JR*-artikkelen *Die deutschen Behörden gegen Ostjuden* (*Jüdische Rundschau*, 26 (1921), nr. 73, 537).

Utvisningen av østjøder fra Bayern høsten 1923

Den høyrradikale politikeren Gustav Ritter von Kahr ble 25. september 1923 utnevnt til generalstatskommissær og gitt diktatoriske fullmakter av den bayerske delstatsregjeringen. Dagen etter tiltredelsen innførte han unntakstilstand i Bayern. Utnevnelsen av von Kahr og unntakstilstanden var blant annet basert på en sterk misnøye fra delstatsregjeringens side mot den tyske riksregjeringens avslutning av den offentlige styrte motstandskampen i Rhinlandet, som hadde vært gjenstand for franske og belgiske militære styrkers tilstedeværelse siden januar 1923.³⁴⁵

Ettersom von Kahrs sterke antisemittiske holdninger var godt kjent i samtiden, fulgte *JR* raskt opp de politiske omveltningene i Bayern. I den usignerte³⁴⁶ lederartikkelen *Zur Lage in Deutschland* fra 28. september 1923 uttrykte avisen bekymring for utviklingen: “Die tragische Zuspitzung der Ereignisse in Deutschland wird, wie nicht anders zu erwarten war, von gewissenlosen Elementen wieder zu einer maßlosen Hetze gegen die Juden ausgenützt.”³⁴⁷ Avisen beklaget her at de tyske jødene igjen ble syndebukker etter som de økonomiske og sosiale forholdene stadig ble dystre. I artikkelen ble det videre kommentert at von Kahrs diktaturregime tydeliggjorde et klart brudd i tysk historie ettersom slike dramatiske forhold ikke hadde funnet sted under Keiserriket. For å underbygge dette refererte *JR* til von Kahrs regjeringserklæring der det het at: “sich der neue Diktator auf alle Bürger stützen will, die deutschen Stammes sind.” *JR* mente her “den tyske stammen” tydelig utelukket de tyske jødene fra det bayerske fellesskapet.

JRs dystre prognose for utviklingen i Bayern fra slutten av september 1923 skulle raskt vise seg å bli en realitet. Von Kahr innførte fra midten av oktober en massiv politikampanje for først å kartlegge og deretter utvise østjøder fra Bayern. Mange av østjødene som nå ble utvist, hadde oppholdt seg i delstaten i årevis. Fra slutten av oktober og begynnelsen av november 1923 hadde *JR* fyldig dekning av situasjonen i Bayern.³⁴⁸ I hovedoppslaget 2. november 1923 reagerte *JR* svært sterkt på politiets arbeidsmetoder i forbindelse med utvisningen og hevdet at det ble tatt i bruk utspekulerte metoder for å utvise østjødene, som bruk av gamle bøter enkeltpersoner hadde fått som legitime rettslige påskudd til utvisning.³⁴⁹ *JR* meldte også at politiaksjonene ikke bare ble gjennomført i München, men i

³⁴⁵ Walter, *Antisemitische Kriminalität und Gewalt*, 111-176.

³⁴⁶ Denne artikkelen var sannsynligvis skrevet av daværende redaktør Robert Weltsch. Dette vil likeledes være sannsynlig for øvrige usignerte lederartikler skrevet høsten 1923.

³⁴⁷ *Jüdische Rundschau*, 28 (1923), nr. 83/84, 497.

³⁴⁸ *JRs* første større oppmerksomhet mot utvisningen av østjøder fra Bayern høsten 1923 var artikkelen *Massenausweisung von Juden aus München* fra 30. oktober 1923. *Jüdische Rundschau*, 28 (1923), nr. 93, 543.

³⁴⁹ “Judenaustreibung aus Bayern”, *Jüdische Rundschau*, 28 (1923), nr. 94, 547.

flere byer i Bayern. Videre i lederartikkelen *Die Münchener Vorfälle* i samme avis ble det understreket at hendelsene i Bayern var et endelig gjennomslag for en offentlig styrt antisemittisme i Tyskland:

Die planmäßigen Judenausweisungen aus München, [...], sind der erste sichtbare und bedeutsame Erfolg der antisemitischen Bewegung in Deutschland, die heute nicht mehr bloß eine parteipolitische ist, sondern jetzt als amtliche Praxis der Zentralbehörden eines deutschen Einzelstaates deutlich in Erscheinung getreten ist.³⁵⁰

Etter Scheunenviertel-pogromen 5. november 1923 i Berlin var ikke lenger utvisningen av østjøder fra Bayern det sterkeste aktuelle bildet på antisemittisk vold i Tyskland i *JR*. Oppmerksomheten mot utvisningen av østjøder fra Bayern holdt seg likevel sterk i *JR* også gjennom de siste ukene av 1923, men ble nå først og fremst satt i sammenheng med Scheunenviertel-pogromen for å understreke bredden i den omfattende antisemittiske volden som fant sted i Tyskland.

I den sionistiske pressens omtale av østjødene, både i Tyskland generelt og i Bayern spesielt, er det flere aspekter som er tydelige. Først viste sionistene sterk sympati med østjødene og påpekte at de vesteuropeiske jødene hadde tette identitetsmessige likheter med dem. Dette aspektet var også en del av den pågående polemikken mellom sionister og liberale tyske jøder for øvrig. Videre er det klart at den sionistiske pressen, spesielt gjennom *JR* og *NJP*, fremstilte Bayern som en særegen del av Tyskland der antisemittismen tradisjonelt ikke hadde stått like sterkt som i Tyskland for øvrig, og i Preussen spesielt. Dette selv om antisemittismen i Bayern uttrykt både gjennom völkisch-ideologiske grupper og i det bredere samfunnslag ikke var et nytt fenomen.³⁵¹ *NJPs* og *JRs* bemerkninger kan derfor tyde på at dette både var uttrykk for at de bayerske forholdene ikke hadde vært av like stor interesse for redaksjonene ettersom de ikke hadde rapportert om antisemittiske forhold fra delstaten i særlig grad, men også at fremstillingen gjennom avisene var uttrykk for retoriske grep nettopp for å underbygge det dramatiske i den offentlige styrte antisemittismen som ble tydelig gjennom von Kahrs diktaturregime høsten 1923. Det er også klart at Bayern, i forbindelse med utvisningen av østjøder høsten 1923, ble vurdert av *JR* som delstaten der en offentlig antisemittisme stod sterkest i Tyskland og at utvisningen ved siden av Scheunenviertel-pogromen utgjorde den alvorligste antisemittiske hendelsen i Tyskland høsten 1923.³⁵²

³⁵⁰ *Jüdische Rundschau*, 28 (1923), nr. 94, 547-548.

³⁵¹ Jevnfør Walter, *Antisemitische Kriminalität und Gewalt*, 97-110.

³⁵² I lederartikkelen *Die judenfeindliche Welle in Deutschland* 20. november 1923 pekte Robert Weltsch på at Scheunenviertel-pogromen og utvisningen av østjøder fra Bayern var de to alvorligste antisemittiske hendelsene som hadde funnet sted i Tyskland høsten 1923. *Jüdische Rundschau*, 28 (1923), nr. 97, 561.

Drapet på Walther Rathenau – Et jødisk anliggende?

En tredje antisemittisk voldshandling under Weimar-republikkens første år, som både av samtiden og ettertiden ble oppfattet som svært dramatisk, var drapet på den tyske utenriksministeren Walther Rathenau i Grunewald i Berlin 24. juni 1922.³⁵³ Rathenau var en sekularisert jøde som tok avstand fra både sionismen og sosialismen. Han var heller ingen støttespiller for de liberale tyske jødernes sak gjennom CV og anså ikke sin jødiske familiebakgrunn som relevant for sin posisjon eller sitt virke.³⁵⁴ Som politiker hadde Rathenau en konservativ grunnholdning som bunnet i idealer fra Keiserriket. Likevel ble han et av de sterkeste symbolene for den nye republikken og hva man mislikte ved den for antisemittiske og antirepublikanske miljøer, som republikanisme og ettergivelse av seiersmaktenes krav etter Første verdenskrig. Dette skyldtes ikke minst Rathenaus jødiske familiebakgrunn og det faktum at Weimar-republikken var forutsetningen for at en tysk jøde kunne nå opp til den politiske makteliten i Tyskland.³⁵⁵

Ved utnevnelsen av Rathenau til utenriksminister var det imidlertid også mange tyske jøder som var skeptiske til at en tysk jøde trådte frem på den offentlige arenaen ettersom man fryktet at dette kunne øke de antisemittiske stemningene ytterligere. Dette var også oppfatningen til sionistene. Blumenfeld og Einstein oppsøkte Rathenau i begynnelsen av april 1922 for å overtale ham til å trekke seg som utenriksminister. Ifølge Blumenfeld var Rathenau imidlertid en utpreget “Gesprächsmeister” og lot seg ikke overtale.³⁵⁶ Selv om det er usikkert om Blumenfeld og Einstein hadde tro på at det faktisk ville være mulig å påvirke Rathenau til å fratre stillingen, viser dette møtet at sionistene og Blumenfeld engasjerte seg i den poliske situasjonen i Tyskland. I tillegg gir besøket en pekepinn på en økende bekymring blant sionistene for den brutaliserende antisemittismen.

Selv om ikke Rathenau ønsket å fremstå som en representant for de liberale jødene, stod han enda fjernere fra de tyske sionistene. Utnevningen av Rathenau til utenriksminister 31. januar 1922 vakte likevel oppmerksomhet i *JR*, og den 14. februar viet avisen en lengre usignert artikkel, *Der Fall Rathenau*, til dette.³⁵⁷ Her stod det blant annet at: “Die Ernennung

³⁵³ Walther Rathenau (1867-1922) var sønn av industrieiendomsherren Emil Rathenau, grunnleggeren av industriselskapet *AEG*, og vokste opp i en velstående familie i Berlin. Han representerte partiet *DDP*.

³⁵⁴ Selv om Walther Rathenau var sekularisert, avviste han ikke en personlig jødisk tilknytning. Han understreket også stolthet over jødernes intellektuelle, økonomiske og etiske særegenhet. Mendes-Flohr og Reinharz, *The Jew in the modern World*, 267-268.

³⁵⁵ Winkler, *Weimar 1918-1933*, 174.

³⁵⁶ Blumenfeld, *Erlebte Judenfrage*, 142-145. Jevnfør også Meyer, *Deutsch-jüdische Geschichte in der Neuzeit. Band IV*, 189. Det var for øvrig ingen henvisninger til møtet mellom Blumenfeld, Einstein og Rathenau i den sionistiske pressen.

³⁵⁷ *Jüdische Rundschau*, 27 (1922), nr. 11/12, 68.

von Walther Rathenau zum Reichsminister des Auswärtigen in Deutschland ist keine jüdische Angelegenheit”. *JR* mente videre at Rathenau ikke kunne anses som en representant for de tyske jødene ettersom han: “[...] steht ganz fern jeder jüdischen Bewegung, fern dem jüdischen Leben, ist unberührt von dem in unserer Zeit sich vollziehenden Prozeß jüdischer Wiedergeburt”, altså at han stod fjernt både fra sionistene så vel øvrige tyske jøder. Selv om avisen så det unike i situasjonen der en tysk jøde hadde blitt utnevnt til tysk utenriksminister, ønsket ikke *JR* at utnevningen av Rathenau skulle tas til inntekt for de liberale tyske jødernes emansipasjonsprosjekt og som et tegn på at de tyske jødene nå, ved denne utnevningen, endelig var både juridisk og sosialt likestilt i det tyske samfunnet:

Immerhin ist es ein bemerkenswertes Ereignis, wenn in Deutschland in der gegenwärtigen Situation ein Jude auf den schwierigsten Posten berufen wird. Es ist ein Beweis dafür, dass die massgebenden Faktoren des Deutschen Reichs offenbar der Ansicht sind, dass ein anderer Mann von gleicher persönlicher Qualifikation in Deutschland nicht vorhanden ist. Unter zwei gleichen Kandidaten wäre wahrscheinlich der Jude unterlegen.

JR mente her at tyske jøder fortsatt ble diskriminert i det tyske samfunnet og at utnevningen av Rathenau bare kunne forstås ut fra hans spesielle anseelse og ferdigheter, og ikke som tegn på at tyske jøder ville ha blitt tildelt en slik posisjon hvis det fantes andre ikke-tyskjødiske kandidater med likeverdige evner. Avisen beskrev i samme artikkel den sterke antisemittiske agitasjonen utnevningen av Rathenau hadde vekket. Ifølge *JR* viste dette tydelig at antisemittene ikke tok stilling til om en tysk jøde bekjente seg til «Judentum» eller «Deutschtum». Innholdet i den antisemittiske retorikken var uavhengig av dette, mente avisen.

Drapet på Rathenau den 24. juni 1922 vakte svært omfattende oppmerksomhet i tysk så vel som internasjonal presse og etterforskningen og jakten på gjerningsmennene sommeren 1922 ble fulgt tett, også til en viss grad av de sionistiske publikasjonene. *JR* rapporterte om drapet på Rathenau i den første avisutgaven etter drapshandlingen. I motsetning til hva tilfellet var for *CVs* hovedorgan *C.V.-Zeitung* var imidlertid ikke drapet hovedoppslag.³⁵⁸ I artikkelen *Rathenau* beskrev Fritz Löwenstein de enorme fordømmende reaksjonene drapet på Rathenau hadde skapt, både i Tyskland og i Europa for øvrig, og hvor tydelig drapet viste at de antisemittiske og antirepublikanske strømningene i det tyske samfunnet stadig ble sterkere. Löwenstein trakk også frem Rathenaus jødiske familiebakgrunn og skrev at Rathenau ikke følte en sterk tilknytning til en jødisk identitet: “In Walther Rathenau ist ein Mann dahingesunken, der, einer jüdischen Familie entstammend, Jude geblieben war, dessen

³⁵⁸ “Rathenau”, *Jüdische Rundschau*, 27 (1922), nr. 51, 337.

stärkste seelische Verknüpfungen in seinem Bewußtsein aber jedenfalls nicht jüdisch waren.” *JR* holdt altså fast på sin oppfatning om at Rathenau ikke holdt den jødiske familiebakgrunnen som relevant for hans samfunnsmessige gjerning. Löwenstein føyde i artikkelen også Rathenaus navn til rekken av tyske jøder som hadde blitt myrdet siden slutten av Første verdenskrigs. Denne listen inneholdt navn som Luxemburg, Landauer, Eisner og Hugo Haase. Blant disse var det imidlertid kun Landauer som av Löwenstein ble beskrevet som en person der den jødiske identiteten hadde spilt en større rolle. Löwenstein omtalte videre situasjonen under Rathenaus utenriksministerperiode, fra 31. januar 1922 til hans død, som den klart mest eksplosive i tysk historie med henblikk på den antisemittiske agitasjonen. Han argumenterte videre med at denne svært dramatiske antisemittiske handlingen nok en gang klart hadde vist at løsningen på den sterke antisemittismen ikke lå i assimilasjonen, men i sionismen:

Es wird Aufgabe unserer nationalen Erziehungsarbeit sein, daß in der kommenden Generation die Zahl derjenigen immer größer wird, die die Illusion einsehen, die sich das deutsche Judentum seit einem Jahrhundert gemacht hat und für die es heute zu büßen hat, und die den Rückweg zu ihrem eigenen Volke finden.

Drapet på Rathenau ble fulgt opp i *JR* to uker senere, i artikkelen *Die Lage in Deutschland* som omhandlet etterforskningen av drapet.³⁵⁹ Artikkelen pekte samtidig på gjennomslaget antisemittisk tankegods hadde blant unge i Tyskland. Den antisemittiske pamfletten *Sions vises protokoller* ble her trukket frem og det ble påpekt at den fortsatt hadde sterk innflytelse på antisemittiske ungdomsmiljøer.³⁶⁰

I oktober samme år rapporterte *JR* fra rettsprosessen mot de tiltalte for drapet i artikkelen *Zum Rathenau-Prozess*.³⁶¹ *JR* understreket at det var viktig å dømme de skyldige for drapet, men levnet samtidig liten tro på at den antisemittiske bevegelsen de tiltalte tilhørte, ville bli særlig svekket gjennom rettsprosessen. *JR* mente videre at det spesielt var dystert å se hvordan unge borgerlige og godt utdannede mennesker sluttet seg til en slik völkisch-ideologisk organisasjon, uten at organisasjonen ble nevnt med navn.³⁶² *JR* mente også at forsvarsarbeidet mot antisemittismen ikke kunne lykkes ettersom “jødefobien” var en “sykdom” som ikke lenger kunne bekjempes. *JR* nevnte ikke her *CV* direkte, men det er klart at det igjen var blant annet mot denne organisasjonen kritikken ble rettet. Avslutningsvis ble

³⁵⁹ *Jüdische Rundschau*, 27 (1922), nr. 53/54, 355.

³⁶⁰ Mer om *Sions vises protokoller* side 74-75.

³⁶¹ *Jüdische Rundschau*, 27 (1922), nr. 81, 541.

³⁶² Gjerningsmennene som ble dømt for drapet på Walther Rathenau var tilknyttet den nasjonalistiske terroristorganisasjonen *Organisation Consul*. Det var tette forbindelser mellom *Organisation Consul* og *DVSTB* ettersom flere av gjerningsmennene var medlem av begge organisasjonene.

det påpekt at det kun var sionismen som var løsningen på den antisemittiske “sykdommen”: “Es gibt nur ein Mittel zur Behebung dieser Krankheit, ein einziges radikales Mittel: die Juden müssen ihre Existenz wieder auf eine solche Basis stellen, daß die geheimnisvolle und erschreckende Abnormalität von ihnen genommen ist.”

De ortodokse sionistene markerte heller ingen tilknytning til Rathenau som politiker eller som tysk jøde, og hans utnevning til utenriksminister i januar 1922 ble ikke omtalt i *NJP*. I den første utgaven etter drapet fikk imidlertid hendelsen større oppmerksomhet gjennom hovedoppslaget og nekrologen *Er war ein Jude*.³⁶³ Avisen trakk her frem at Rathenau ikke var en religiøs tysk jøde, men at han var stolt av og brukte sin jødiske tilknytning i det offentlige liv, noe som ikke var helt i overensstemmelse med personen Rathenau. *NJP* forsøkte gjennom artikkelen i respekt for Rathenau å sette hans standpunkt utenfor det nasjonaljødiske fellesskap inn i en større sammenheng ved å referere til de liberale tyske jødernes emansipasjonsprosess fra slutten av 1700-tallet. *NJP* tok ikke her opp selve drapshandlingen, men fokuserte på de kraftige fordømmende reaksjonene drapet hadde fått i det tyske samfunnet. *NJP* gjengav videre kommentarer fra to aviser, den tyske liberale avisen *Vossische Zeitung* og den sveitsiske avisen *Neue Zürcher Zeitung*.³⁶⁴ I begge disse avisene ble Rathenaus jødiske familiebakgrunn trukket frem.

Vurderer man den sionistiske pressens dekning av drapet på Rathenau under ett er det klart at drapet ble ansett som et klart antisemittiskmotivert angrep, selv om altså utnevningen av Rathenau til utenriksminister ble vurdert som “ikke et jødisk anliggende” i *JR*.³⁶⁵ Både *NJP* og *JR* vurderte drapet som et klart tegn på eskaleringen av antisemittismen i det tyske samfunnet og tydeliggjorde i den sammenheng den sionistiske standpunktet og Palestina-arbeidet. Det er også tydelig å se en dyp sympati med offeret Rathenau, og det ble fremstilt som både tragisk og ironisk at Rathenau, som gjennom sitt virke, ikke ønsket å trekke frem sin jødiske familiebakgrunn, og heller ikke så denne som relevant, nettopp gjennom drapshandlingen mot ham, ble en tysk jøde. Han ble slik sett ble tildelt offerrollen som tysk jøde. Av den grunn ble drapet på Rathenau også for sionistene et av de sterkeste uttrykkene for den antisemittiske volden i løpet av de første årene av Weimar-republikken, og et ytterligere eksempel på den liberale emansipasjonsprosessens nederlag.

³⁶³ *Neue Jüdische Presse*, 20 (1922), nr. 23, 1.

³⁶⁴ “Urteile über Rathenau”, *Neue Jüdische Presse*, 20 (1922), nr. 24, 2.

³⁶⁵ Det er for øvrig vanskelig å finne reaksjoner på drapet på Rathenau hos de sosialistiske sionistene ettersom både det tyske *Poale Zion*-organet *Jüdische Arbeiterstimme* og det østerrikske *Freie Tribüne* ikke lenger ble utgitt sommeren 1922.

JR var også inne på dette i forbindelse med tiårsdagen for drapet på Rathenau i juni 1932. I artikkelen *Gedenkttag* innledet avisen:³⁶⁶

Es ist wie eine bittere Ironie um die geschichtliche Gestalt Walter Rathenau, daß sein zehnter Todestag am 22. Juni in höherem Maße ein jüdischer Gedenkttag ist, als ein deutscher. Rathenau hat nicht für das Judentum, nicht für das jüdische Volk gelebt, nicht für sie auch ist er gestorben; aber unwissentlich und unwillentlich ist er ein Repräsentant des Judentums, – genauer gesagt: des jüdischen Schicksals – geworden.

Her uttrykte *JR* at Rathenau og slik sett øvrige liberale og sekulariserte tyske jøder vanskelig kunne frasi seg sin jødiske tilknytning og identitet, selv om de måtte ønske det. Rathenau hadde slik sett «ufrivillig» blitt et *jødisk* offer.

Illustrasjon 6.1: Portrettillustrasjon av Walther Rathenau fra *Neue Jüdische Presse* 29. juni 1922. De sionistiske publikasjonene trykket på begynnelsen av 1920-tallet sjeldent slike portretter eller andre illustrasjoner.

³⁶⁶ *Jüdische Rundschau*, 37 (1932), nr. 49, 231.

Kulminasjon av krisen høsten 1923 - Scheunenviertel-pogromen

I Weimar-republikkens første periode frem til 1924 var det imidlertid Scheunenviertel-pogromen i november 1923 som ble det fremste eksempelet for sionistene på antisemittisk vold. Pogromen markerte samtidig at sionistene definitivt erkjente at større antisemittisk voldshandlinger ikke kun var et fenomen knyttet til Øst-Europa.

Tyskland hadde befunnet seg i en sammenhengende og økende økonomisk nedgangstid siden opprettelsen av Weimar-republikken. Etter den franske militære tilstedeværelsen i Rhinlandet fra januar 1923, som hadde skapt svært sterke reaksjoner i hele det tyske politiske landskapet, eskalerte den økonomiske krisen og kulminerte i hyperinflasjonen høsten 1923. Gitt de drastisk forverrede økonomiske forholdene var høsten 1923 preget av sterk sosial og politisk uro, kraftig politisk polemikk og hyppige regjeringsskifter. Urolighetene førte også til at flere demokrater tok til orde for en midlertidig diktatorisk løsning for å stabilisere situasjonen.³⁶⁷

Det var mot dette dunkle økonomiske, politiske og sosiale bakteppet at Scheunenviertel-pogromen fant sted 5. og natten til 6. november 1923. Det voldelige angrepet var for øvrig ikke den eneste pogromlignende handlingen i Tyskland høsten 1923, men det var først i forbindelse med denne at både den tyske og den tyskjødiske offentligheten for alvor ble oppmerksom på at denne typen antisemittisk vold hadde fått sitt gjennomslag også i Tyskland.³⁶⁸

Scheunenviertel nær Alexanderplatz i sentrum av Berlin hadde en større østjødisk befolkning. Dette hadde ført til at området i lengre tid hadde vært et angrepsmål for høyreekstreme völkisch-ideologiske antisemitter. Pogromen startet med at antisemittiske agitatorer på Alexanderplatz talte til en forsamling av fattige og arbeidsløse mennesker om den økonomiske krisen. Agitatorenes poeng var at det var jødene som var skyld i den håpløse situasjonen, og de manet forsamlingen til å trekke nordvestover til Scheunenviertel for å plyndre hjem og forretninger. Plyndringen ble utført i stort monn og holdt frem natten igjennom. Politiet brøt etter hvert inn, men det var i størst grad tyske jøder og østeuropeiske innvandrere som ble arrestert og ikke den angripende mobben.³⁶⁹

Scheunenviertel-pogromen skapte svært sterke reaksjoner blant sionistene og for første gang i perioden 1919-1924 slo *JR* opp antisemittisk vold og propaganda i Tyskland opp på

³⁶⁷ Winkler, *Weimar 1918-1933*, 212.

³⁶⁸ Jevnfør Hecht, *Deutsche Juden und Antisemitismus in der Weimarer Republik*, 177.

³⁶⁹ Hecht, *Deutsche Juden und Antisemitismus in der Weimarer Republik*, 177-178.

forsiden av avisen over flere påfølgende utgaver.³⁷⁰ I første utgave av *JR* etter pogromen var også de voldelige opptøyene dekket gjennom tre av avisens fire sider der også hendelsesforløpet i voldshandlingen ble detaljert beskrevet.

Sionistenes sterke oppmerksomhet mot voldshandlingene kan delvis forklares med at den var rettet spesielt mot østjører i Tyskland, som sionistene hadde vist en sterk sympati og støtte til tidligere. Dette vil imidlertid ikke være helt dekkende ettersom Scheunenviertel-pogromen også vekket svært sterke og fordømmende reaksjoner i *C.V.-Zeitung*. *JRs* dekning må derfor også forstås som en oppriktig bekymring utløst av de brutale antisemittiske voldshandlingene.³⁷¹

Scheunenviertel-pogromen ble også av *JR* sett på som et enestående voldelig antisemittisk uttrykk uten sidestykke i moderne tysk historie. I lederartikkelen *Die Schicksalsstunde des deutschen Judentums* 9. november, skrevet av redaktør Weltsch, ble pogromen direkte sammenlignet med de østeuropeiske pogromene og det ble påpekt at slike voldshandlinger nå også hadde nådd den tyske “kulturstaten”. Ifølge Weltsch hadde slike angrep hadde tidligere kun vært “das Merkmal minderkultivierter Staaten”:

Im Herzen Europas, im deutschen Kulturstaat, haben wir erlebt, was noch vor zehn Jahren niemand für möglich gehalten hätte. Die deutschen Juden, die mit der Ueberlegenheit des auf sicherem Port Stehenden von den Juden-Pogromen in Rußland gehört haben, hätten nie geglaubt, daß ihnen selbst ähnliche Erfahrungen bevorstehen. Die furchtbare Krise, in die der Krieg die ganze Welt und vor allem Deutschland gerissen hat, hat nun auch diese Folge gehabt.³⁷²

Her presenterte Weltsch samtidig en direkte årsakssammenheng mellom Første verdenskrig, som han mente hadde virket spesielt opprivende og brutaliserende på den tyske befolkningen, og Scheunenviertel-pogromen. Weltsch uttrykte også oppriktig bekymring over at en slik voldshandling kunne finne sted i Tyskland. Han mente en slik hendelse ville vært utenkelig tidligere og trakk frem den tyske “Kulturstaat” som et tidligere beskyttende lag mot antisemittisk vold.

Et sentralt moment i denne artikkelen var at den, som tittelen antyder, rettet seg mot alle tyske jøder uavhengig av ideologisk eller politisk ståsted. Weltsch oppfordret alle tyske jøder til å ta stilling til den antisemittiske utfordringen på ny. Han argumenterte videre for at

³⁷⁰ På dette tidspunktet var det kun *JR* av publikasjonene jeg har sett på i denne fremstillingen, med unntak av *DA*, som fortsatt ble utgitt.

³⁷¹ Jevnfør “Die Forderung der Stunde”, *C.V.-Zeitung*, nr. 45/46, 345-346 og “Dunkle Tage. Schwere Ausschreitungen in Berlin und im Reiche”, *C.V.-Zeitung*, 2 (1923), nr. 45/46, 347-349.

³⁷² *Jüdische Rundschau*, 28 (1923), nr. 96, 557-558. Lederartikkelen er usignert, men ble sannsynligvis skrevet av Robert Weltsch ettersom oppfølgingsartikkelen i neste utgave av *JR* som omhandlet annen tyskjødisk presses reaksjoner på artikkelen er underskrevet Weltsch.

den gryende antisemittismen viste at man kun kunne regne tyske jøder som reelle støttespillere i kampen mot antisemittismen:

Das deutsche Judentum muß heute verstehen, daß **nur wir Juden selbst uns helfen können**. Werden wir uns nicht helfen, wird niemand uns helfen. Werden wir nicht für uns eintreten, wird niemand für uns eintreten. [...] Wir Zionisten sind uns des Ernstes der Stunde bewußt. Wir wollen, ungeachtet aller Gegensätze der Weltanschauung und der Partei, das Trennende zurückstellen, wenn die deutschen Juden bereit sind, mit uns zusammen das deutsche Judentum als kraftvollen Organismus wieder aufzubauen.³⁷³

Ettersom Weltsch her oppfordret til samlet tyskjødisk bekjempelse av antisemittismen, kan dette i utgangspunktet virke som en forsonende holdning overfor de assimilasjonsorienterte tyske jødene.³⁷⁴ Weltsch kom imidlertid med kraftig kritikk av emansipasjonsprosjektet og skrev at: “Die Politik der Assimilation, die Politik der systematischen Preisgabe und Zersetzung des Judentums, hat Schiffbruch gelitten.” Dette var en krass betraktning som ikke kan betegnes som en forhandlingsfremmende invitt til samarbeid “ungeachtet aller Gegensätze der Weltanschauung”.

Neste utgave av *JR* kom først ut nærmere to uker senere på grunn av en trykkeristreik. *JR* kunne her meddele at oppfordringen til tyskjødisk samarbeid ikke hadde møtt særlig positiv gjenklang i den ikke-sionistiske tyskjødiske pressen.³⁷⁵ I artikkelen *Die judenfeindliche Welle in Deutschland* skrev Weltsch at selv om hans artikkel hadde blitt viet større oppmerksomhet, spesielt i liberale og ortodokse organer, hadde ikke disse publikasjonene tatt inn over seg invitasjonen til samarbeid, men kun returnert en sterk kritikk av sionistene. Sentralt i denne kritikken lå, ifølge Weltsch, påstanden om at *JR* hadde hevdet å uttale seg på vegne av alle tyske jøder. Dette avviste Weltsch tydelig og skrev at: “Wir haben nicht für das deutsche Judentum gesprochen, sondern an das deutsche Judentum.” Weltsch erkjente imidlertid at et slikt samarbeid på tvers av ideologiske skillelinjer etter de negative reaksjonene nå syntes å være vanskelig og trakk spesielt frem den liberale avisen *Hamburger Israelische Familienblatts* kritikk som et tydelig tegn på dette. Den liberale avisen hadde

³⁷³ *Jüdische Rundschau*, 28 (1923), nr. 96, 557. Uthevinger fra den opprinnelige artikkelen. Faksimile av hele artikkelen på side 105.

³⁷⁴ Dette var for øvrig ikke første gang Robert Weltsch og *JR* talte for en fellesjødisk samling mot antisemittismen. Scheunenviertel-pogromen kan dermed ikke betegnes som en avgjørende hendelse i *ZVfDs* og *JRs* støtte til fellesjødisk samarbeid mot antisemittismen. I lederartikkelen *Die Bekämpfung des Antisemitismus* (*Jüdische Rundschau*, 28 (1923), nr. 43, 251) fra mai 1923 skrev *JR* at et samarbeid med *CV* ville være viktig for å bekjempe antisemittismen. Også to avisutgaver forut for Scheunenviertel-pogromen tok Robert Weltsch til orde for en samlende organisasjon gjennom *JR*. Jevnfør “Antisemitismus und jüdisches Einheitsfront”, *Jüdische Rundschau*, 28 (1923), nr. 91, 535-536.

³⁷⁵ *Jüdische Rundschau*, 28 (1923), nr. 97, 561.

ifølge Weltsch avvist et fellesjødisk samarbeid med sionistene ganske enkelt ut fra at det “[sich] nicht verlohnt, sich mit diesen Thesen [der Zionisten] ernsthaft zu beschäftigen”³⁷⁶

Det kan være vanskelig å se om *JR* i utgangspunktet så et samarbeid med øvrige tyskjødiske organisasjoner som sannsynlig. Den krasse kritikken som Weltsch og *JR* hadde rettet spesielt mot *CV* tydet uansett ikke på en samarbeidsfremmende holdning. Den åpne invitasjonen viser likevel at situasjonen etter Scheunenviertel-pogromen av sionistene ble ansett som helt ekstraordinær, slik at nye ekstraordinære løsninger måtte vurderes.

EINZELNUMMER 20 Milliarden M.

JÜDISCHE RUNDSCHAU

Redaktion und Verlag W 15, Sächsische Straße 8. Erscheint jeden Dienstag und Freitag. Bezugspreis bei der Expedition monatlich 1,10 Goldmark. Berechnung zum Tageskurs. Abonnements werden in der Währung der einzelnen Länder berechnet.	Anzeigen-Verwaltung: Jüdische Rundschau G.m.b.H., Berlin W15, Sächsische Straße 8. – Telefon: Amt Platzburg 6697, 6698 u. 6699. Anzeigenpreis: Regelmäßig 100 Goldmark, Familienanzeigen und Stellenanzeigen 500 Goldmark, für farbige Anzeigen 150%. Aufschlag Aufgebotsblatt Dienstag und Freitag nachmittags 4 Uhr.	Telefon: Platzburg 6697 u. 6698. Postcheckkonto: Berlin Nr. 17392. Für Oesterreich: Postsparkassenamt Wien, Konto Nr. 156010. Für Tschechoslowakei: Postsparkassenamt Prag, Konto Nr. 59410. – Redaktionsschluss Sonntag und Mittwoch nachmittags. –
Nummer 96 Berlin, 9. XI. 1923	XXVIII. Jahrg.	

Der Zionismus erstrebt für das jüdische Volk die Schaffung einer öffentlich-rechtlich gesicherten Heimstätte in Palästina. „Baseler Programm.“

Die Schicksalsstunde des deutschen Judentums

In den Straßen Berlins hat ein Judenpogrom stattgefunden.

Berlin war der Schauplatz trauriger und beschämender Ereignisse, wie sie bisher nur das Merkmal minderkultivierter Staaten gewesen sind. Die Früchte der Saat, die durch fünf Jahre systematisch ausgestreut worden ist, sind gereift. Der Antisemitismus, der in ganz Deutschland wie eine Pest um sich gegriffen hat, hat, nachdem er in der letzten Zeit vor allem in Bayern zur offiziellen Regierungsmaxime geworden ist, nun auch in Berlin seine Opfer gefordert.

Die Judenfrage ist in Deutschland akut geworden. Die von Haß verzerrten Gesichter, die auf das Judengespenst stieren, die ungeprüfte Feindschaft der Judenfeindschaft, die Zustimmung weitester Kreise der Bevölkerung zu den erbärmlichsten Schandtaten gegen Juden zeigt uns, daß die Juden heute fast vogelfrei geworden sind.

Das Gewissen der zivilisierten Welt ist abgestumpft. Im Herzen Europas, im deutschen Kulturstaat, haben wir erlebt, was noch vor zehn Jahren niemand für möglich gehalten hätte. Die deutschen Juden, die mit der Ueberlegenheit des auf sicherem Pforten stehenden von den Juden-Programmen in Rußland gehört haben, hätten nie geglaubt, daß ihnen selbst ähnliche Erfahrungen bevorstehen. Die furchtbare Krise, in die der Krieg die ganze Welt und vor allem Deutschland gerissen hat, hat nun auch diese Folge gehabt.

Verstehen die deutschen Juden, was heute vor sich geht? Die Schicksalsstunde des deutschen Judentums ist gekommen. Die Juden sind in Deutschland ihres Leibes und Lebens nicht sicher; die Gleichberechtigung, die stets als das Fundament der jüdischen Existenz gepriesen wurde, ist erschüttert, die Möglichkeit einer Ausnahmegesetzgebung – noch vor wenigen Jahren völlig undenkbar und unvorstellbar – erscheint am Horizont. Die Früchte der Juden-Emanzipation sind ins Wanken geraten. Die Politik der Assimilation, die Politik der systematischen Preisgabe und Zersetzung des Judentums, hat Schiffbruch gelitten. Das deutsche Judentum steht heute vor der Tatsache, daß seine Politik des letzten Jahrhunderts völlig bankrottiert hat.

In dieser ersten Stunde wollen wir es unterlassen, darauf hinzuweisen, wie sehr wir Zionisten recht behalten haben, wenn wir die großen Zusammenhänge der Judenfrage aufzeigten. In diesem Augenblick geht es nicht darum, wer Recht behalten hat, sondern darum, was heute geschehen soll.

Das deutsche Judentum muß heute verstehen, daß **nur wir Juden selbst uns helfen können**. Werden wir uns nicht helfen, wird niemand uns helfen. Werden wir nicht für uns eintreten, wird niemand für uns eintreten.

Das deutsche Judentum muß heute solidarisch und entschlossen auf den Plan treten. Es gilt nicht nur den Schutz von Leib und Leben, es gilt auch die Wahrung unserer Ehre. Das deutsche Judentum muß die Welt heute vor die eindrucksvolle Tatsache stellen, daß es ein lebendiger, selbstbewußter Faktor ist, der seine Rechte und Interessen wahr. Der Ruf „Tod den Juden“ gilt allen. Der Haß gilt allen. Der gemeinsame Feind – wenn schon nicht mehr – schießt uns zusammen. Für jeden Juden, dem heute in Deutschland um seines Judentums willen ein Haar gekrümmt wird, muß das gesamte Judentum solidarisch eintreten.

Wir Zionisten sind uns des Ernstes der Stunde bewußt. Wir wollen, ungeachtet aller Gegensätze der Weltanschauung und der Partei, das Trennende zurückstellen, wenn die deutschen Juden bereit sind, mit uns zusammen das deutsche Judentum als kraftvollen Organismus wieder aufzubauen.

Die Einheitsfront aller Juden in Deutschland ist das Gebot dieser Stunde. Werden die deutschen Juden dies verstehen?

Wir warten mit Bangen der nächsten Tage, die die Entscheidung bringen. Denn schwerer noch als die Schläge von außen würde es uns treffen, wenn wir einsehen müßten, daß das deutsche Judentum in diesen Tagen nicht seine Kraft und Würde wiedergefunden hat.

Illustrasjon 6.2: Hovedoppslaget *Die Schicksalsstunde des deutschen Judentums* fra *Jüdische Rundschau* 9. november 1923 skrevet av redaktør Robert Weltsch. Løssalgsprisen på denne avisutgaven var for øvrig 20 milliarder mark («Papiermark»). Løssalgsprisen kulminerte med *JR*-utgaven to uker senere, den 23. november 1923, da avisen kostet 200 milliarder mark. Til sammenligning kostet et kvartalsabonnement fire år tidligere seks mark.

³⁷⁶ *Jüdische Rundschau*, 28 (1923), nr. 97, 561.

Oppsummering

Oppmerksomheten mot de voldelige antisemittiske hendelsene som har blitt behandlet i dette kapittelet viser at sionistene, til tross for den forventningsfulle holdningen ved revolusjonen i 1918, i økende grad opplevde situasjonen i løpet av de første årene av Weimar-republikken som dramatisk. I forbindelse med utvisningen av østjøder fra Bayern og Scheunenviertel-pogromen høsten 1923 understreket *JR* helt entydig at den antisemittiske situasjonen i Tyskland nå var mer alvorlig og brutal enn noen gang tidligere i moderne tysk historie. Dette viser at sionistene oppfattet antisemittismen mot slutten av Weimar-republikkens første «krisetid» som særlig brutal, noe historieforskningen også peker på at den var.³⁷⁷

Som vist til i bakgrunnskapittelet var den moderne sionismen en reaksjon på fremvekst av den moderne antisemittismens fra siste halvdel av 1800-tallet. Av den grunn anså sionistene i utgangspunktet antisemittismen som et statisk samfunns-element. Sionistene henviste også til dette i deres argumentasjon for sionismen ved inngangen til Weimar-republikken og mente at den brutaliserende antisemittismen ikke hadde kommet overraskende på dem.³⁷⁸ Den voldelige antisemittismen ble videre ansett som en internasjonal faktor som spredte seg både fra Øst-Europa til Tyskland, men samtidig innad i Tyskland fra Berlin og Preussen og ut til provinsen.

JR dramatiske språkbruk i beskrivelsen og karakteriseringen av de voldelige antisemittiske angrepene høsten 1923 tyder imidlertid på at man bør nyansere bildet av sionistenes statiske syn på antisemittismen. I Weltschs artikkel *Schicksalsstunde des deutschen Judentums* trakk han riktignok inn internasjonale paralleller til Scheunenviertel-pogromen gjennom direkte å sammenligne den med østeuropeiske pogromer, men betonet samtidig det nye og dramatiske i situasjonen. Dette ble understreket gjennom å trekke frem positive kvaliteter ved det tyske samfunn, og det ble videre presisert at et slikt angrep var spesielt uventet i Tyskland. Weltsch satt også antisemittismens brutalisering i direkte sammenheng med Første verdenskrig og den opprivende effekt den hadde hatt på Tyskland. Samtidig oppfordret Weltsch til et samarbeid med *CV* og øvrige tyskjødiske organisasjoner og derigjennom en mer aktiv bekjempelse av antisemittismen fra sionistenes side. Slik sett betraktet han ikke antisemittismen som et statisk element og en naturlig konsekvens av de tyske jødernes anormale posisjon som etnisk minoritet. Jeg mener derfor at det er klare uttrykk for at sionistene ved utgangen av Weimar-republikken ikke oppfattet antisemittismen som et statisk element, men som en brutaliserende samfunnsmessig faktor.

³⁷⁷ Jevnfør Aschheim, *Brothers and Strangers*, 215 og Walter, *Antisemitische Kriminalität und Gewalt*, 16.

³⁷⁸ Jevnfør artikkelen "Die antisemitische Gefahr" side 77-79.

Kapittel 7

Konklusjon

Målet med denne fremstillingen har vært å analysere sionistenes reaksjoner på jødeskeptiske og antisemittiske holdninger i Tyskland i perioden 1919-1924. Jeg reiste derfor innledningsvis problemstillingen: Medførte den brutaliserende antisemittismen ved inngangen til Weimarrepublikken en sterkere Palestina-orientering blant sionistene eller gav den kraft til en sterkere bekjempelse av antisemittismen?

I analysen har fire publikasjoner og tidsskrifter tilknyttet den tyske sionistorganisasjonen *Zionistische Vereinigung für Deutschland (ZVfD)* og dens underorganisasjoner vært hovedkildegrunnet: *ZVfDs* hovedorgan *Jüdische Rundschau (JR)*, *Mizrachi*-organet *Neue Jüdische Presse (NJP)*, *Hapoël Hazair*-organet *Die Arbeit (DA)* og *Poale Zion*-organet *Jüdische Arbeiterstimme (JA)*. I tillegg har det østerrikske *Poale Zion*-organet *Freie Tribüne (FT)* vært en viktig kilde. Vurdering og tolkning av meningsutspill fremsatt gjennom disse publikasjonene er derfor avgjørende for mitt forsøk på å besvare problemstillingen.³⁷⁹

Sionistenes oppmerksomhet mot antisemittiske forhold i den aktuelle perioden var tidvis stor og den relativt korte perioden rommer derfor et omfattende kildemateriale. Spesielt fra Første verdenskrigs slutt og frem til 1921, imidlertid i synkende grad, samt tidsrommet fra nyåret 1922 og frem til og med høsten 1923 viste de sionistiske publikasjonene en særlig oppmerksomhet mot antisemittiske forhold.

Som nevnt i kapittel fem var et viktig moment i sionistenes konsentrasjon om antisemittiske tendenser at sionistenes argumentasjon ikke direkte var rettet *mot* den antisemittiske propagandaen, men at den i større grad uttrykte støtte *til* sionismen. Mangelen på en direkte motargumentasjon mot antisemittenes påstander kan settes i sammenheng med at det i den moderne sionismens ideologiske fundament lå det jeg vil kalle en skjebnebetont oppfatning av antisemittismens utvikling. Antisemittismen ble forstått som et uunngåelig og

³⁷⁹ Som hovedgrunnlag til denne avsluttende analysen vil hovedsakelig sionistenes hovedorgan *JR* ligge. Dette skyldes at denne publikasjonen er den dominerende delen av kildematerialet. Samtidig var argumentasjonen mot antisemittismen og for det sionistiske prosjektet i de ulike publikasjonene i stor grad sammenfallende, med visse unntak. *Hapoël Hazair*s organisasjonstidsskrift *Die Arbeit (DA)* hadde svært begrenset befatning med temaet.

et internasjonalt faktum, som ikke endelig ville kunne opphøre før jødene hadde oppnådd full respekt blant andre nasjoner gjennom opprettelsen av en jødisk nasjonalstat.

Som vist gjennom denne fremstillingen var det imidlertid ved inngangen til Weimarrepublikken ulike oppfatninger av antisemittismen som fenomen innenfor den tyske sionistbevegelsen. Antisemittismen ble ikke utelukkende ansett som en statisk faktor, men den ble mot slutten av den aktuelle perioden i større grad vurdert som et forsterkende problem for de tyske jødene og dermed som noe også sionistene måtte forholde seg til og vurdere mottiltak mot.³⁸⁰ Jeg mener derfor at man ikke kan legge en fatalistisk holdning til grunn som forklaring på hvorfor sionistene i stor grad unnlot å gå inn på antisemittistenes argumentasjon.

Sionistenes avståelse fra en direkte meningsutveksling med antisemittene mener jeg også vil kunne vurderes som en indirekte forsvarsstrategi mot antisemittismen. Dette kan blant annet underbygges gjennom to momenter behandlet i denne fremstillingen: *Sions vises protokoller* og den antisemittiske propagandaens tydelig kobling mellom «jøde» og «kommunist».

De antisemittiske beskyldningene som ble fremsatt på bakgrunn av *Sions vises protokoller* rettet seg indirekte mot sionistene ettersom pamfletten gav seg ut fra å være utarbeidet under den første internasjonale sionistkongressen i 1897. Sionistene rettet imidlertid begrenset oppmerksomhet mot pamfletten eller de indirekte antisemittiske beskyldningene gjennom den. Det var i langt større grad publikasjonene *Im deutschen Reich* og *C.V.-Zeitung* tilhørende den liberale assimilasjonsorienterte tyskjødiske organisasjonen *Centralverein deutscher Staatsbürger jüdischen Glaubens (CV)* som i perioden viste et større engasjement mot *Sions vises protokoller*.³⁸¹

Videre ble også den sentrale antisemittiske stigmatiseringen, konstruksjonen av en kobling mellom «jøde» og «kommunist», knapt viet oppmerksomhet i den sionistiske pressen. Denne koblingen ble blant annet ikke kommentert i forbindelse med drapene på flere sosialistiske politikere med jødisk familiebakgrunn, faktisk eller tilskrevet, i løpet av første halvår 1919.

Sionistenes manglende argumentasjon mot disse to tydelige antisemittiske beskyldningene vil man kunne vurdere ut fra flere faktorer. Den passive holdningen kan imidlertid antyde at sionistene oppfattet innholdet i den antisemittiske propagandaen som så ekstremt at det ikke var hensiktsmessig å argumentere imot. Direkte motargumenter ville bety at sionistene forholdt seg til antisemittenes retorikk og følgelig gikk inn i antisemittenes

³⁸⁰ Jevnfør kapittel seks.

³⁸¹ Jevnfør side 74-75.

begrepssfære. Ønsket om ikke å bidra til ytterligere oppmerksomhet mot antisemittenes propaganda kan derfor også i stor grad begrunne den begrensede dekningen av antisemittiske beskyldninger i de sionistiske publikasjonene. I den sammenhengen vil Mommsen uttalelse om at det var fånyttet å argumentere mot antisemittene ettersom disse ikke var åpne for “logiske og anstendige argumenter”, være relevant, noe også den sionistiske pressen bemerket. Derfor kan man vanskelig slutte at sionistenes begrensede interesse for antisemittiske krefter og deres argumentasjon direkte kan forklares ut fra en generell begrenset interesse for antisemittismen.

Min hovedproblemstilling, hvorvidt den brutaliserende antisemittismen førte sionistene mot økt Palestina-orientering eller gav kraft til en sterkere bekjempelse av antisemittismen, må settes i sammenheng med *ZVfDs* særegne stilling innenfor den vesteuropeiske sionismen ved inngangen til Weimar-republikken. *ZVfDs* radikalisering fra om lag 1910, manifestert gjennom Posen-resolusjonen av 1912, førte til en sterkere Palestina-orientering innenfor organisasjonen. Oppmerksomheten mot Palestina-arbeidet var derfor allerede velutviklet innenfor *ZVfD* ved inngangen til Weimar-republikken.

Tilrettevisningen fra Posen-resolusjonen var imidlertid ikke særlig tydelig i sionistenes argumentasjon ved Første verdenskrig slutt. I lys av Posen-resolusjonens begrensede gjennomslag blant *ZVfDs* medlemmer er det heller ikke overraskende at publikasjonene, med unntak av *DA*, tonet ned Palestina-orienteringen. Dette er blant annet tydelig i debatten vedrørende sionistenes deltakelse i tysk politikk ved årsskiftet 1918/1919, som jeg behandlet i kapittel tre. Etter at den radikale sionisten Erich Cohn hadde fremmet en avståelse fra deltakelse i tysk politikk og likeledes oppfordret til en sterkere konsentrasjon om Palestina-arbeidet, avviste *JR* at denne oppfordringen var redaksjonens standpunkt. Også *Poale Zion*-sionisten Werner Fraustädter uttrykte seg i den forbindelse støttende til en delaktighet i tysk politikk og pekte på at det ville forløpe flere generasjoner før flertallet av de tyske sionistene ville kunne emigrere til Palestina. Det siste standpunktet kan sies å representere en passiv holdning til Posen-resolusjonen.

Fra slutten av 1919 og frem til og med drapet på utenriksminister Walther Rathenau sommeren 1922 kan man imidlertid spore en sterkere Palestina-orientering gjennom *JR* og *NJP*. Artikler i denne perioden som behandlet omfanget av antisemittismen i Tyskland og Europa for øvrig, konsentrerte seg i sterkere grad om opprettelsen av en jødisk nasjonalstat enn tilfellet hadde vært under og etter revolusjonen. Samtidig utgjorde den tydelige distansen til *CVs* assimilasjonsorientering et sentralt element i sionistenes argumentasjon.

Jeg pekte i kapittel seks på at *JR* gjennom den brutaliserende antisemittismen og spesielt voldshandlingene høsten 1923 delvis endret avisens fremstilling av antisemittismen som fenomen. Fra å betrakte antisemittismen som et statisk samfunnsmessig element gikk avisen i retning av å vurdere den som en brutaliserende utfordring som man i sterkere grad måtte iverksette aktive tiltak mot. Denne endringen i sionistenes vurdering av antisemittismen hadde også innvirkning på Palestina-orienteringen der et større fokus på bekjempelsen av antisemittismen medførte at tyngdepunktet ble forskjøvet og Palestina-arbeidet redusert. Denne tendensen kan spores i *JR* fra utgangen av 1922 og ut den aktuelle perioden for denne fremstillingen.

Som eksempel på denne tendensen vil jeg trekke frem artiklene skrevet av *JR*-redaktør Fritz Löwenstein behandlet i denne fremstillingen. Gjennom hans tidlige artikler, som *Antisemitismus*, fra september 1919, og *Rathenau*, fra juni 1922, var Löwensteins hovedanliggende gjennom argumentasjonen mot antisemittismen å stille det sionistiske prosjektet i relieff. Dette var spesielt tydelig i artikkelen som omhandlet drapet på utenriksminister Rathenau der et av Löwensteins argumenter var at også assimilasjonsorienterte tyske jøder gjennom drapet og den ellers brutaliserende antisemittismen burde innse at løsningen på den sterke antisemittismen ikke lå i assimilasjonen, men derimot i sionismen.³⁸²

I Löwensteins senere artikler kan man imidlertid se en viss dreining i hans argumentasjon. I *Die antisemitische Gefahr* fra desember 1922 uttrykte han en sterkere bekymring for den antisemittiske situasjonen i Tyskland enn tilfellet hadde vært tidligere. Löwenstein vedgikk her at sionistenes konsentrasjon om Palestina-arbeidet hadde gått på bekostning av oppmerksomheten mot antisemittismen. Han fremmet samtidig et sterkere initiativ mot bekjempelsen av antisemittismen fra den sionistiske bevegelsen. Palestina-arbeidet inntok i denne artikkelen en mer sekundær posisjon i argumentasjonen mot antisemittismen.³⁸³

Löwenstein sterkere orientering om bekjempelsen av antisemittismen sammenfaller også med *JR*-redaktør Robert Weltschs artikler høsten 1923 og *ZVfDs* økte oppmerksomhet mot antisemittismen og diskusjon om et eventuelt samarbeid med *CV* fra sommeren 1923.³⁸⁴

Jeg mener derfor å finne tydelige tendenser i den sionistiske pressens argumentasjon mot antisemittismen i den aktuelle perioden: Brutaliseringen og de antisemittiske

³⁸² Se side 98-100.

³⁸³ Se side 77-79.

³⁸⁴ Jevnfør side 79 og 103-105.

voldshandlingene, spesielt høsten 1923, medførte ikke et økt fokus på Palestina-arbeidet, men derimot en sterkere fremming av aktiv bekjempelse av antisemittismen.

Tyskjødisk historie i Weimar-republikken har de senere år blitt et stadig mer omfattende forskningsfelt. Likevel har forskning på tyskjødiske reaksjoner mot antisemittismen under Weimar-republikken i større grad vært sentrert om de liberale assimilasjonsorienterte tyske jødene. Sionistenes reaksjoner har følgelig blitt mindre belyst. Med dette bakteppet vil jeg hevde at denne studien er relevant.

Flere studier som også behandler sionistene under Weimar-republikken, fremholder at sionistenes interesse for innenrikspolitiske forhold og for antisemittismen i Tyskland først ble betydelig gjennom Weimar-republikkens andre «krisetid», fra 1929 til 1933. Dette blir gjort selv om historieforskningen har vist til at de mest brutale antisemittiske uttrykkene skjedde under den første «krisetiden», 1919-1924.³⁸⁵ Ettersom denne fremstillingen er sentrert rundt Weimar-republikkens første periode, er det ikke mulig å konkludere entydig vedrørende dette. Jeg mener likevel at min analyse viser at interessen for politiske forhold og oppmerksomheten mot antisemittismen i Tyskland tidvis var betydelig blant sionistene også i perioden 1919-1924.

Som et utgangspunkt for videre forskning på temaet ville det derfor være av interesse å følge den sionistiske pressen videre frem til og overgangen til *NSDAP*-diktaturet, noe som ikke lot seg gjennomføre innenfor den begrensede rammen av en masteroppgave. Først i et lengre perspektiv ville man kunne sammenligne de to «krisetidene» med henblikk på sionistenes reaksjoner på antisemittismen. Samtidig kunne en interessant problemstilling i en slik studie være hvorvidt sionistene beholdt konsentrasjonen om antisemittismen også gjennom Weimar-republikkens «gode år» frem til 1929.

³⁸⁵ Jevnfør side 22.

Kilder

Aviser og tidsskrifter

C.V.-Zeitung, 1922-1924.

Die Arbeit, 1919-1924.

Die Welt, 1897.

Frankfurter Israelitisches Familienblatt, 1918.

Freie Tribüne, 1919-1922.

Im deutschen Reich, 1916, 1918-1922.

Jüdische Arbeiterstimme, 1921-1922.

Jüdische Rundschau, 1916, 1918-1924, 1932.

Neue Jüdische Presse, 1919-1923.

Protokoller

Zionisten-Congress in Basel (29. 30. und 31. August 1897) Officielles Protocoll. Wien:

Verlag des Vereines Erez Israel, 1898.

Dokumentsamlinger

Mendes-Flohr, Paul R. og Jehuda Reinharz (red.). *The Jew in the Modern World. A*

Documentary History. New York og Oxford: Oxford University Press, 1995.

Reinharz, Jehuda (red.). *Dokumente zur Geschichte des deutschen Zionismus 1882-1933*.

Tübingen: J. C. B. Mohr, 1981.

Memoarer og skrifter

Blumenfeld, Kurt. *Erlebte Judenfrage*. Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1972.

Herzl, Theodor. *Der Judenstaat. Versuch einer modernen Lösung der Judenfrage*. Zürich:

Manesse Verlag, 1988.

Weltsch, Robert. *Die deutsche Judenfrage. Ein kritischer Rückblick*. Königstein:

Jüdischer Verlag, 1981.

Litteratur

- Angress, Werner. "The German Army's 'Judenzählung' of 1916. Genesis–Consequences–Significance". *Leo Baeck Institute Year Book XXIII* (1978): 117–137.
- Aschheim, Steven E. *Brothers and Strangers. The East European Jew in German and German Jewish Consciousness, 1800-1923*. Madison: University of Wisconsin Press, 1982.
- Bacharach, Walter Zwi. "Jews in Confrontation with Racist Antisemitism, 1879-1933". *Leo Baeck Institute Year Book XXV* (1980): 31-42.
- Bajohr, Frank. »Unser Hotel ist judenfrei«. *Bäder-Antisemitismus im 19. und 20. Jahrhundert*. Frankfurt (Main): S. Fischer Verlag, 2003.
- Baldwin, Peter. "Zionist and Non-Zionist Jews in the Last Years before the Nazi Regime". *Leo Baeck Institute Year Book XXVII* (1982): 87-108.
- Berding, Helmut. *Moderner Antisemitismus in Deutschland*. Frankfurt (Main): Suhrkamp, 1988.
- Bergmann, Werner. *Geschichte des Antisemitismus*. München: Verlag C. H. Beck, 2002.
- Berkowitz, Michael. *Zionist Culture and West European Jewry before the First World War*. Cambridge: Cambridge University Press, 1993.
- Berkowitz, Michael. "Zion's Cities. Projections of Urbanism and German-Jewish Self-Consciousness 1909-1933". *Leo Baeck Institute Year Book XXXXII* (1997): 109-122.
- Borut, Jakob. "»Das ungewohnte Bild jüdischer Wahlkämpfe in der Weimarer Republik«. Zum Stilwandel innerjüdischer Wahlkämpfe in der Weimarer Republik." *Archiv für Sozialgeschichte* 37 (1997): 93-119.
- Brenner, Michael. "The Jüdische Volkspartei. National-Jewish Communal Politics during the Weimar Republic". *Leo Baeck Institute Year Book XXXV* (1990): 219-243.
- Brenner, Michael og Derek J. Penslar (red.). *In Search of Jewish Community. Jewish Identities in Germany and Austria 1918-1933*. Bloomington og Indianapolis: Indianapolis University Press, 1998.
- Brenner, Michael. *Geschichte des Zionismus*. München: Verlag C. H. Beck, 2002.
- Broder, Henryk M. og Eike Geisel. *Premiere und Pogrom. Der Jüdische Kulturbund 1933-1941. Texte und Bilder*. Berlin: Wolf Jobst Siedler Verlag, 1992.

- Davies, Norman. *God's Playground. A History of Poland. Vol. II, 1795 to the Present*. Oxford: Oxford University Press, New York, 2005.
- Diehl, Katrin. *Jüdische Presse im Dritten Reich. Zwischen Selbstbehauptung und Fremdbestimmung*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1997.
- Edelheim-Muehsam, Margaret T. "The Jewish Press in Germany". *Leo Baeck Institute Year Book I* (1956): 163-177.
- Edelheim-Muehsam, Margaret T. "Reactions of the Jewish Press to the Nazi Challenge". *Leo Baeck Institute Year Book V* (1960): 308-330.
- Eloni, Yehuda. *Zionismus in Deutschland. Von den Anfängen bis 1914*. Gerlingen: Bleicher, 1987.
- Eriksen, Trond Berg, Håkon Harket og Einhart Lorenz. *Jødehat. Antisemittismens historie fra antikken til i dag*. Oslo: N. W. Damm & Søn, 2005.
- Freeden, Herbert. *Die jüdische Presse im Dritten Reich*. Frankfurt (Main): Jüdischer Verlag, 1987.
- Frye, Bruce. "The German Democratic Party and the 'Jewish Problem' in the Weimar Republic". *Leo Baeck Institute Year Book XXI* (1976): 143-172.
- Fure, Odd-Bjørn. "Tilintetgjørelsen av de europeiske jødene". *Nytt norsk tidsskrift* (2) (2002): 111-140.
- Gay, Peter. *Weimar Culture. The Outsider as Insider*. New York og Evanston: Harper & Row Publishers, 1968.
- Gessner, Dieter. *Die Weimarer Republik*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2002.
- Grab, Walter og Julius H. Schoeps (red.). *Juden in der Weimarer Republik. Skizzen und Porträts*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1998.
- Greibing, Helga. "Jüdische Intellektuelle in der deutschen Arbeiterbewegung zwischen den beiden Weltkriegen". *Archiv für Sozialgeschichte* 37 (1997): 19-39.
- Greive, Hermann. "Zionism and Jewish Orthodoxy". *Leo Baeck Institute Year Book XXV* (1980): 173-195.
- Grieve, Hermann. "Zionism and Jewish Orthodoxy (II)". *Leo Baeck Institute Year Book XXVIII* (1983): 241-246.
- Hamburger, Ernest og Peter Pulzer. "Jews as Voters in the Weimar Republic". *Leo Baeck Institute Year Book XXX* (1985): 3-66.
- Harket, Håkon. *Jødestaten. Historien om en moderne idé*. Oslo: Universitetsforlaget, 2002.

- Haumann, Heiko. *A History of East European Jews*. Budapest og New York: Central European University Press, 2002.
- Hecht, Cornelia. *Deutsche Juden und Antisemitismus in der Weimarer Republik*. Bonn: Verlag J. H. W. Dietz Nachf., 2003.
- Heid, Ludger. *Oskar Cohn. Ein Sozialist und Zionist im Kaiserreich und in der Weimarer Republik*. Frankfurt (Main): Campus Verlag, 2002.
- Hobsbawm, Eric. J. *Nations and Nationalism since 1780. Programme, Myth, Reality*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
- Hoffmann, Christhard. "Juden und Judentum in der bundesdeutschen Geschichtswissenschaft". *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft* (1995): 677-686.
- Hürten, Heinz (red.). *Deutsche Geschichte in Quellen und Darstellung. Band 9. Weimarer Republik und Drittes Reich 1918-1945*. Stuttgart: Philipp Reclam jun., 2003.
- Jochmann, Werner. *Gesellschaftskrise und Judenfeindschaft in Deutschland 1870-1945*. Hamburg: Hans Christians, 1988.
- Kaplan, Marion A. (red.). *The Making of the Jewish Middle Class. Women, Family and Identity in Imperial Germany*. Oxford: Oxford University Press, 1991.
- Katz, Jacob. *From Prejudice to destruction. Anti-Semitism, 1700-1933*. Cambridge: Harvard University Press, 1980.
- Kieding, Vibeke. *Neste år i Jerusalem? Sionisme blant de norske jødene i mellomkrigstiden*. Hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo, 2000.
- Kjeldstadli, Knut. *Fortida er ikke hva den en gang var. En innføring i historiefaget*. Oslo: Universitetsforlaget, 1999.
- Kocka, Jürgen. "German History before Hitler: The Debate about the German 'Sonderweg'". *Journal of Contemporary History* (1988): 3-16.
- Kulka, Otto D. "Major Trends and Tendencies in German Historiography on National Socialism and the 'Jewish Question' (1924-1984)". *Leo Baeck Institute Year Book XXX* (1985): 215-242.
- Lamberti, Marjorie. "From Coexistence to Conflict: Zionism and the Jewish Community in Germany, 1897-1914". *Leo Baeck Institute Year Book XXVII* (1982): 53-108.
- Lappin, Eleonore (red.). *Der Jude 1916-1928. Jüdische Moderne zwischen Universalismus und Partikularismus*. Tübingen: J.C.B. Mohr, 2000.
- Lavsky, Hagit. *Before Catastrophe. The Distinctive Path of German Zionism*. Detroit: Wayne State University Press, 1996.

- Laqueur, Walter. *Young Germany. A History of the German Youth Movement*. New York: Basic Books, 1962.
- Laqueur, Walter. *A History of Zionism*. London: Weidenfeld and Nicolson, 1972.
- Lien, Lars. “*Nasjonenes Kristus*” og jødene. *En analyse av antisemittismens omfang i Polen, 1919-1939*. Masteroppgave i historie, Universitetet i Oslo, 2007.
- Matthäus, Jürgen. “Deutschtum und Judentum under Fire. The Impact of the First World War on the Strategies of the Centralverein and the Zionistische Vereinigung”. *Leo Baeck Institute Year Book XXXIII* (1988): 129-147.
- Meyer, Michael A. “Jews as Jews versus Jews as Germans. Two Historical Perspectives. Introduction to Year Book XXXVI”. *Leo Baeck Institute Year Book XXXVI* (1991): XV-XXII.
- Meyer, Michael A. (red.). *Deutsch-Jüdische Geschichte in der Neuzeit. Band III: Umstrittene Integration 1871-1918*. München: Verlag C. H. Beck, 1997.
- Meyer, Michael A. (red.). *Deutsch-Jüdische Geschichte in der Neuzeit. Band IV: Aufbruch und Zerstörung 1918-1945*. München: Verlag C. H. Beck, 1997.
- Mohler, Armin. *Die konservative Revolution in Deutschland 1918-1932. Ein Handbuch*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1972.
- Mosse, George L. “German Socialists and the Jewish Question in the Weimar Republic”. *Leo Baeck Institute Year Book XXI* (1976): 123-151.
- Mosse, George L. *The Crisis of German Ideology. Intellectual Origins of the Third Reich*. New York: Howard Fertig, 1998.
- Nagel, Michael (red.). *Zwischen Selbstbehauptung und Verfolgung. Deutsch-jüdische Zeitungen von der Aufklärung bis zum Nationalsozialismus*. Hildesheim: Georg Olms Verlag, 2002.
- Na’aman, Shlomo. *Marxismus und Zionismus*. Gerlingen: Bleicher Verlag, 1997.
- Niewyk, Donald L. *The Jews in Weimar Germany*. Manchester: Manchester University Press, 1980.
- Nicosia, Francis R. J. “Weimar Germany and the Palestine Question”. *Leo Baeck Institute Year Book XXIV* (1979): 321-345.
- Nicosia, Francis R. J. “Revisionist Zionism in Germany (I). Richard Lichtheim and the Landesverband der Zionisten-Revisionisten in Deutschland, 1926-1933”. *Leo Baeck Institute Year Book XXXI* (1986): 209-240.
- Nicosia, Francis R. J. “Resistance and Self-Defence. Zionism and Antisemitism in Inter-War Germany”. *Leo Baeck Institute Year Book XXXXII* (1997): 123-134.

- Pauchen, Arnold. "Researching German-Jewish Responses and German-Jewish Resistance to National Socialism: Sources and Directions for the future". *Leo Baeck Institute Year Book LI* (2006): 193-207.
- Poppel, Stephen M. *Zionism in Germany 1897-1933. The Shaping of a Jewish Identity*. Philadelphia: The Jewish Publication Society of America, 1976.
- Pulzer, Peter. *Jews and the German State. The Political History of a Minority, 1848-1933*. Detroit: Wayne State University Press, 2003.
- Ragins, Sandford. *Jewish Responses to Anti-Semitism in Germany, 1870-1914. A Study in the History of Ideas*. Cincinnati: Hebrew Union College Press, 1980.
- Reinharz, Jehuda. *Fatherland or Promised Land. The Dilemma of the German Jew, 1893-1914*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1975.
- Reinharz, Jehuda. "Ideology and Structure in German Zionism". *Jewish Social Studies* 42.2 (1980): 119-146.
- Reinharz, Jehuda. "The Zionist Response to Antisemitism in Germany." *Leo Baeck Institute Year Book XXX* (1985): 105-140.
- Reinharz, Jehuda. "Chaim Weizmann and German Jewry". *Leo Baeck Institute Year Book XXXV* (1990): 189-218.
- Rheins, Carl J. "The Verband nationaldeutscher Juden 1921-1933." *Leo Baeck Institute Year Book XXV* (1980): 243-268.
- Riemer, Jehuda. *Fritz Perez Naphtali. Sozialdemokrat und Zionist*. Gerlingen: Bleicher Verlag, 1991.
- Schorsch, Ismar. *Jewish Reactions to German Anti-Semitism, 1870-1914*. New York: Columbia University Press, 1972.
- Singerman, Robert. *Jewish Serials of the World. A Supplement to the Research Bibliography of Secondary Sources*. Westport: Greenwood Press, 2001.
- Smith, Anthony D. *National Identity. Ethnonationalism in Comparative Perspective*. Reno: University of Nevada Press, 1991.
- Stemberger, Günter. *Jüdische Religion*. München: Verlag C. H. Beck, 1996.
- Stone, Lilo. "German Zionists in Palestine before 1933". *Journal of Contemporary History* (1997): 171-186.
- Strauss, Herbert A. (red.). *Hostages of Modernization. Studies on Modern Antisemitism 1870-1933/39. Germany – Great Britain – France*. Berlin: Walter de Gruyter, 1992.

- Toury, Jacob. "Gab es ein Krisenbewußtsein unter den Juden während der »Guten Jahre« der Weimarer Republik, 1924-1929?". *Tel Aviver Jahrbuch für deutsche Geschichte XVII* (1987): 145-168.
- Vogt, Martin (red.). *Deutsche Geschichte. Von Anfänge bis zur Gegenwart*. Frankfurt (Main): Fischer Taschenbuch Verlag, 2002.
- Volkov, Shulamit. *Jüdisches Leben und Antisemitismus im 19. und 20. Jahrhundert*. München: C. H. Beck, 1990.
- Volkov, Shulamit. "Reflections on German-Jewish Historiography. A Dead End or a New Beginning?". *Leo Baeck Institute Year Book XLI* (1996): 309-320.
- Volkov, Shulamit. *Germans, Jews, and Antisemites. Trials in Emancipation*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
- Walter, Dirk. *Antisemitische Kriminalität und Gewalt. Judenfeindschaft in der Weimarer Republik*. Bonn: Dietz, 1999.
- Weitz, Eric D. *Weimar Germany. Promise and Tragedy*. Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2007.
- Wiese, Christian. "The Janus Face of Nationalism: The ambivalence of Zionist Identity in Robert Weltsch and Hans Kohn". *Leo Baeck Institute Year Book LI* (2006): 104- 130.
- Wildt, Michael. *Volksgemeinschaft als Selbstermächtigung. Gewalt gegen Juden in der deutschen Provinz 1919 bis 1939*. Hamburg: Hamburg Edition, 2007.
- Winkler, Heinrich August. "Die deutsche Gesellschaft in der Weimarer Republik und der Antisemitismus". *Die Juden als Minderheit in der Geschichte* (1981): 271-289.
- Winkler, Heinrich August. *Weimar 1918-1933. Die Geschichte der ersten deutschen Demokratie*. München: Beck, 2005.
- Wirsching, Andreas. *Die Weimarer Republik. Politik und Gesellschaft. Enzyklopädie deutscher Geschichte. Band 58*. München: R. Oldenbourg Verlag, 2000.
- Zimmermann, Moshe. "'Die aussichtslose Republik.' Zukunftsperspektiven der deutschen Juden vor 1933". *Menora I* (1990): 152-183.
- Zimmermann, Moshe. "Jewish History and Jewish Historiography". *Leo Baeck Institute Year Book XXXV* (1990): 35-52.
- Zimmermann, Moshe. *Deutsche Juden 1914-1945. Enzyklopädie deutscher Geschichte. Band 43*. München: R. Oldenbourg Verlag, 1997.

Oppslagsverk

Jüdisches Lexikon. 1. bd. Berlin: Jüdischer Verlag, 1928.

Jüdisches Lexikon. 5. bd. Berlin: Jüdischer Verlag, 1930.

Websider

Bibelen.no: <http://www.bibelen.no/>

Compact Memory. Internetarchiv jüdischer Periodika: <http://www.compactmemory.de/>

Deutsches Historisches Museum: <http://www.dhm.de/>

Historisches Lexikon Bayerns: <http://www.historisches-lexikon-bayerns.de/>